

บทที่ ๑ วิธีจิตเบื้องต้น

เนื้อหาบทที่ ๑

๑. ความหมายของวิธีจิต
 ๒. องค์สัมพันธของการเกิดวิธีจิต
 ๓. ความต่างกันแห่งวิธี ๖ กับ วิสยปวัตติ ๖
 ๔. ความต่างกันของวิสยปวัตติทั้ง ๖
 ๕. ความหมายของ จิตตูปบาท วิธีจิต และ ขณะ
 ๖. หน้าที่ของจิตและลำดับการเกิดขึ้นในวิธี
 ๗. ลำดับการเกิดขึ้นของวิธีจิตภาคปฏิบัติ
 ๘. สุปินวิธี
 - ๘.๑. ความหมายและประเภทของสุปินวิธี
 - ๘.๒. เหตุเกิดวิธีแห่งความฝัน ๔ ประเภท
 - ๘.๓. ตัวอย่างความฝัน
 - ๘.๔. วิธีนอนหลับให้ฝันดี
 - ๘.๕. ภูมิและบุคคลที่ฝันได้และไม่ได้
 ๙. วิธีจิตของทารก
 - ตารางเปรียบเทียบความแตกต่างของปัญจทวารวิธีกับมโนทวารวิธี
 ๑๐. แนวคิดและข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวัน
- บทสรุปวิธีจิตเบื้องต้น

วัตถุประสงค์

บทนี้ต้องการให้นักศึกษามีความรู้และความเข้าใจในหัวข้อต่อไปนี้

๑. ความหมายและการเกิดขึ้นของวิถิจิตได้
๒. ขั้นตอนการเสวยผลกรรมเก่าและการสั่งสมวิบากกรรมใหม่ของวิถิจิต
๓. นำความรู้เรื่องวิถิจิตมาใช้ในการปรับปรุงตนเองและแนะนำสังคมได้

บทที่ ๑ วิธีจิตเบื้องต้น

ในบทก่อน ๆ เราได้เรียนรู้ถึงความหมาย คุณสมบัติ และหน้าที่ของจิตและเจตสิกแต่ละดวงมาแล้ว ซึ่งในคัมภีร์อภิธรรมัตถะสังคหะได้กล่าวไว้ว่า จิตและเจตสิกที่กล่าวมาแล้วมีการเกิดดับตลอดเวลา จิตดวงเก่าดับไปแล้วจะเป็นเหตุสนับสนุนให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้น สืบเนื่องเป็นสายอย่างนี้ไม่มีวันสิ้นสุด เหมือนกระแสไฟฟ้าที่เกิดดับสืบเนื่องกันตลอดเวลาในหลอดไฟ ทำให้หลอดไฟมีแสงสว่าง เราจึงมองเห็นแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน การดำเนินชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนต้องเกี่ยวเนื่องกับกระแสจิตตลอดเวลา เพราะเหตุที่ยังต้องรับผลกระทบเก่าและการสร้างกรรมใหม่ นั่นเอง ถ้ากระแสจิตรับรู้อารมณ์ที่เป็นผลของกุศลกรรม ก็เป็นเครื่องบ่งบอกว่าเราเคยทำกรรมที่เป็นกุศลไว้ ถ้ากระแสจิตรับรู้อารมณ์ที่เป็นผลของอกุศลกรรม นั่นก็แสดงว่าเรากำลังได้รับผลของกรรมชั่วที่เราเคยทำไว้

การเรียนรู้เรื่องวิธีจิต จึงเป็นการเรียนรู้เพื่อให้เราตระหนักถึงว่า ความสุขและความทุกข์ที่วิธีจิตของเราได้รับรู้ นั้น เป็นเพราะผลมาจากการกระทำของเราที่เป็นบุญเป็นบาปทั้งนั้น **เราจะเลือกวิธีจิตที่เป็นกุศลให้มากที่สุดได้อย่างไร และจะหลีกเลี่ยง ปิดกั้นหรือป้องกันกระแสจิตที่เป็นอกุศลได้หรือไม่** หรือถ้าหลีกเลี่ยงกระแสจิตที่รับผลกระทบชั่วในอดีตไม่ได้ เราจะมีวิธีโยนิโสมนสิการ(วิธีคิดโดยอุบายแยบคาย)เช่นไร เพื่อรับกับสถานการณ์ของวิธีจิตที่เป็นผลของอกุศลกรรม อันจะทำให้ไม่มีผลเป็นความทุกข์ แต่ให้มีผลเป็นความสุขในกายภาคหน้าต่อไปได้ จึงเป็นสิ่งที่เราต้องมาศึกษากันต่อไป

๑. ความหมายของวิถีจิต

วิถี แปลว่า กระแส ทางเดิน

วิถีจิต แปลว่า **จิตที่ขึ้นสู่กระแสหรือทางเดินแห่งการรับรู้อารมณ์ใหม่ขณะใดขณะหนึ่งในปวัตติกาล (เวลาหลังปฏิสนธิจนถึงก่อนจุติจิตดับ) ตามลำดับการเกิดก่อนและหลังของจิต**

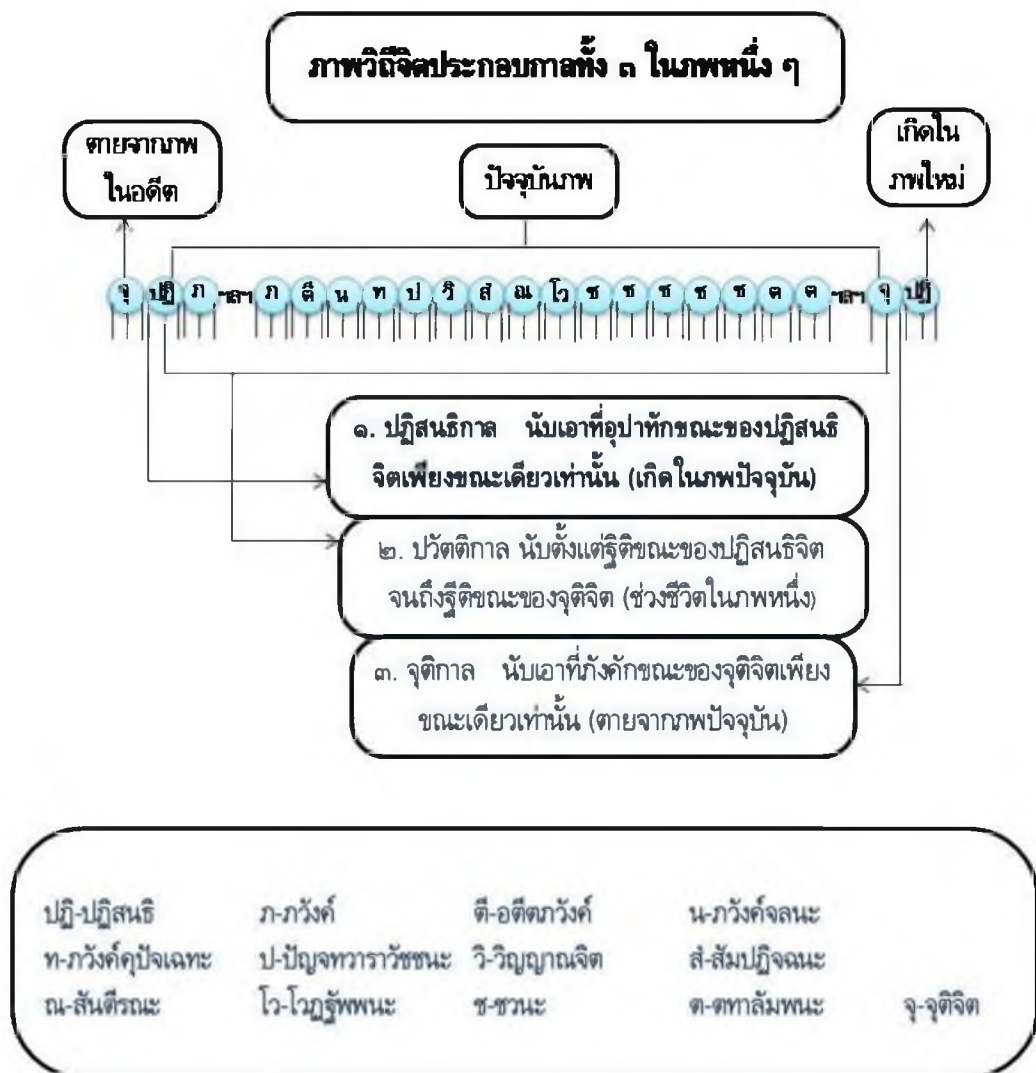
โดยปกติความเป็นไปของจิตท่านจำแนกไว้เป็น ๒ คือ

๑. ความเป็นไปของจิตในปฏิสนธิกาล และ

๒. ความเป็นไปของจิตในปวัตติกาล

ความเป็นไปของจิตในปฏิสนธิกาลนั้นมีชื่อว่า **วิธิมุตตจิต** เป็นจิตที่พ้นวิถิ ไม่ขึ้นสู่วิถิของการรับรู้อารมณ์ใหม่ในปัจจุบัน ซึ่งจะกล่าวไว้ในบทต่อไปเกี่ยวกับเรื่อง การไปเกิด(ตาย) การมาเกิด(ปฏิสนธิ) ภูมิ และกรรม

ส่วนความเป็นไปของจิตในปวัตติกาล คือ ตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิตไปจนถึงฐิติขณะของจุติจิตนั้น มีชื่อว่า **วิถีจิต** ที่จะกล่าวไว้ในบทนี้

หมายเหตุ:- ในภาพจะแบ่งเป็น ๓ กาล แต่โดยสรุปแล้ว ประวัติกาล ก็รวมเอา จุติกาลเข้าไว้ด้วย

๒. องค์สัมพันธของการเกิดวิถิจิต

การเกิดขึ้นของวิถิจิตนี้ต้องมีองค์สัมพันธที่เกี่ยวเนื่องกัน ๖ หมวด ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกันตามสมควรแก่วิถิจิตขณะใดขณะหนึ่ง และแต่ละหมวดจำแนกได้หมวดละ ๖ อย่าง คือ

๑. วัตถุ ๖ คือ ฐานที่ตั้งให้จิตและเจตสิกอาศัยเกิด ๖ แห่ง
๒. ทวาร ๖ คือ ช่องทางที่จิตและเจตสิกเปิดรับอารมณ์ ๖ ช่องทาง
๓. อารมณ์ ๖ คือ สิ่งที่จิตและเจตสิกรับรู้ ๖ อย่าง
๔. วิญญาณ ๖ คือ ธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์มี ๖ วิญญาณ
๕. วิถี ๖ คือ การดำเนินไปของจิตที่เกิดทางทวาร ๖ กระแส

๖. วิสยปวัตติ ๖ คือ ความเป็นไปของอารมณ์หนึ่ง ๆ ในแต่ละวิถิจิตมี ๖ ประเภท
หมวดที่ ๑ วัตถุ ๖ ได้แก่ จักขุวัตถุ โสทวัตถุ ฆานวัตถุ ชิวหาวัตถุ กายวัตถุ และหทัยวัตถุ โดยองค์ธรรมอันเป็นฐานที่ตั้งให้จิตเกิด ได้แก่ ปสาทรูป ๕^๑ และ หทัยรูป นั้นเอง

หมวดที่ ๒ ทวาร ๖ ได้แก่ จักขุทวาร โสททวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร และ มโนทวาร โดยองค์ธรรมอันเป็นประตูทางเข้าของจิตคือ ปสาทรูป ๕ เช่นเดียวกับวัตถุ แต่มโนทวาร องค์ธรรม ได้แก่ ภาวังคจิต ๑๔

หมวดที่ ๓ อารมณ์ ๖ ได้แก่ รูปารมณ์ จนถึง ธรรมารมณ์ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ความนึกคิดทางใจ)

หมวดที่ ๔ วิญญาณ ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณ จนถึง มโนวิญญาณ

หมวดที่ ๕ วิถี ๖ ได้แก่ จักขุทวารวิถี จนถึง มโนทวารวิถี

หมวดที่ ๖ วิสยปวัตติ ๖ ได้แก่ ความเป็นไปของอารมณ์ในวิถิจิต

ธรรมทั้ง ๖ หมวดมีความเป็นมาอย่างไร และมีความสัมพันธ์กันอย่างไร นักศึกษาจะได้ศึกษาเป็นลำดับไปดังนี้

^๑ ปสาทรูป ตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยสัทธัมการะคือองค์ประกอบส่วนอื่น เช่น **สัทธัมการจักขุ** คือ ก้อนเนื้อตั้งอยู่ในเบ้าตา มีกำหนดขอบเขตภายในเบ้าตาทั้งสองข้าง คือ กระจกเบ้าตาชั้นล่าง กระจกคิ้วชั้นบน, เกี่ยวเนื่องด้วยสมอง ซึ่งมีเส้นเอ็นแฉกออกมาท่ามกลางเบ้าตาจิตรด้วยวงคำเป็นตาขาวตาคำ **จักขุปสาท** คือ ประสาทซึ่งผูกที่ก้อนเนื้อนี้ ติดเนื่องในชั้นเนื้อนี้ อาศัยมหาภูตรูป ๔

หมวดที่ ๑ วัตถุ ๖

เมื่อจะกล่าวถึงวัตถุนั้นเป็นที่ตั้งของวิญญาน ก็จำเป็นต้องกล่าวถึงวิญญาน ๖ ซึ่งอยู่ในหมวดที่ ๔ ควบคู่กันไปด้วยในที่นี้เลย เพราะธรรม ๒ หมวดนี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันโดยตรง ฉะนั้น เมื่อถึงลำดับแห่งวิญญานในหมวดที่ ๔ จะไม่ขอกล่าวซ้ำอีก

๑. ความหมายและประเภทของวัตถุ

จิตเข้าไปอาศัยสิ่งใดแล้วสามารถรับอารมณ์ได้ สิ่งนั้นจัดเป็นวัตถุที่เกิดของจิต **วัตถุ** แปลว่า **ที่เกิด ที่ตั้ง หรือที่อาศัยของจิตเจตสิก** จิตและเจตสิกย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยวัตถุ เหล่านี้เกิดขึ้น เหมือนต้นไม้เกิดขึ้น เพราะอาศัยดิน เสียงระฆังเกิดเพราะอาศัยระฆัง ฉะนั้น แต่ไม่ได้หมายความว่าเข้าไปอยู่ในวัตถุนั้นตลอดเวลา แต่หมายถึงจะเกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อมที่จะให้เกิดได้ ที่เกิดของจิต มี ๖ ประเภท คือ

๑. ที่เกิด คือ ตา เรียกว่า จักขุวัตถุ ได้แก่ **จักขุปสาท**
๒. ที่เกิด คือ หู เรียกว่า โสตรวัตถุ ได้แก่ **โสตรปสาท**
๓. ที่เกิด คือ จมูก เรียกว่า ฆานวัตถุ ได้แก่ **ฆานปสาท**
๔. ที่เกิด คือ ลิ้น เรียกว่า ชิวหาวัตถุ ได้แก่ **ชิวหาปสาท**
๕. ที่เกิด คือ กาย เรียกว่า กายวัตถุ ได้แก่ **กายปสาท**
๖. ที่เกิด คือ หัวใจ เรียกว่า หทัยวัตถุ ได้แก่ **หทัยรูป**

จิตทั้งหลายเมื่อจะเกิดขึ้นนั้นจะต้องพร้อมด้วยปัจจัยหลักสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. **กรรมในอดีต** ๒. **วัตถุ** ๓. **อารมณ์** เมื่อครบ ๓ อย่างนี้แล้ว จิตเจตสิกก็เกิดขึ้นจาก วัตถุรูป ๖ ได้ การแสดงเหตุปัจจัยแห่งการเกิดขึ้นของจิตเจตสิกที่เกี่ยวข้องด้วยวัตถุ ๖ ก็มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่ใน **ปัญจโวการภูมิ** คือ ภูมิที่มีชั้น ๕ เท่านั้น¹ สำหรับ**จตุโวการภูมิ** คือ ภูมิที่มี

¹ ปัญจโวการภูมิ คือ ภูมิที่มีชั้น ๕ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในกามภูมิ และรูปภูมิ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ)

ขั้นที่ ๔^๑ นั้น เหตุปัจจัยที่ทำให้จิตเจตสิกเกิดขึ้นย่อมมีเพียง ๒ อย่าง คือ **๑. อดีตกรรม** กับ

๒. อารมณ์ ส่วนเอกโวการภูมิ คือ ภูมิที่มีขั้นที่ ๑^๒ คือ ภูมิของพวกอสังขณูปพรหม ซึ่งมีแต่รูปขั้นที่ไม่มีใจเป็นที่อาศัยเกิดของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะข่มด้วยฌานที่สหระตด้วยสัญญาวิราคาวาณา เหมือนกับหลอดไฟที่ปิดสวิทช์ไว้อยู่ไม่สว่าง

๒. ความสัมพันธ์ของจิตกับวัตถุตามภูมิของวัตถุ

ความสัมพันธ์ของจิตกับวัตถุนั้น เมื่อว่าโดยภูมิของวัตถุก็จะเห็นว่า กามภูมิ และรูปภูมิเป็นภูมิที่มีวัตถุ จิตที่เกิดในภูมิทั้ง ๒ นี้ต้องอาศัยวัตถุ ส่วนอรูปภูมิ เป็นภูมิที่ไม่มีวัตถุ จิตที่เกิดในภูมินี้จึงไม่ต้องอาศัยวัตถุ (ไม่มีความสัมพันธ์กับวัตถุ) โดยมีข้อกำหนดดังนี้

๑. ในกามภูมิหรือกามาวจรภูมิ ซึ่งมี ๑๑ ภูมิ อันได้แก่ อปายภูมิ ๔ มนุษยภูมิ ๑ และเทวภูมิ ๖ รวม ๑๑ ภูมินี้ มีวัตถุ ๖ ครบบริบูรณ์ เป็นที่อยู่อาศัยของวิญญาณธาตุทั้ง ๗ หรือจิตทั้ง ๘๔ ดวง กล่าวคือ

๑. จักขุวัตถุ เป็นที่อาศัยของจักขุวิญญาณธาตุ อันได้แก่ จักขุวิญญาณ ๒
๒. โสตรวัตถุ เป็นที่อาศัยของโสตรวิญญาณธาตุ อันได้แก่ โสตรวิญญาณ ๒
๓. ฆานวัตถุ เป็นที่อาศัยของฆานวิญญาณธาตุ อันได้แก่ ฆานวิญญาณ ๒
๔. ชิวหาวัตถุ เป็นที่อาศัยของชิวหาวิญญาณธาตุ อันได้แก่ ชิวหาวิญญาณ ๒
๕. กายวัตถุ เป็นที่อาศัยของกายวิญญาณธาตุ อันได้แก่ กายวิญญาณ
๖. ทัฬหวัตถุ เป็นที่อาศัยของมโนธาตุ อันได้แก่ จิต ๓ ดวง คือ

ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง และสัมปฏิจฉนจิต ๒ ดวง และเป็นที่อาศัยของมโนวิญญาณธาตุ อันได้แก่จิตที่เหลือ ๗๖ ดวง

¹ จตุโวการภูมิ คือ ภูมิที่มีขั้นที่ ๔ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในอรุปรภพซึ่งได้เจริญภาวนาละรูปเสียแล้วจึงไม่มีรูป ๒๘ เกิดขึ้น คงเหลือแต่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

² เอกโวการภูมิ คือ ภูมิที่มีขั้นที่ ๑ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในอสังขณูปพรหม หรือที่เรียกว่า พรหมลูกฟัก คือเมื่อตอนเป็นมนุษย์ตายไปอยู่ในอวิริยาบถใด เมื่อไปเกิดเป็นอสังขณูปพรหมก็จะอยู่ในอวิริยาบถนั้นจนหมดบุญจากการเป็นพรหม ไม่มีจิตใจเพราะ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณดับหมด คงเหลือแต่รูปเท่านั้น

๒. ในรูปภูมิหรือรูปาวจรภูมิ เฉพาะ ๑๕ ภูมิ (เว้นอสังขณัฐตภูมิ) มีวัตถุ

เพียง ๓ อย่าง อันเป็นที่อาศัยของวิญญาณธาตุ ๔ หรือจิต ๘๓ ดวง กล่าวคือ

๑. จักขุวัตถุ เป็นที่อาศัยของจักขุวิญญาณธาตุ อันได้แก่ จักขุวิญญาณ ๒

๒. โสตรวัตถุ เป็นที่อาศัยของโสตรวิญญาณธาตุ อันได้แก่ โสตรวิญญาณ ๒

๓. หทัยวัตถุ เป็นที่อาศัยของมโนธาตุ อันได้แก่จิต ๓ ดวง และ มโนวิญญาณธาตุ คือจิตที่เหลือ ๗๖ ดวง รวมเป็น ๗๙ ดวง

ข้อสังเกต ในรูปภูมิ ๑๕ ภูมินั้น ไม่มีวัตถุ ๓ คือ ฆานวัตถุ ชิวหาวัตถุ และกายวัตถุ ดังนั้น รูปภูมิ ๑๕ ภูมิ หรือรูปพรหม ๑๕ ภูมินั้น แม้มีจมูก แต่ไม่มีฆานวัตถุ จึงไม่มีฆานวิญญาณธาตุ เพราะไม่มีที่อาศัยเกิด แม้มีลิ้น แต่ไม่มีชิวหาวัตถุ จึงไม่มีชิวหาวิญญาณธาตุ เพราะไม่มีที่อาศัยเกิด และแม้มีรูปกาย แต่ไม่มีกายวัตถุ จึงไม่มีกายวิญญาณธาตุ เพราะไม่มีที่อาศัยเกิด รวมความว่า รูปพรหม ๑๕ ชั้น (เว้นอสังขณัฐตภูมิ) นั้น ไม่มีฆานประสาท ชิวหาประสาท และกายประสาท มีแต่จมูก ลิ้น และรูปกาย จึงไม่รู้จักกลิ่น รส และสัมผัส

อีกประการหนึ่ง กามภูมิ ๑๑ ภูมิ และรูปภูมิ ๑๕ ภูมิ รวม ๒๖ ภูมินี้ รวมเรียกว่า ปัญจโวการภูมิ แปลว่าภูมิมีขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

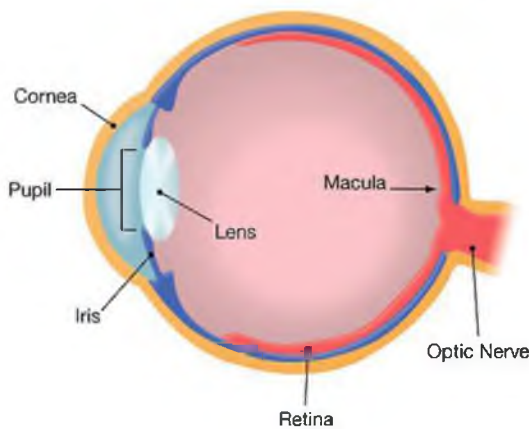
ในอสังขณัฐตภูมิ ซึ่งเป็นรูปภูมิ หรือรูปพรหมนั้น ไม่มีวัตถุทั้ง ๖ และวิญญาณธาตุ ๗ แม้แต่อย่างเดียว เพราะภูมินี้มีแต่รูปขันธ์อย่างเดียวก่อนนั้น ไม่มีนามขันธ์ ๔ คือ ไม่มีเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ดังนั้น จึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า เอกโวการภูมิ แปลว่าภูมิมีขันธ์เดียว คือมีแต่รูปขันธ์อย่างเดียวก่อนนั้น โบราณจึงเรียกพรหมในภูมินี้ว่า พรหมลูกฟัก เพราะมีแต่รูปร่าง ไม่มีวิญญาณหรือจิตใจ เป็นเสมือนลูกฟักหรือท่อนไม้จะนั้น

๓. ในอรูปภูมิหรืออรูปาวจรภูมิ ๔ ไม่มีวัตถุ ๖ เลย แม้แต่อย่างเดียว เพราะวัตถุ ๖ นั้นเป็นรูปธรรมจึงเกิดในรูปภูมิไม่ได้ เพราะภูมิทั้ง ๔ นี้ไม่มีรูปธรรม ฉะนั้นในอรูปภูมิ ๔ นี้ จึงมีวิญญาณธาตุเกิดได้ ๑ คือ มโนวิญญาณธาตุ เพราะธาตุนี้เกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยวัตถุ ๖ เลย จึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า จตุโวการภูมิ แปลว่าภูมิมีขันธ์ ๔ คือ มีแต่เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ อันเป็นนามขันธ์เท่านั้น

๓. ที่อาศัยเกิดและขั้นตอนการรับรู้อารมณ์ของจิตที่สัมพันธ์กับสมอง

จิตต้องมีที่อาศัยเกิดในการรับรู้อารมณ์ ที่อาศัยเกิดของจิตก็อยู่ในส่วนของ กายนี้เอง ส่วนของกายอันเป็นที่ตั้งให้จิตเกิดเรียกว่า ประสาทบัง วัตถุบัง ทวารบังตามสมควร ซึ่งมีอยู่ ๖ แห่ง คือ ประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย และหทัยวัตถุรูป และเพื่อความชัดเจนว่า จริง ๆ แล้ววัตถุมันตั้งอยู่ตรงไหน จึงขอนำเอาภาคปฏิบัติของการเจริญภาวนาวิชชาธรรมกายมาอธิบายประกอบ ซึ่งทำนาระบฐานหรือตำแหน่งที่ตั้งอันเป็น **ตัวแปรสัจญาณ**¹ เพื่อส่งผ่านไปที่สมองให้ประสาทที่อาศัยกายหยาบเกิดการรับรู้อารมณ์ได้ ดังนี้

๑. ประสาทตา (จักขุปสาท) ประสาทตานี้ มิได้หมายถึงดวงตาหรือลูกตาทั้งลูก แต่หมายความว่าประสาทตาหรือแก้วตาซึ่งเป็นรูปใสที่อยู่กลางตาดำ โตประมาณเท่ากับศีรษะของตัว

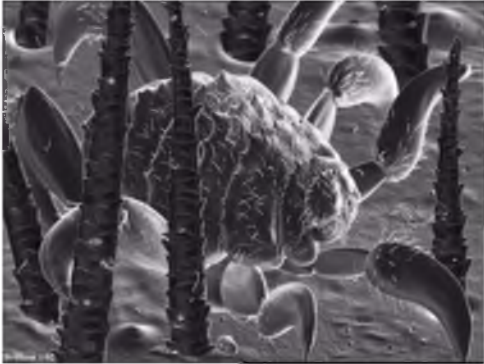
เส้น²หรือตัวเหาเป็นเยื่อบางดุษฎยุนุ่นที่ชุ่มด้วยน้ำมันช้อนกันอยู่ ๗ ชั้น มีความสามารถในการรับคลื่นแสง (รูปารมณ) ทำให้จิตเห็นรูปปรากฏทางตา จิตนี้จึงชื่อว่า จักขุวิญญาน **ฐานที่แปรสัจญาณให้เป็นภาพคือฐานที่ ๓** ตำแหน่งตรงเพลาตาเข้าไปข้างในอยู่บริเวณกลางกึ่งศีรษะข้างในพอดี เป็นตัวแปรสัจญาณ เห็น จำ คิด รู้ ที่มาจากศูนย์กลาง

กายฐานที่ ๗ ผ่านฐานที่ ๖ ผ่านหทัยวัตถุกลางเนื้อหัวใจบริเวณทรวงอก ผ่านมาที่ฐานที่ ๓ ทำให้เกิดจักขุวิญญานธาตุที่กลางจักขุปสาท แล้วจักขุวิญญานธาตุส่งกลับไปที่ฐานที่ ๓ แล้วไปสู่สมองเพื่อให้เกิด **การเห็นทางตา**ของกายหยาบอีกที

¹ **ตัวแปรสัจญาณ** คือ ระบบการเชื่อมต่อระหว่างธาตุละเอียดกับธาตุหยาบให้เนื่องกันได้ เพื่อให้จิตซึ่งเป็นธาตุละเอียดกับสมองซึ่งเป็นส่วนหยาบทำงานประสานกันได้ จิตกับสมองต้องอาศัยตำแหน่งเชื่อมต่อดังกล่าวไว้ระยะส่วนต่าง ๆ ของกายหยาบจึงทำงานได้

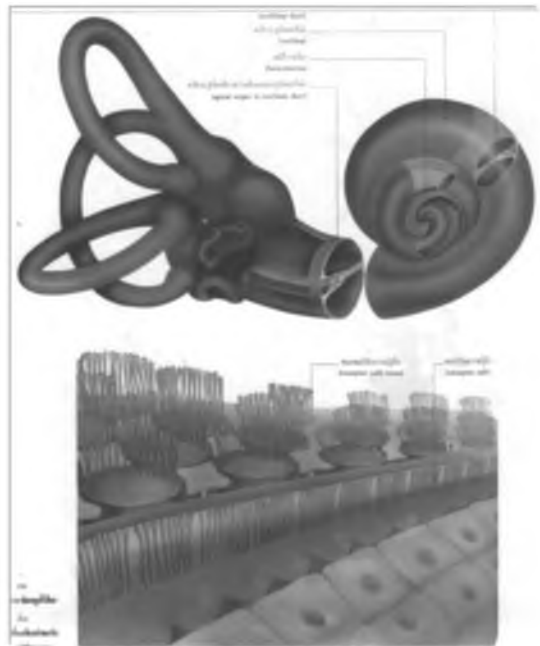
² **เส้น** Flea , Louse น. ชื่อแมลงหรือสัตว์ขนาดเล็กมาก ที่กัดหรือทำให้เกิดความระคายเคืองต่อร่างกาย ซึ่งอาจหมายถึง พวกไร เหา เห็บ หมัด หรือมด ก็ได้.

ลูกศรใหญ่ชี้ ขาเล็ก ๆ
ตรงนี้ส่วนหัวของตัวเส้น

ตัวเหาคน และ ตัวเส้น ขยายด้วยกล้องจุลทรรศน์

๒. ประสาทหู (โสตประสาท) เป็นรูปใสอยู่ภายในช่องหู มีลักษณะวงกลมคล้ายวงแหวน และมีขนอันละเอียดอ่อนสีแดงปรากฏอยู่โดยรอบ มีความสามารถในการรับเสียงคือสัททวารมณ ที่มากกระทบ ทำให้จิตได้ยินเสียงที่มากกระทบหู จิตนี้จึงชื่อว่า โสตวิญญาณ **ตัวแปรสัญญาณ** ให้ได้ยินเสียงอยู่ฐานที่ ๔ อยู่บริเวณปากช่อง เพดาน ที่รับประทานอาหารสำคัญ เป็นตัวแปร สัญญาณ เห็น จำ คิด รู้ ที่มาจากศูนย์กลาง ฐานที่ ๗ ผ่านฐานที่ ๖ ผ่านหทัยวัตถุกลาง เนื้อหัวใจบริเวณทรวงอก ผ่านมาที่ฐานที่ ๔ ทำให้เกิดโสตวิญญาณธาตุที่กลางโสตประสาท แล้วโสตวิญญาณธาตุส่งกลับไปสู่ฐานที่ ๔ แล้วไปสู่สมองเพื่อให้เกิดการได้ยินเสียงทางหู ของกายหยาบ

๓. ประสาทจมูก (ฆานประสาท) เป็นความใสอยู่ภายในช่องจมูก มีลักษณะคล้ายกับเท้าแพะ มีความสามารถในการรับกลิ่น (คันธารมณ) ที่มากกระทบจมูก ทำให้จิตรู้จักกลิ่นที่มากกระทบ จมูก จิตนี้จึงชื่อว่า ฆานวิญญาณ **ตัวแปรสัญญาณ** ให้รู้จักกลิ่นอยู่ฐานที่ ๒ บริเวณเพลาตาตรง

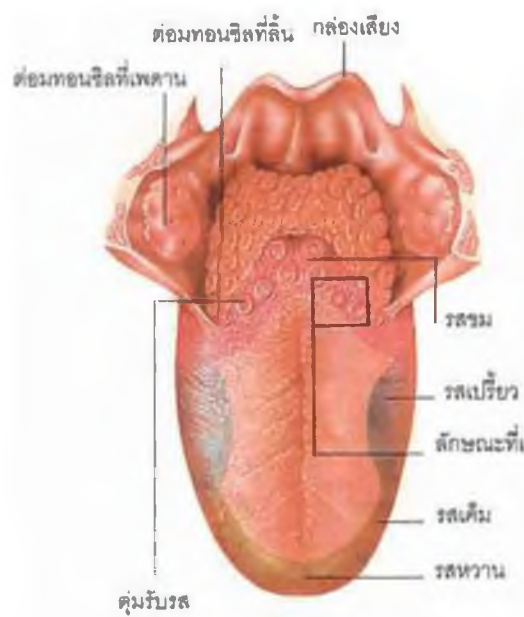
หัวตาที่มูลตาออก หญิงตาซ้าย ชายตาขวา เป็นที่ตั้งของฆานปสาทที่ผ่านมาทางช่องจุมุก(ฐานที่ ๑) ฐานนี้เป็นตัวแปรสัญญาณ เห็น จำ คิด รู้ ที่มาจากศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ ผ่านฐานที่ ๖

ลักษณะกิบเท้าแพะ

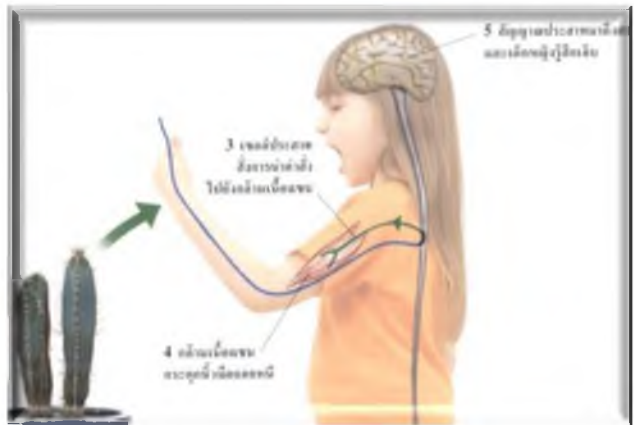
ผ่านหทัยวตฺถุกลางเนื้อหัวใจบริเวณทรวงอก ผ่านมาที่ฐานที่ ๒ ทำให้เกิดฆานวิญญาณธาตุที่กลางฆานปสาท แล้วฆานวิญญาณธาตุส่งกลับไปฐานที่ ๒ แล้วไปสู่สมองเพื่อให้เกิดการได้กลิ่นทางกายหยาบ

๔. ประสาทลิ้น (ชีวหาปสาท) เป็นความใสอยู่กลางลิ้น มีลักษณะเหมือนปลายกลีบดอกบัวเรียงรายซ้อนกันเป็นชั้น ๆ มีความสามารถในการรับรส (รสารมณ) ที่มากระทบ ทำให้

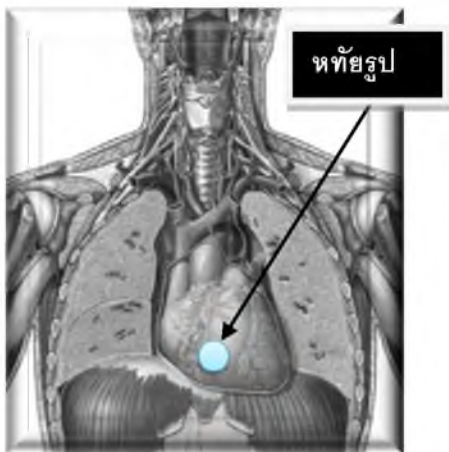

จิตรู้รสที่มากกระทบลิ้น จิตนี้จึงชื่อว่า ชิวหาวิญญาณ ตัวแปรสัญญาณอยู่ฐานที่ ๕ เนื้อลูกกระเดือก เหมือนกลางกักปากถั่วแ้วแก้ว ตั้งไว้ปากช่องคอ เป็นตัวแปรสัญญาณ เห็น จำ คิด รู้ ที่มาจากศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ ผ่านฐานที่ ๖ ผ่านหทัยวตฺถุกลางเนื้อหัวใจบริเวณทรวงอก ผ่านมาที่ฐานที่ ๕ ทำให้เกิดชีวหาวิญญาณธาตุที่กลางชีวหาปสาท แล้วชีวหาวิญญาณธาตุส่งกลับไปฐานที่ ๕ แล้วไปสู่สมองเพื่อให้เกิดการรู้รส ทางกายหยาบ

๕. ประสาทกาย (กายปสาท) เป็นความใสที่เอิบอาบทั่วร่างกาย ยกเว้นที่เส้นผม ขน เล็บ ฟัน กระดูก และบริเวณที่มีหนวดหนาด้าน **มีลักษณะคล้ายลำไส้ที่แผ่บาง ๆ ชุบน้ำมันจนชุ่มชื้นกันหลาย ๆ ชั้น** มีความสามารถในการรับรู้สีกเย็นร้อน อ่อนแข็ง หย่อนตึงที่มากกระทบ ทำให้จิตรู้สัมผัสที่มากกระทบกาย จิตนี้จึงชื่อว่า กายวิญญาณ **ตัวแปรสัญญาณ**

อยู่ฐานที่ ๖ ตำแหน่งตรงกับสะดือพอดี แต่อยู่ข้างในตัว กลางลำตัวพอดี ถ้าซึ่งเส้นด้ายจากสะดือทะลุไปด้านหลัง ขวาทะลุซ้าย จุดตัดตรงนั้นเป็นฐานที่ ๖ เป็นตัวแปรสัญญาณเห็น จำคิด รู้ ที่มาจากศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ ผ่านฐานที่ ๖ ผ่านหทัยวัตถุกลางเนื้อหัวใจบริเวณทรวงอก ผ่านมาที่ฐานที่ ๖ ทำให้เกิดกายวิญญาณธาตุที่กายปสาท ตรงที่รับสัมผัส แล้วกายวิญญาณธาตุส่งกลับไปฐานที่ ๖ แล้วไปสู่สมองเพื่อให้เกิดการรู้สัมผัสของกายหยาบ

๖. หทัยรูป เป็นที่ตั้งหรือที่อาศัยเกิดของมโนธาตุอันเป็นจิตที่รับอารมณ์ที่ผ่านมาจากตา หู จมูก ลิ้น และกาย ก็มารวมลงที่มโนธาตุนี้ และเป็นที่อาศัยเกิดของมโนวิญญาณธาตุ ซึ่งรับอารมณ์ทางใจเองโดยตรง ซึ่งอยู่ในกลางมโนธาตุอีกที จิตที่เกิดตรงจุดนี้จึงชื่อว่า มโนวิญญาณ ฐานที่ตั้งอยู่บริเวณกลางทรวงอก ที่เนื้อหัวใจ ใน**กลางเนื้อหัวใจ**คือมั่งสะหทัยจะมี

หทัยวัตถุหรือหทัยรูปซึ่งมีขนาดเล็กเท่าเมล็ดบุนนาค ในกลางหทัยรูปจะมีโนธาตุ ในกลางมโนธาตุก็จะมีมโนวิญญาณธาตุ ทำหน้าที่**รับรู้อารมณ์ทางใจโดยตรง**

๗. ภาวะจิตฐาน เป็นชื่อเรียกตำแหน่งที่ตั้งของภาวะจิต¹ คือ จิตที่ทำหน้าที่รักษาภาพชาติความเป็นอยู่ของสัตว์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น**ฐานที่ ๗ ของภาคปฏิบัติ** ซึ่งอยู่บริเวณเหนือสะดือ (ฐานที่ ๖) ขึ้นไป ๒ นิ้วมือซ้อนกัน เป็นฐานที่ตั้งถาวรของใจเพราะเป็นที่อยู่ของภาวะจิตเมื่อยังไม่ขึ้นสู่วิถีรับอารมณ์ หรือขึ้นรับอารมณ์แล้วก็ต้องมาลงตรงภาวะจิตฐานนี้ **ฐานนี้ยังเป็นที่เกิด (ปฏิสนธิ) ที่ดับ (มรณะ) ที่หลับ ที่ตื่น²** ก็อยู่ตรงนี้

หมายความว่า จะไปเกิดใหม่ (ตาย) ก็ตาม เกิดครั้งแรก (ปฏิสนธิ) ก็ตาม หลับสนิทหรือตื่นขึ้นรับอารมณ์ใหม่ทางทวารใดก็ตามจะต้องมาเริ่มที่ฐานที่ ๗ นี้และรวมลงที่ฐานที่ ๗ นี้ การรับรู้อารมณ์จึงจะมีได้แน่นอน หรือจะไปสู่ทางมรรคผลนิพพานก็ต้องเข้าฐานนี้จึงจะเข้าถึงภาวะปัญญา หากมนุษย์คนใดเอาใจไว้ที่ฐานนี้สม่ำเสมออย่างมีสติรู้ตัว ใจก็จะไม่แสหาอารมณ์ภายนอก ใจก็จะสงบหยุดนิ่งเป็นดวงใส นั่นแหละเรียกว่าสำรวมใจ ย่อมใกล้หนทางพระนิพพานทีเดียว นักศึกษาลองฝึกปฏิบัติจะเห็นได้ด้วยตนเอง

ฐาน ๗ ฐานมีความสัมพันธ์กันคือ ฐานที่ ๗ คือส่วนต้นของใจ ส่วนกลางใจก็คือเนื้อหัวใจ (หทัยวัตถุ) ส่วนปลายของใจก็คือ ฐานต่าง ๆ ที่ไปถึงระบบการรับรู้ที่เป็นตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจในส่วนที่แปรเปลี่ยนเป็นวิญญาณธาตุในส่วนปลายอีกทีหนึ่ง โดยมีสมองเป็นตัวเชื่อมส่วนการรับรู้ต่าง ๆ ของกายกับใจ รายละเอียดด้นนักศึกษาจะได้ศึกษาในเรื่องวิถิจิตต่อไป

(ดูภาพประกอบหน้าถัดไป)

¹ ภาวะจิต ภาควิปฏิบัติ คือ จิตที่อาศัยหทัยวัตถุซึ่งตั้งอยู่บริเวณกลางทรวงอก ก็มี, ไม่ต้องอาศัยหทัยวัตถุก็มี

² พระธรรมเทศนาพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) กัณฑ์ที่ 7 หน้า 5, กัณฑ์ที่ 30 หน้า 3, กัณฑ์ที่ 31 หน้า 11, กัณฑ์ที่ 50 หน้า 5

ภาพฐานที่แปรสัญญาณให้เกิดวิญญานธาตุ ๗

๔. การจำแนกวิญญาณธาตุ ๗ ที่เกิดในภุมิต่าง ๆ

การเกิดขึ้นของจิตในที่เกิดทั้ง ๖ นี้มีหลายลักษณะ คือ จิตบางดวงอาศัยเกิดได้ทั้ง ๖ ตำแหน่ง แต่บางดวงอาศัยที่เกิดเพียง ๓ ก็มี ดังนั้น จึงจัดจิตที่เกิดขึ้นในที่เกิดเหล่านี้ออกเป็น ๓ กลุ่ม

๔.๑. กลุ่มจิตที่ต้องอาศัยที่เกิดทั้ง ๖

๔.๒. กลุ่มจิตที่อาศัยที่เกิดเพียง ๓

๔.๓. กลุ่มจิตที่ไม่อาศัยที่เกิดใดเลย

๔.๑. กลุ่มจิตที่ต้องอาศัยที่เกิดทั้ง ๖

จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวงนั้น ท่านจัดออกเป็น ๗ กลุ่ม เรียกว่า วิญญาณธาตุ ๗ **วิญญาณธาตุ** แปลว่า **ธาตุรู้** ในกามภุมิ ๑๑ มีธาตุรู้หรือวิญญาณธาตุทั้ง ๗ เป็นกลุ่มจิตที่ต้องอาศัยที่เกิดทั้ง ๖

๔.๒. กลุ่มจิตที่อาศัยที่เกิดเพียง ๓

ในรูปภุมิ ๑๕ มีวิญญาณธาตุ ๔ เป็นกลุ่มจิตที่อาศัยที่เกิดเพียง ๓

๔.๓. กลุ่มจิตที่ไม่อาศัยที่เกิดใดเลย

กลุ่มจิตที่ไม่อาศัยที่เกิดใดเลย จะเกิดในอรุณภุมิ เพราะเป็นภุมิที่ไม่มีรูป ๒๘ เลยทำให้จิตไม่มีรูปวัตถุสำหรับอาศัยเกิดเลย จึงต้องเกิด ณ ฐานใจของตน จิตกลุ่มนี้ คือ วิญญาณธาตุ ๑ ได้แก่ มโนวิญญาณธาตุ ๔๖ ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ โมหมูลจิต ๒ มโนทวารารัทชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหาภิกขิตจิต ๘ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตรจิต ๗ (เว้นโสตาปัตติมรรค) รวมเป็นจิต ๔๖ ดวงนี้ เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยที่เกิดอย่างใดเลย

ถ้าอธิบายในภาคปฏิบัติ สันนิษฐานว่า ใจของอรุณพรหมคงจดจ่ออยู่เฉพาะภวังคฐาน คือ ฐานที่ ๗ อย่างเดียวซึ่งเป็นที่ตั้งถาวรของใจ ไม่รับอารมณ์ภายนอก จึงไม่ต้องอาศัยวัตถุรูปใด ๆ เลย

(ดูตารางสรุป การเกิดขึ้นของวิญญาณธาตุ กับ วัตถุ ในภุมิทั้ง ๓)

วิญญูณธาตุ 7	ชื่อจิต	อาศัยวัตถุอะไร หรือ ไม่อาศัยวัตถุ เกิดในภุมิไหน ?		
		ปัจจัยโวหารภุมิ	จตุโวหารภุมิ	
		กามภุมิ 11	รูปภุมิ 15 ¹	อรุภุมิ 4
1. จักขุวิญญูณธาตุ	จักขุวิญญูณจิต 2	จักขุวัตถุ	จักขุวัตถุ	-
2. โสตวิญญูณธาตุ	โสตวิญญูณจิต 2	โสตวัตถุ	โสตวัตถุ	-
3. ฆานวิญญูณธาตุ	ฆานวิญญูณจิต 2	ฆานวัตถุ	- ⁴	-
4. ชิวหาวิญญูณธาตุ	ชิวหาวิญญูณจิต 2	ชิวหาวัตถุ	-	-
5. กายวิญญูณธาตุ	กายวิญญูณจิต 2	กายวัตถุ	-	-
6. มโนธาตุ	สัมปฏิจฉนจิต 2 ²	หทัยวัตถุ	หทัยวัตถุ	-
	ปัญจทวาราวชชนจิต 1 ²	"	"	-
7. มโนวิญญูณธาตุ	โลภมูลจิต 8	"	"	
	โทสมูลจิต 2	"	"	
	โมหมูลจิต 2	"	-	
	สันตிரณจิต ³ 3	"	หทัยวัตถุ	
	มโนทวาราวชชนจิต 1	"	"	
	หสิตุปปาทจิต 1	"	"	
	มหากุศลจิต 8	"	"	
	มหาวีปាកจิต ³ 8	"	-	
	มหาภิรียาจิต 8	"	หทัยวัตถุ	
	รูปาวจรกุศลจิต 5	"	"	
	รูปาวจรวีปាកจิต 5	-	"	
	รูปาวจรภิรียาจิต 5	"	"	
	อรุปาวจรกุศลจิต 4	"	"	
	อรุปาวจรวีปាកจิต 4	-	-	
	อรุปาวจรภิรียาจิต 4	หทัยวัตถุ	หทัยวัตถุ	
	โสคา.มคค. 1	"	"	
	โสภุต.จ. 8	"	"	
	โสภุต.จ.อีก 7	"	"	
รวม	89	7/6	4/3	1/0

หมายเหตุ ¹ รูปภุมิ 15 (เว้นอสัญญสัคตภุมิ 1) ² มโนธาตุ 3 ดวง ³ ตทารัมมณจิต 11 = สันตிரณจิต 3 +

มหาวีปាកจิต 8 ⁴ - คือเครื่องหมายแสดงว่า ภุมินั้นไม่มีวัตถุรูปนั้น (ในช่องกามภุมิ 11 รูปภุมิ 15 อรุภุมิ 4

ล่างสุดแสดงจำนวนรวม ตัวเลขแรกหน้า / แสดงจำนวนรวมวิญญานธาตุ ตัวเลขหลัง / แสดงจำนวนรวมวัตถุ
รูปที่อาศัยเกิดในภพนั้น ๆ เช่น 7/6 ในช่องกามภูมิ หมายถึง วิญญานธาตุ 7 อาศัยวัตถุรูป 6 เกิด)

หมวดที่ ๒ ทวาร ๖

จิตที่สังเคราะห์ด้วยทวาร หมายถึง การศึกษาว่าในทวารแต่ละทวารนั้นมีจิตและ
เจตสิกเกิดได้เท่าไร และจิตดวงไหนที่เกิดในทวารไหน เป็นต้น คำว่า **ทวาร** แปลว่า ประตู
หรือทางเข้ามา ดังนั้นในที่นี้คำว่า ประตูจึงหมายถึง ทางเข้าออกของจิตพร้อมเจตสิก ประตูอัน
เป็นทางเข้าออกของจิตและเจตสิกนั้น โดยแท้จริงได้แก่ ปสาทรูป มีปสาทจักขุ (ประสาทตา)
เป็นต้น และภวังคจิต ๑๙ รวมเป็น ๖ ทวาร คือ

๑. จักขุทวาร ได้แก่ จักขุปสาทรูป
๒. โสตรทวาร ได้แก่ โสตรปสาทรูป
๓. ฆานทวาร ได้แก่ ฆานปสาทรูป
๔. ชิวหาทวาร ได้แก่ ชิวหาปสาทรูป
๕. กายทวาร ได้แก่ กายปสาทรูป
๖. มโนทวาร ได้แก่ ภวังคจิต

ในทวารเหล่านี้ ๕ ทวารแรก เรียกว่า **ปัญจทวาร** เป็นรูปธรรม ทวารสุดท้ายคือ **มโน
ทวาร** เป็นนามธรรม อารมณ์ต่าง ๆ จะผ่านมาทางทวารเหล่านี้ จิตก็จะรับอารมณ์ทางทวาร
เหล่านี้ หรือเกิดทางทวารเหล่านี้ กล่าวคือ

- จิตที่รับอารมณ์ทางจักขุทวารเรียกว่า จักขุวิญญานจิต
- จิตที่รับอารมณ์ทางโสตรทวารเรียกว่า โสตรวิญญานจิต
- จิตที่รับอารมณ์ทางฆานทวารเรียกว่า ฆานวิญญานจิต
- จิตที่รับอารมณ์ทางชิวหาทวารเรียกว่า ชิวหาวิญญานจิต
- จิตที่รับอารมณ์ทางกายทวารเรียกว่า กายวิญญานจิต
- จิตที่รับอารมณ์ทางมโนทวารเรียกว่า มโนวิญญานจิต

เมื่ออารมณ์ผ่านเข้าสู่ทวารใด จิตก็จะรับอารมณ์ทางทวารนั้น หรือเกิดขึ้นทางทวารนั้น
ทันที ดังนี้

รูป	+	จักขุทวาร	-	จักขุวิญญาณ
สัทท	+	โสตทวาร	-	โสตวิญญาณ
คันธ	+	ฆานทวาร	-	ฆานวิญญาณ
รส	+	ชีวนทวาร	-	ชีวาวิญญาณ
โผฏฐัพพะ	+	กายทวาร	-	กายวิญญาณ
ธัมม	+	มโนทวาร	-	มโนวิญญาณ

ในที่นี้จะขออธิบายเฉพาะทางจักขุทวาร ดวงตาเป็นทวารเดียวที่สะท้อนให้เห็นความรู้สึกภายในตัวได้ ถ้าจิตคือคนที่อยู่ในบ้าน ดวงตาก็คือหน้าต่างที่มีม่านบาง ๆ กันอยู่ การมองที่ดวงตาสามารถมองเห็นถึงจิตภายในได้ แม้จะไม่ชัดเจน แต่ก็พอคาดคะเน ดังที่เราชอบพูดกันว่า ดวงตาคือหน้าต่างของดวงใจ หรือมองตาก็มองใจ คนที่โกหก คนที่เจ็บปวด คนที่รู้สึกผิด รู้สึกโกรธเราสามารถสังเกตความรู้สึกเหล่านี้ได้โดยการมองที่ดวงตา แม้แต่ในคนที่มีการจิตวิเศษ การมองที่ตาก็มองออกมาได้ โบราณมักเปรียบเปรยว่า “อีจฉาดวาร์ฮั่น” ความจริง নয়แต่ตาไม่ได้ร้อน ใจต่างหากที่ร้อน

ในภาวะที่ใกล้เสียชีวิตจะเกิดนิมิตหรืออารมณ์ก่อนตาย ซึ่งเกิดขึ้นมาจากใจและผุดขึ้นมาทางทวารตา ทุกคนที่ยังไม่บรรลุนิพพานจะเกิดนิมิตนี้เสมอ เป็นกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ ภาพที่เห็นอาจเป็นพระ โบสถ์ ศาลา วิมาน เป็นต้น ซึ่งภาพของนิมิตที่เห็นจะบอกแนวโน้มของภพภูมิใหม่ที่จะไปเกิด

หลายคนอาจคิดว่า ตาทำให้มองเห็น จริง ๆ แล้วไม่ใช่ **ตาเป็นเพียงทวารทางเข้าเหมือนหน้าต่างบ้าน ส่วนที่รับรู้ภาพและทำให้เกิดความรู้สึกคือจิต** พิสูจน์ง่าย ๆ โดยดูจากคนที่เดินละเมอจะหลับตาอยู่แต่สามารถเดินไปเดินมาได้ตรงทางและหลบหลีกสิ่งของเหมือนตอนตื่น บางคนสามารถละเมอตกน้ำใส่ตุ่มโดยไม่ต้องลืมตาเลย

๑. จิตที่เกิดตามทวารและพ้นทวาร

จิตที่รับอารมณ์ทางทวารหนึ่ง ๆ มิได้มีเฉพาะปัญจวิญญาณและมโนวิญญาณเท่านั้น แต่ยังมีจิตดวงอื่น ๆ เกิดขึ้นก่อนและเกิดขึ้นติดตามมาด้วย ตามลักษณะแห่งจิตตูปาทะ ดังนั้นจิตที่รับอารมณ์ทางทวารนั้น ๆ ทุก ๆ ดวง จึงรวมเรียกว่า จักขุทวาริกจิต โสตทวาริกจิต

ฆานทวาริกจิต ชิวหาทวาริกจิต กายทวาริกจิต และมโนทวาริกจิต ตามลำดับ และจิตที่รับ
อารมณ์ทางทวารเหล่านี้ หรือเกิดขึ้นทางทวารเหล่านี้ทั้งหมด รวมเรียกว่า ทวาริกจิต

๑.๑. ทวาริกจิต ๖ ประเภท

ทวาริกจิต จิตที่เกิดตามทวารนั้น ๆ	ที่เกิดขึ้นแน่นอน	ที่เกิดขึ้นไม่แน่นอน	จำนวนจิตที่เกิด แต่ละทวาร
๑. จักขุทวาริกจิต	จักขุวิญญาณจิต 2	ปัญจทวาราวชชนจิต 1	รวมเป็นจิตที่เกิด ทางปัญจทวาร ๆ ละ 46 ดวง คือ แน่นอน 2 ดวง ไม่แน่นอนทวาร ละ 44 ดวง
๒. โสตทวาริกจิต	โสตวิญญานจิต 2	ลัมปฏิจฉนจิต 2	
๓. ฆานะทวาริกจิต	ฆานะวิญญานจิต 2	สันตীরณจิต 3	
๔. ชิวหาทวาริกจิต	ชิวหาวิญญานจิต 2	ไวญฐัพพนจิต 1	
๕. กายทวาริกจิต	กายะวิญญานจิต 2	กามาวจรชชนจิต 29 ตทาลัมพนจิต (ในมหาวีบากจิต) 8	
๖. มโนทวาริกจิต	มหัคคตกุศลจิต 9 มหัคคตกิริยาจิต 9 โลกุตตรจิต 8/40	สันตীরณจิต 3 ไวญฐัพพนจิต 1 กามาวจรชชนจิต 29 ตทาลัมพนจิต (ในมหาวีบากจิต) 8	รวมเป็นจิตที่เกิด ทางมโนทวาร 67 / 99 ดวง คือ แน่นอน 26/58 ไม่แน่นอน 41

๑.๒. ทวารวิมุตตจิต

นอกจากทวาริกจิต ๖ ประเภหาดังกล่าวมาแล้ว ยังมีจิตอีกประเภทหนึ่งซึ่งทำหน้าที่
พ้นจากทวารทั้ง ๖ นั้น โดยทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ และจุติกิจ จิตประเภทนี้เรียกว่า
ทวารวิมุตตจิต แปลว่า จิตพ้นจากทวารทั้ง ๖ มี ๑๙ ดวง คือ

อุปกขาสน์ตีรณจิต ๒ ดวง

มหาวิปากจิต ๘ ดวง

มหัคคตวิปากจิต ๙ ดวง

พึงเข้าใจว่าจิตทั้งหมดตามที่กล่าวมานี้ เมื่อแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ คงได้ ๒
ประเภท คือ ประเภททวาริกจิต และทวารวิมุตตจิต

ทวาริกจิต ๖ ประเภท ประเภทละ ๔๖ ดวง เป็นจิต ๒๗๖ ดวง หักดวงที่ซ้ำกันออก
๑๙๖ ดวง คงเหลือ ๘๐ ดวง ($๔๖ \times ๖ = ๒๗๖ - ๑๙๖ = ๘๐$ ดวง) ทวารวิมุตตจิต ๑๙ ดวง
หักที่ซ้ำกันออก ๑๐ ดวง คงเหลือ ๙ ดวง ($๑๙ - ๑๐ = ๙$) รวมเป็นจิตทั้งสิ้น ๘๙ ดวง

๒. จิตที่เกิดทางทวาร ๕ ประเภท

จิต ๘๙ ดวงนั้น เมื่อแบ่งประเภทตามที่เกิดทางทวารเดียวกัน กับที่พ้นจากทวารท่าน
แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ

จิตประเภทที่ ๑ เป็นจิตที่เกิดทางทวารเดียว หรือรับอารมณ์ทางทวารเดียว ๓๖ ดวง

จิตประเภทที่ ๒ เป็นจิตที่เกิดทางทวาร ๕ มี ๓ ดวง

จิตประเภทที่ ๓ เป็นจิตที่เกิดทางทวาร ๖ หรือรับอารมณ์ทางทวาร ๖ มี ๓๑ ดวง

จิตประเภทที่ ๔ เป็นจิตที่เกิดทางทวาร ๖ ก็ได้ เป็นทวารวิมุตตจิต(พ้นจากทวารทั้ง ๖)
ก็ได้ มี ๑๐ ดวง

จิตประเภทที่ ๕ เป็นจิตที่พ้นจากทวาร ๖ คือจิตที่ไม่เกิดทางทวาร ๖ อย่างแน่นอน
ได้แก่ จิต ๙ ดวง คือ มหัคคตวิปากจิต ๙ ดวง

(ดูตารางสรุป)

ประเภทของทวาริกจิต	เกิดแน่นอน	เกิดไม่แน่นอน
เอกทวาริกจิต (จิตที่เกิดในทวารเดียว)	ทวีปัญจวิญญานจิต 10 อัปนาชวนะ 26/58 ¹	กามจิต 44 (เว้นทวิ.10)
ปัญจทวาริกจิต (จิตที่เกิดใน ๕ ทวาร)	มโนธาตุ 3	กามจิต 41 (เว้นทวิ.10, มโนธาตุ 3)
ฉทวาริกจิต (จิตที่เกิดใน ๖ ทวาร)	มโนทวาราวชชนจิต 1 โสมนัสสันติริณจิต 1 กามชวนะ 29 ²	อุเบกขาสันติริณจิต 2 มหาวิปากจิต 8
ทวาริกจิต (จิตที่เกิดในทวาร)	กามจิต (เว้น อ.สันต.2, มหาว.8) 44 มหัคคตกุศล 9 มหัคคตกิริยา 9 โลกุตตรจิต 8/40	อุเบกขาสันติริณจิต 2 มหาวิปากจิต 8
ทวารวิมุตตจิต (จิตที่เกิดพ้นทวาร)	มหัคคตวิปาก 9	อุเบกขาสันติริณจิต 2 มหาวิปากจิต 8

หมายเหตุ ¹ กามชวนะ 29 ได้แก่ อกุศลจิต 12, หลีตูปาทจิต 1, มหากุศลจิต 8, มหากิริยาจิต 8

² อัปนาชวนะ 26/58 ได้แก่ รูปาวจรกุศลจิต 5, รูปาวจรกิริยาจิต 5,

อรูปาจรกุศลจิต 4, อรูปาวจรกิริยาจิต 4, โลกุตตรจิต 8/40

ตามที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น แสดงให้เห็นว่าจิตกับทวารนั้นมีความสัมพันธ์กันเสมอ เพราะธรรมชาติของจิตนั้นเป็นสิ่งที่รับรู้อารมณ์ แสวงหาอารมณ์อยู่เสมอ เปลี่ยนอารมณ์อยู่เรื่อย ๆ จากอารมณ์หนึ่งไปสู่อารมณ์หนึ่งอย่างรวดเร็วที่สุด และการรับอารมณ์นั้นส่วนใหญ่ก็รับทางทวาร ๖ แต่มีจิตบางดวงจำนวน ๔ ดวงเท่านั้น ที่ไม่ต้องอาศัยทวาร ไม่มีความสัมพันธ์กับทวาร

ภาพ ณ. แสดงการจำแนกจิตโดย ทวารทั้ง 8

อกุศลจิต 12	6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6 6
อเหตุกจิต 18	1 1 1 1 1 5 6/0 1 1 1 1 1 5 6/0 6 5 6 6
มหากุศลจิต 8	6 6 6 6 6 6 6 6
มหาวิปากจิต 8	6/0 6/0 6/0 6/0 6/0 6/0 6/0 6/0
มหาภิรียาจิต 8	6 6 6 6 6 6 6 6
รูปาวจรกุศลจิต 5	1 1 1 1 1
รูปาวจรวิปากจิต 5	0 0 0 0 0
รูปาวจรภิรียาจิต 5	1 1 1 1 1
อรูปาวจรกุศลจิต 4	1 1 1 1
อรูปาวจรวิปากจิต 4	0 0 0 0
อรูปาวจรภิรียาจิต 4	1 1 1 1
โลกุตตรจิต 8/40	1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1

0

 ทวารวิมุตตจิต-จิตที่เกิดพ้นทวาร

1

 เอกทวาริกจิต-จิตที่เกิดในทวารเดียว

5

 ปัญจทวาริกจิต-จิตที่เกิดในทวารห้า

6

 ฉทวาริกจิต-จิตที่เกิดในทวารหก

6/0

 จิตที่บางครั้งเกิดในทวารหก บางครั้งเกิดพ้นทวาร

เลขจำนวนลงในช่องทวาริกจิต(ช่องย่อย) มากกว่า 1 ช่อง แสดงว่าจิตพวกนี้เกิดในทวารใดทวารหนึ่งแล้ว เกิดในทวารอื่นอีกก็ได้ด้วยตามสมควร

ปัญจทวาริกจิต – จิตที่เกิดในทวาร 5

-แน่นอน ได้แก่ มโนธาตุ 3 เพราะเมื่อดูจากตารางที่ 10 จะเห็นว่าจิต 3 ดวงนี้เกิดภายในทวารทั้ง 5 คือ จักขุทวาร ฯลฯ ภายในทวารเท่านั้นแต่จะไม่เกิดในมโนทวารเล็กขาด ด้วยในมโนธาตุ 3 นั้น ปัญจทวาราวชชนจิต ทำหน้าที่พิจารณา(รู้ฟังถึง)อารมณ์ใหม่ในปัญจทวารเท่านั้น และสัมปฏิจจนจิตทั้ง 2 ก็ทำหน้าที่เฉพาะรับอารมณ์ในปัญจทวารเท่านั้น ไม่มีหน้าที่ใด ๆ ในมโนทวารเลย เพราะฉะนั้น มโนธาตุ 3 จึงเกิดในทวาร 5 โดยแน่นอน

หมวดที่ ๓ อารมณ์ ๖

๑. ความหมายและประเภทของอารมณ์

จิตที่สงเคราะห์ด้วยอารมณ์ หมายถึง **จิตที่เกิดในอารมณ์นั้น ๆ** คำว่า อารมณ์ แปลว่า **ธรรมชาติที่ยึดเหนี่ยวของจิตและเจตสิก หรือ ธรรมชาติอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของจิตและเจตสิก** ถ้าจะกล่าวให้สั้น ๆ ก็คือ **จิตรับรู้สิ่งใด หรือสิ่งใดที่ถูกจิตรู้ สิ่งนั้นนั่นแหละ เรียกว่า อารมณ์**

ตามธรรมชาติจิตและเจตสิกย่อมจะต้องยึดเหนี่ยวหรือพะวงอยู่เฉพาะหรือเข้าไปรับรู้ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น จิตที่ยึดหรือสนใจในรูปที่ตาเห็น สนใจในเสียงที่ได้ยิน เป็นต้น การที่จิตต้องสนใจอยู่ในอารมณ์ที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจนี้ เรียกว่า **จิตหน่วงอารมณ์** อารมณ์แม้จะมีมากมายหลายอย่าง แต่เมื่อจำแนกตามทวารที่รับอารมณ์ก็มีเพียง ๖ ประเภท คือ

๑. **รูปารมณ์** ได้แก่ สีต่าง ๆ (วันณะ) เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของจิตและเจตสิกทางตา
๒. **สัททวารมณ์** ได้แก่ เสียงต่าง ๆ (สัททะ) ที่จิตรับรู้ทางหู
๓. **คันธารมณ์** ได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ (คันธะ) ที่จิตรับรู้ทางจมูก
๔. **รสารมณ์** ได้แก่ รสต่าง ๆ (รสะ) ที่จิตรับรู้ทางลิ้น
๕. **โณภูมัพพารมณ์** ได้แก่ ธาตุดิน มีสภาพอ่อน แข็ง, ธาตุไฟ มีสภาพเย็น ร้อน, ธาตุลม มีสภาพหยาบ ตึง

๖. **ธรรมารมณ์** คือ สภาพที่เกิดขึ้นได้เฉพาะทางใจ หรือใจสามารถไปรู้ไปเห็นได้อย่างเดียว ทวารอื่นไม่สามารถไปรู้ไปเห็นได้ ซึ่งได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน และ ปัญญัตติ

สีเป็นตัวยึดหน่วงจิตที่เกิดทางตา เสียงเป็นตัวหน่วงจิตที่เกิดทางหู กลิ่นเป็นตัวหน่วงจิตที่เกิดทางจมูก รสเป็นตัวหน่วงจิตที่เกิดทางลิ้น โภจณัฐพารมณฺเเป็นตัวหน่วงจิตที่เกิดทางกาย ธรรมารมณฺเเป็นตัวหน่วงจิตที่เกิดทางใจ คำว่า หน่วงจิตนั้นหมายรวมถึงหน่วงเจตสิกด้วย

และพึงเข้าใจว่าอารมณฺ์ทั้ง ๕ ข้างต้น หมายเอาเฉพาะปัจจุบันนารมณฺ์เท่านั้น ส่วนอารมณฺ์สุดท้าย คือ ัมมารมณฺ์นั้น เป็นได้ทั้งปัจจุบัน อดีต อนาคต หรือกาลวิมุตต์ ดังนี้

๑. รูปารมณฺ์ คือ สีต่าง ๆ ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น เป็นอารมณฺ์ของจักขุทวาริกจิตแม้ทั้ง ๔๖ ดวง

๒. สัททวารมณฺ์ คือ เสียงต่าง ๆ ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น เป็นอารมณฺ์ของโสตทวาริกจิตแม้ทั้ง ๔๖ ดวง

๓. คันธารมณฺ์ คือ กลิ่นต่าง ๆ ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น เป็นอารมณฺ์ของฆานทวาริกจิตแม้ทั้ง ๔๖ ดวง

๔. รสธารมณฺ์ คือ รสต่าง ๆ ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น เป็นอารมณฺ์ของชีวนทวาริกจิตแม้ทั้ง ๔๖ ดวง

๕. โภจณัฐพารมณฺ์ คือ สิ่งสัมผัสต่าง ๆ ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น เป็นอารมณฺ์ของกายทวาริกจิตแม้ทั้ง ๔๖ ดวง

๖. ัมมารมณฺ์ คือสภาวะ ๖ อย่าง ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุตต์ คือพ้นจากกาลทั้ง ๓ (นิพพาน) จัดเป็นอารมณฺ์ของมโนทวาริกจิต แม้ทั้ง ๖๗ ดวง

มีอารมณฺ์พิเศษอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งว่าโดยสภาวะก็ได้แก่อารมณฺ์ ๖ อย่างนั่นเอง แต่เป็นอารมณฺ์ที่สมมุติกันว่า เป็นกรรม กรรมนิमित และคตินิमित ซึ่งอารมณฺ์ทั้ง ๓ อย่างนี้จะเป็น

การเกิดของรู้อารมณฺ์ The Occurrence of Consciousness		
อายตนะภายนอก External objects	อายตนะภายใน Internal faculties	รู้อารมณฺ์ Consciousness
รูป Form	ตา Eye	เห็น Seeing
เสียง Sound	หู Ear	ได้ยิน Hearing
กลิ่น Odour	จมูก Nose	ได้กลิ่น Smelling
รส Flavor	ลิ้น Tongue	ได้ลิ้มรส Tasting
สัมผัส Tangible objects	กาย Body	ได้สัมผัส Touching
ธรรมารมณฺ์ Mind objects	ใจ Mind	รู้อารมณฺ์ Mind-Consciousness

ปัจจุบัน อดีต หรือเป็นบัญญัติก็ได้ โดยเป็นอารมณ์ของทวารวิมุตตจิต ๑๙ ดวง ที่ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ และ จิตที่ทำงานเหล่านี้ก็เรียกว่า ปฏิสนธิจิต ภาวังกิจ และ จิต จิต กล่าวคือ นทวาริกจิต หรือทวารวิมุตตจิต อันได้แก่จิต ๑๙ ดวง คือ อุกเขาสันตารณจิต ๒ ดวง มหาวิปากจิต ๘ ดวง และ มหัคคตวิปากจิต ๙ ดวง รวม ๑๙ ดวงนี้ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ และ จิตกิจ โดยอาศัยทวาร หรือไม่ต้องอาศัยทวารก็ได้ จิตทั้ง ๑๙ ดวงนี้มีอารมณ์ เป็นพิเศษ คือ เป็นอารมณ์เรียกชื่อพิเศษว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และ คตินิมิตอารมณ์ หรือจะเรียกสั้น ๆ ว่า กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต ดังนี้ก็ได้

พึงเข้าใจว่า ในเวลาใกล้จะตายนั้น คนและสัตว์ (เว้นพระอรหันต์และอสังขยสัตว์ เพราะพระอรหันต์ไม่มีการเกิดขึ้นอีกแล้ว และอสังขยสัตว์ก็ไม่มีจิต จึงไม่มีอารมณ์) จะต้องมีการกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏแก่ชวณจิต ในมรณสันนวิถิ กล่าวคือ

๑. กรรมอารมณ์ มีได้ทั้งที่เป็นฝ่ายกุศลกรรมและอกุศลกรรม ที่เป็นฝ่ายกุศลกรรม เช่น การให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ตนเคยทำอะไร เคยทำมาอย่างไร กุศลกรรมนั้น ก็จะปรากฏอย่างนั้นในมโนทวาร แล้วมรณสันนชวณจิตก็จะยึดกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์ ที่เป็นฝ่ายอกุศลกรรม เช่น ฆ่าสัตว์ เบียดเบียนสัตว์ ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น ตนเคยทำอะไร อกุศลกรรมนั้นจะปรากฏอย่างนั้นในมโนทวาร แล้วมรณสันนชวณจิตก็จะยึดอกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์

กรรมอารมณ์นี้ปรากฏทางมโนทวารอย่างเดียว ไม่ปรากฏทางปัญจทวาร เพราะเป็นอดีตอารมณ์ คือเป็นกรรมในอดีต ตนเคยทำมาอย่างไร ก็ทำให้จิตนึกย้อนสิ่งนั้น กรรมนั้นมาเป็นอารมณ์ เป็นแต่นึกได้ คิดได้ในใจ ไม่ถึงกับเป็นภาพมาปรากฏ อย่างนี้เรียกว่ามีกรรมอารมณ์ ปรากฏในใจ เมื่อมีกรรมอารมณ์เป็นกุศล กุศลกรรมนั้นก็จะนำไปสู่สุคติ ถ้ามีกรรมอารมณ์เป็นอกุศล อกุศลกรรมนั้นก็จะนำไปสู่ทุคติ

๒. กรรมนิมิตอารมณ์ หมายถึงสิ่งที่ใช้ประกอบกรรมปรากฏเป็นภาพขึ้นในใจ เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ ปัจจัยต่าง ๆ ที่ตนเคยใช้ประกอบนั้น ๆ มีได้ทั้งเป็นฝ่ายกุศลและอกุศล ที่เป็นกุศลก็จะทำให้เกิดภาพการทำบุญปรากฏทางใจ เช่น ภาพเครื่องสักการบูชา ภาพการบริจาคทาน ภาพโบสถ์ ภาพศาลาที่ตนเคยสร้าง เป็นต้น มรณสันนชวณจิตก็จะยึดห่วงเอาภาพกุศล

กรรมนั้นเป็นอารมณ์ ที่เป็นฝ่ายอกุศลก็จะมีภาพการประกอบกรรมชั่วปรากฏขึ้นทางใจ เช่น ภาพศาตราวุธที่เคยใช้ประกอบอกุศลกรรม ภาพเครื่องดักสัตว์ ภาพการลักทรัพย์ เป็นต้น จะปรากฏขึ้นในใจ มรณาสันนชวณจิตก็จะยึดเหนี่ยวเอาภาพอกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์ เมื่อมีกรรมนิमितอารมณ์เป็นกุศลก็จะนำไปสู่สุคติ ถ้ามีกรรมนิमितอารมณ์เป็นอกุศลก็จะนำไปสู่ทุคติ

๓. คตินิมิตอารมณ์ หมายถึงภาพแห่งคติ แห่งภพ แห่งชาติ ที่จะไปเกิดปรากฏขึ้นในใจ อาจเป็นภาพสุคติหรือทุคติก็ได้ ถ้าจะไปสู่สุคติ ก็จะเห็นมีภาพวิมาน ภาพปราสาท ภาพทิพย์สมบัติ หรือภาพพระสงฆ์ วัตรวอารามอันสวยงาม ปรากฏขึ้นในมโนทวาร ถ้าจะไปสู่ทุคติ ก็จะปรากฏมีภาพเปลวไฟ เหวลึก ถ้ำลึก ความมืด หรือภาพสัตว์ร้าย เป็นต้น ปรากฏขึ้นในมโนทวาร

สำหรับผู้ที่จะเกิดเป็นรูปพรหม อรูปพรหมนั้น จะปรากฏเฉพาะกรรมนิमितอารมณ์อย่างเดียว โดยมรณาสันนชวณจิตจะยึดเหนี่ยวเอาบัญญัติธรรมหรือมหัคคตธรรมเป็นอารมณ์ตามควรแก่ฌานที่ได้บรรลุนั้น ๆ

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า อารมณ์พิเศษทั้ง ๓ คือ กรรมอารมณ์ กรรมนิमितอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมจะปรากฏขึ้นทางใจของผู้ใกล้จะตายเสมอและอารมณ์ทั้ง ๓ นั้นว่าโดยสภาวะก็ได้แก่อารมณ์ ๖ อย่างนั่นเอง อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเรียกชื่อเป็นพิเศษ ๓ อย่างดังกล่าวนั้น ปรากฏเป็นอารมณ์ของทวารวิมุตตจิต ๑๙ ดวง ซึ่งทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ และจุติกิจ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นอารมณ์ของปฏิสนธิจิต ภาวังกิจ และจุติจิตนั่นเอง กล่าวคือ

กรรมอารมณ์ ก็คือ ธรรมารมณ์ ซึ่งเกิดขึ้นทางมโนทวารนั่นเอง และเป็นอารมณ์ที่เป็นอดีต

กรรมนิमितอารมณ์ ได้แก่ อารมณ์ทั้ง ๖ อย่างใดอย่างหนึ่ง ปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ เป็นอารมณ์ที่เป็นอดีตและปัจจุบันด้วย

คตินิมิตอารมณ์ ก็ได้แก่ ธรรมารมณ์นั่นเอง ซึ่งปรากฏทางมโนทวารอย่างเดียวและเป็นอารมณ์ปัจจุบันอย่างเดียว

๒. อารมณ์ตามประเภทของจิต ๔ ประเภท

อารมณ์ทั้ง ๖ อย่างนั้น แบ่งตามประเภทของจิตที่รับอารมณ์เหล่านี้ได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑. กามารมณ์ อารมณ์ของกามาวจรจิต
๒. มหัคคตารมณ์ อารมณ์ของมหัคคตจิต
๓. ปัญญาตารมณ์ อารมณ์คือปัญญา
๔. นิพพานารมณ์ อารมณ์คือนิพพาน

อารมณ์ประเภทที่ ๑ หมายถึง อารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โสภณารมณ์ และธัมมารมณ์ เฉพาะที่เป็นอารมณ์ของกามาวจรจิต

อารมณ์ประเภทที่ ๒ หมายถึงวิญญานัญญาตนิมิต ๓ ดวง (กุศล วิปาก กิริยา) เนวสัญญานาสัญญายตนิมิต ๓ ดวง (กุศล วิปาก กิริยา) และบัญญัติธรรม ซึ่งเป็นอารมณ์ของมหัคคตจิต

อารมณ์ประเภทที่ ๓ ได้แก่ บัญญัติ ๒ ประการ คือ อัตถบัญญัติ และสัททบัญญัติซึ่งเป็นอารมณ์ของมหัคคตจิต

อัตถบัญญัติ นั้น ได้แก่ สิ่งที่ยึดมั่นขึ้นสมมติขึ้น เพื่อให้รู้ความหมายของรูปธรรมและนามธรรม เช่น กสิณ อสุภะ กายคตาสติ เป็นต้น

สัททบัญญัติ นั้น ได้แก่ สิ่งที่ยึดมั่นขึ้น หรือศัพท์ที่ยึดมั่นขึ้น ใช้เรียกสิ่งต่าง ๆ พอได้ยินเสียงเท่านั้น ก็นึกเห็นรูปร่างหรือลักษณะสิ่งเหล่านั้นได้ เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น

อารมณ์ประเภทที่ ๔ ได้แก่ ธัมมารมณ์ที่เป็นโลกุตตระ ซึ่งเป็นอารมณ์ของมรรคจิตและผลจิตโดยเฉพาะ

๓. อารมณ์แบ่งออกตามอำนาจการยึดเหนี่ยว ๒ ลักษณะ คือ

๑. สามัญญอารมณ์ อารมณ์ธรรมดา กับ
๒. อธิบดีอารมณ์ อารมณ์พิเศษ

๓.๑. สามัญญอารมณ์ หมายถึง อารมณ์ที่จิตยึดเหนี่ยวพอประมาณ พอมีอารมณ์มาใหม่ก็ลืมอารมณ์เก่า ได้แก่ อารมณ์ปกติทั่วไปที่เราได้รับทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๓.๒. อธิปไตยอารมณ์ หมายถึง อารมณ์พิเศษที่จิตโปรดมาก ยินดีมาก เมื่อจิตได้รับอารมณ์นี้แล้ว จะยึดอยู่ตลอดเวลา บางทีหลาย ๆ วัน จึงจะลืมอารมณ์ชนิดนั้นได้ หรืออาจตลอดชั่วชีวิตก็ไม่ลืม หรือถ้าไม่ได้อารมณ์นั้นมาก็อาจตายได้

๔. อารมณ์จัดตามกาล

อารมณ์ทั้ง ๒ ลักษณะดังกล่าวมานั้นเมื่อจัดตามกาลที่เกิด แบ่งออกได้อีก ๒ ประเภท คือ

๑. เตกาลิกอารมณ์ คือ อารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกาล ๓

๒. กาลวิมุตตารมณ์ คือ อารมณ์ที่พ้นจากกาล

๔.๑. เตกาลิกอารมณ์ อารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกาล

อารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกาล คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต ซึ่งได้แก่ จิต เจตสิก รูป ๒๘¹ หมายถึง อารมณ์ ๖ คือ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต

สำหรับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ **กำลังรับรู้ยังไม่ดับไป** จัดเป็นอารมณ์ปัจจุบัน (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เกิดทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยตรง เป็นปัจจุบันอารมณ์อย่างเดียว)

ส่วนรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่เป็นอดีตอารมณ์นั้น หมายถึง อารมณ์เหล่านี้ผ่านไปแล้ว คือ ได้เห็นแล้ว ได้ยิน ได้กลิ่น ได้ร่ำรส และได้สัมผัสถูกต้องแล้ว แต่มานึกคิดทางใจใหม่อีกก็จัดเป็นอารมณ์อดีต สำหรับอารมณ์ทางใจนั้น คือ ความคิดนึก เช่น ความโกรธ ความเกลียด ความเลื่อมใส ความรักเป็นต้นที่ผ่านไปแล้ว

ส่วนรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่เป็นอนาคตอารมณ์นั้น หมายถึง อารมณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น ยังมาไม่ถึง แต่จะมาปรากฏในกาลข้างหน้า ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น

¹ รูป ๒๘ แบ่งตามอารมณ์ ๖ คือ ๑. อารมณ์ ๕ คือ วิสขรูป ๑ ได้แก่ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสธารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ๓ ๒. ธรรมารมณ์ ๑ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖

กาย และใจ คือ จะได้เห็น จะได้ยิน จะได้กลิ่น จะได้ร่ำรส จะได้ถูกต้องสัมผัส โดยคิดนึก จินตนาการเป็นมโนภาพ และจะได้นึกคิดถึงธรรมารมณ์ ที่จะมาปรากฏในเวลาข้างหน้า

จะเห็นได้ว่าอารมณ์ทางใจคือธรรมารมณ์ จัดเป็น อารมณ์ปัจจุบัน อดีต อนาคต และพ้นจากกาลได้ ตามสมควร คือ ถ้าเป็นสี เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทางกาย และ ความคิดทางใจที่กำลังสัมผัสอยู่และกำลังคิดอยู่ก็จัดเป็นอารมณ์ปัจจุบัน แต่ถ้าได้สัมผัสแล้ว และคิดมาแล้วก็ เป็นอดีตอารมณ์ แต่ถ้าจะได้สัมผัส และจะได้คิดข้างหน้า ก็จัดเป็นอารมณ์ อนาคต (อนาคตารมณ์) ที่ไม่เกี่ยวข้องกับกาลทั้ง ๓ ก็จัดเป็นกาลวิมุตตอารมณ์

๔.๒. กาลวิมุตตารมณ์ อารมณ์ที่พ้นจากกาล

อารมณ์ที่พ้นจากกาลคือ อารมณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับกาลทั้ง ๓ ก็คืออารมณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับกาลทั้ง ๓ ก็คือ นิพพานและบุญญิตี เพราะเหตุว่านิพพานและบุญญิตินั้นเป็น อสังขตธรรม ที่ไม่ถูกสร้างไม่ถูกปรุงแต่งขึ้นด้วยปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร เมื่อไม่ถูกสร้างจึงไม่มีการเกิด เมื่อไม่มีการเกิดเสียแล้ว ก็หมดโอกาสที่จะพูดว่า นิพพานและบุญญิตี เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต จึงเรียกว่า กาลวิมุตตารมณ์

ต่อไปนี้จะแสดงจิตเกิดขึ้นรับอารมณ์แน่นอน ๔ ประเภท และไม่แน่นอน ๓ ประเภท คือ

อารมณ์ที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นอารมณ์ของจิตที่เกิดได้ในทวารทั้ง ๖ แต่ยังมีอารมณ์ของ จิตอีกประเภทหนึ่งซึ่งเป็นจิตไม่เกิดในทวาร จิตที่ไม่เกิดในทวารนั้น มี ๑๙ ดวง ซึ่งก็คือ ปฏิสนธิจิต ภวังกจิต และจุติจิต นั้นเอง อารมณ์ของจิต ๑๙ ดวงนี้ ก็คือ อารมณ์ที่เป็น กรรม กรรมนิमित และคตินิमित ซึ่งนักศึกษาก็จะได้ศึกษาในเรื่องการไปเกิด(มรณะ)ต่อไป

หมวดที่ ๔ วิญญาน ๖ กล่าวควบคู่กับวัตถุไปแล้ว จึงไม่ขอกล่าวซ้ำอีก

หมวดที่ ๕ วิธี ๖

หมวดที่ ๕ วิธี ๖ (วิธีฉกกะ) คือ แนวทางแห่งการปรากฏขึ้นของจิต ๖ ทาง ได้แก่

๑. จักขุทวารวิธี คือ ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏขึ้นทางตา หรือ กระแสจิตที่เกิดทางตา
๒. โสตรทวารวิธี คือ ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏขึ้นทางหู หรือ กระแสจิตที่เกิดทางหู
๓. ฆานทวารวิธี คือ ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏขึ้นทางจมูก หรือ กระแสจิตที่เกิดทางจมูก
๔. ชิวหาทวารวิธี คือ ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏขึ้นทางลิ้น หรือ กระแสจิตที่เกิดทางลิ้น
๕. กายทวารวิธี คือ ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏขึ้นทางกาย หรือ กระแสจิตที่เกิดทางกาย
๖. มโนทวารวิธี คือ ความเป็นไปของจิตที่ปรากฏขึ้นทางใจ หรือ กระแสจิตที่เกิดทางใจ

คำว่า **“ทวารวิธี”** หมายถึงจิตที่ปรากฏขึ้นโดยความเป็นไปทางทวารทั้ง ๖ คือ จักขุทวาร และ โสตรทวาร เป็นต้น ที่ได้แสดงไว้แล้วในเรื่องธรรมที่เนื่องกับจิต ความปรากฏขึ้นของจิตโดยอาศัยความเป็นไปทางทวารทั้ง ๖ เหล่านี้ จึงมีชื่อเรียกตามทวารนั้น ๆ ด้วยว่า จักขุทวารวิธี โสตรทวารวิธี ฆานทวารวิธี ชิวหาทวารวิธี กายทวารวิธี และ มโนทวารวิธี

หมวดที่ ๖ วิสยปวัตติ ๖¹

คำว่า **วิสยปวัตติ** แยกบทได้เป็น ๒ บท คือ **วิสยะ + ปวัตติ** สนธิกันเป็น **วิสยปวัตติ**

วิสยะ แปลว่า **อารมณ์** คือ ธรรมชาติที่ถูกจิตรู้

ปวัตติ แปลว่า **ความเป็นไป**

วิสยปวัตติ จึงแปลว่า **ความเป็นไปของจิตในอารมณ์หนึ่ง ๆ** หมายความว่า ในวิธีจิตนั้นมีอารมณ์ที่ปรากฏนานและชัดเจนเพียงใด วิสยปวัตติจัดตามกาลย่อมเป็นไปได้ ๒ กาล คือ

๑. **วิสยปวัตติในปฏิสนธิกาล** คือ ความเป็นไปของจิตและเจตสิกในขณะแรกเกิดของปฏิสนธิจิต(อุปาทนณะ) ในปฏิสนธิกาลนั้น มีอารมณ์เพียง ๓ คือ **กรรมอารมณ์ กรรมนิमितอารมณ์ และ คตินิมิตอารมณ์** เป็นอารมณ์ที่ได้มาจากอดีตชาติ อาจเป็นชาติที่แล้วหรือชาติใดชาติหนึ่งที่ล่วงไปแล้วก็ได้ (ดูตัวอย่างของอดีตชาติของพระอานนท์เถระในเรื่องนารทชาดก²) มา

¹ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **วิญญานวิธี** คือ วิถีวิญญานที่เป็นไปในอารมณ์ ๖ โดยที่อารมณ์นั้นปรากฏชัดเจนมาก บ้างน้อยบ้างนั่นเอง

² พุ.ชา.อ.มหานรทกัศสพชาดก 64/218

ปรากฏเมื่อใกล้จะตาย จิตจึงรับอารมณ์อดีตเหล่านั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่เกี่ยวกับวิสยวัตติ ๖ ที่เป็นอารมณ์ใหม่ในปัจจุบันนี้ด้วย

ปฏิสนธิจิต มีอารมณ์เก่า ไม่ได้รับอารมณ์ใหม่ด้วย เป็นจิตที่พ้นทวาร(ทวารวิมุตตจิต) ด้วย และเป็นจิตที่ไม่มีวิถี(วิมุตตจิต)ด้วย จึงไม่ขอแสดงไว้ในบทนี้

แม้ว่าวังคจิต และจุตติจิต ในภาพเดียวกันชาติเดียวกับปฏิสนธิจิตนั้น ก็เป็นจิตดวงเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับปฏิสนธิจิต ก็เป็นจิตพ้นทวารและพ้นวิถีเหมือนกัน จึงไม่กล่าวไว้ในบทนี้เหมือนกัน

๒. วิสยวัตติในปวัตติกาล คือ ความเป็นไปของจิตและเจตสิกที่เป็นไปในปวัตติกาล มีอารมณ์ ๖ อย่าง คือ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ เป็นต้น และปรากฏแก่จิตชัดเจนมากบ้างน้อยบ้าง จิตที่เป็นไปในปวัตติกาลดังกล่าวนี้ชื่อว่า **วิถีจิต** ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในบทนี้

วิสยวัตติในปวัตติกาลนี้ อภิธัมมัตถสังคหะแสดงไว้มี ๖ อย่าง คือ วิสยวัตติ ๖ จำแนกเป็น ๒ คือ วิสยวัตติทาง **ปัญจทวาร ๔** และ **มโนทวาร ๒**

ก. วิสยวัตติ ทางปัญจทวาร หมายถึง ความปรากฏและความชัดเจนแจ่มแจ้งของอารมณ์ที่เกิดทางทวาร ๕ มี ๔ ได้แก่

๑. อติมหันตารมณ์ ปรากฏนานและชัดเจนมากที่สุด
๒. มหันตารมณ์ ปรากฏนานและชัดเจนมาก
๓. ปริตตารมณ์ ปรากฏไม่นานและชัดเจนน้อย
๔. อติปริตตารมณ์ ปรากฏไม่นานและชัดเจนน้อยที่สุด

ข. วิสยวัตติ ทางมโนทวาร หมายถึง ความชัดเจนแจ่มแจ้งของอารมณ์ที่เกิดทางใจ อย่างเดียว มี ๒ ได้แก่

๑. วิภูตารมณ์ ชัดเจนแจ่มแจ้งมาก
๒. อวิภูตารมณ์ ชัดเจนแจ่มแจ้งไม่มาก

แต่ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนีฎีกาท่านแสดงวิสยวัตติไว้ ๘ คือ วิถีจิตที่เป็นไปกับอารมณ์ทางปัญจทวารมี ๔ เหมือนกันกับในอภิธัมมัตถสังคหะ **ต่างกันเฉพาะที่เป็นไปทางมโนทวาร** ซึ่งเพิ่มอีก ๒ จึงรวมเป็นวิถีจิตทางมโนทวาร ๔ คือ

๑. **อติวิฤตารมณวิถิ** ชัดเจนแจ่มแจ้งมากที่สุด

๒. วิฤตารมณวิถิ ชัดเจนแจ่มแจ้งมาก

๓. อวิฤตารมณวิถิ และ ชัดเจนแจ่มแจ้งน้อย

๔. **อติอวิฤตารมณวิถิ** ชัดเจนน้อยที่สุด

สรุปความว่า วิสยปวัตติของวิถิจิต ตามนัยแห่งอภิธัมมัตถสังคหะมี ๖ ตามนัยแห่ง
ปรมัตถทีปนีฎีกา มี ๘

ส่วนวิสยปวัตติของวิถิมุตตจิต ๑๔ ดวง มีเพียง ๓ คือ กรรมอารมณ กรรมนิมิต
อารมณ และคตินิมิตอารมณ ซึ่งจะได้กล่าวในเรื่องกรรมวิทยาต่อไป

แสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ ๖ หมวด					
วัตถุ	ทวาร	อารมณ	วิญญาน	วิถิ	วิสยปวัตติ
๑. จักขุปสาท	จักขุปสาท	รูปารมณ	จักขุวิญญาน	จักขุทวารวิถิ	อติมหันตารมณเป็นต้น
๒. โสตปสาท	โสตปสาท	สัททารมณ	โสตวิญญาน	โสตทวารวิถิ	”
๓. ชานปสาท	ชานปสาท	คันธารมณ	ชานวิญญาน	ชานทวารวิถิ	”
๔. ชิวหาปสาท	ชิวหาปสาท	รสารมณ	ชิวหาวิญญาน	ชิวหาทวารวิถิ	”
๕. กายปสาท	กายปสาท	โผฏฐัพพารมณ	กายวิญญาน	กายทวารวิถิ	”
๖. หทัยรูป	ภวักคจิต๑๔	ธรรมารมณ	มโนวิญญาน	มโนทวารวิถิ	วิฤตารมณ,อวิฤตารมณ

ข้ออุปมาเปรียบเทียบกับธรรม ๖ หมวด

วัตถุ	เปรียบเหมือน	ห้องต่าง ๆ ในตัวบ้าน
ทวาร	เปรียบเหมือน	ประตูภายในบ้าน
อารมณ	เปรียบเหมือน	แขกที่เข้ามาสู่บ้าน
วิญญาน	เปรียบเหมือน	เจ้าของบ้าน
วิถิ	เปรียบเหมือน	หนทางภายในบ้าน
วิสยปวัตติ	เปรียบเหมือน	ความสว่างน้อยหรือสว่างมากของหนทางภายในบ้าน

๓. ความต่างกันแห่งวิธี ๖ กับ วิสยปวัตติ ๖

ความแตกต่างกันระหว่างหมวดที่ ๕ กับหมวดที่ ๖ คือ

หมวดที่ ๕ (วิธี ๖) แสดงเพื่อให้ทราบว่า ความเป็นไปของจิตที่เกี่ยวกับทวารนั้น ๆ ว่า วิธีจิตเกิดทางทวารไหน

ส่วนหมวดที่ ๖ (วิสยปวัตติ ๖) แสดงความเป็นไปของจิตที่เกี่ยวกับอารมณ์นั้นว่า อารมณ์นั้นปรากฏได้นานและชัดเจนแจ่มแจ้งเพียงใด

เมื่อกล่าวรวมกัน ทั้งวิธีและวิสยปวัตติ จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่า จิตนั้นเกิดทางทวารใดและมีอารมณ์ชัดเจนเพียงใด เช่น จิตที่เกิดทางตาและมีความชัดเจนมากที่สุด ก็เรียกว่า จักขุทวาร อติมหันตารมณวิธีย์ เป็นต้น แม้ทางทวารอื่นก็เป็นไปในการทำงานเดียวกันนี้

ส่วนทางมโนทวาร เรียกว่า วิญญูตารมณวิธีย์ หรือ อวิญญูตารมณวิธีย์ เท่านั้น เพราะทั้ง ๒ ชื่อ นั้น ย่อมเกิดทาง มโนทวารทางเดียวเท่านั้น แต่ตามนัยแห่งคัมภีร์ปรมัตถทีปนีฎีกาท่านแบ่งเป็น ๔ โดยเพิ่มเป็น **อติวิญญูตารมณวิธีย์** วิญญูตารมณวิธีย์ อวิญญูตารมณวิธีย์ และ **อติอวิญญูตารมณวิธีย์**

๔. ความต่างกันของวิสยปวัตติทั้ง ๖

ความต่างกันของความเป็นไปของจิตที่จะทำให้เกิดภาพ เสียง กลิ่น รส และความนึกคิด ปรากฏได้นานหรือไม่นานและมีความชัดเจนเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๒ ประการหลัก คือ วัตถุ ๖ กับ อารมณ์ ๖ ดังได้กล่าวไว้แล้วตอนต้นเรื่องจิตปรมัตถ์ตอนอุปัติเหตุแห่งจิต มีคุณภาพดีหรือด้อยกว่ากันเพียงไร

วัตถุ ทางปัญจทวาร ก็ได้แก่ ประสาทตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งเป็นความใสสำหรับรับ **อารมณ์** คือ รูป เสียง กลิ่น รส การสัมผัสถูกต้อง ย่อมได้อารมณ์ของวิธีจิต ๔ อย่าง ๆ ใดอย่างหนึ่งคือ

๑. **อติมหันตารมณ** คือ อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้มากที่สุด ยกตัวอย่างทางตาที่เห็นรูป
- ก. **เกี่ยวกับวัตถุ** จักขุวัตถุที่มีหน้าที่รับรูปรามณนั้น จะต้องเป็นจักขุปสาท (ความใสในการรับภาพ) ที่ดีมาก ไม่พิการบกพร่อง แม้แต่เล็กน้อยเลย จึงสามารถรับรูปรามณ

ได้เป็นอย่างดี

ข. **เกี่ยวกับอารมณ์** รูปารมณ์นั้นต้องชัดและเด่น คือ ตั้งอยู่ไม่ไกลเกินไป หรือใกล้จน
ชิดตา , ไม่ผ่านไปเร็ว และต้องตั้งอยู่ในที่ที่มีแสงสว่างพอที่จักขุปสาทจะรับได้
ชัดเจน

เมื่อจักขุวัตถุได้รับรูปารมณ์ชัดเจนแจ่มแจ้งเช่นนั้น จึงทำให้ขณะจิตเกิดได้มากที่สุด
แม้ทางหูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ร่ำรส กายได้รับการสัมผัสถูกต้อง ก็เป็นไปใน
ทำนองเดียวกัน

อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้มากที่สุดที่ชื่อว่า อติมหันตารมณ์¹ มีจิตตูปบาท¹ ถึง ๑๔ ขณะ
ทั้งนี้ไม่นับภวังคจิต ๓ ขณะ ซึ่งไม่ใช่จิตในวิถีด้วย และมีวิถีจิตถึง ๗

๒. มหันตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้มากพอประมาณ มีความชัดเจนไม่เท่า
อติมหันตารมณ์ ทั้งนี้เพราะวัตถุหรืออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งบกพร่องไปบ้างเล็กน้อย

อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้มากพอประมาณที่ชื่อว่า มหันตารมณ์นั้น มีจิตตูปบาทเพียง
๑๒ ขณะ ทั้งนี้ไม่นับภวังคจิตรวมด้วยเช่นเดียวกัน และมีวิถีจิตเพียง ๖

๓. ปรีตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้น้อย เพราะวัตถุหรืออารมณ์อย่างใดอย่าง
หนึ่งบกพร่องไปมาก จึงไม่ชัดแจ่มพอที่จะตัดสินลงไปได้ว่า อารมณ์นั้นดีหรือชั่วประการใด

อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้น้อยชื่อว่า ปรีตารมณ์นี้ มีจิตตูปบาทเพียง ๗ ขณะเท่านั้นเอง
และมีวิถีจิตเพียง ๕

๔. อติปรีตารมณ์ คือ อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้น้อยที่สุด เพราะวัตถุหรืออารมณ์นั้น
บกพร่องมากเหลือเกิน จึงทำให้จิตเพียงแต่แว่ว ๆ ไหว ๆ เท่านั้น ไม่ทันจะได้เห็นหรือได้ยินเป็น
ต้น อารมณ์นั้นก็ดับไปเสียแล้ว เลยยังไม่ทันรู้ว่าอะไรเป็นอะไร

อารมณ์ที่มีขณะจิตเกิดได้น้อยที่สุดชื่อว่า อติปรีตารมณ์นี้ จิตตูปบาทไม่มีเลย และวิถี
จิตก็ไม่มีด้วย

¹ จิตตูปบาท แปลว่า ความเกิดขึ้นของจิตกับเจตสิก ในที่นี้หมายถึง จำนวนจิตที่เกิดขึ้นในวิถีหนึ่ง

ส่วน**วัตถุ**คือที่อาศัยรับอารมณ์ทางมโนทวาร(ใจ) ได้แก่ ทัศนารูป สำหรับรับ **อารมณ์** คือ **ธรรม** ที่เรียกว่า ธรรมารมณ์ หมายถึง สภาพธรรมที่เกิดทางใจ¹ ย่อมได้อารมณ์ของวิถิจิต ๒ อย่าง ๆ ได้อย่างหนึ่ง คือ

๑. วิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่ปรากฏทางใจชัดเจนแจ่มแจ้งมาก ทำให้มีจิตตูปบาทถึง ๑๐ ขณะ และมีวิถิจิต ๓

๒. อวิภูตารมณ์ คือ อารมณ์ที่ปรากฏทางใจชัดเจนน้อยกว่า จึงมีจิตตูปบาทเพียง ๘ ขณะ และมีวิถิจิตเพียง ๒

อารมณ์ทางใจนี้ตามนัยฎีกามี ๔ โดยเพิ่มอีก ๒ คือ **อติวิภูตารมณ์** คือ อารมณ์ที่ปรากฏชัดเจนทางใจมากที่สุด และ **อติอวิภูตารมณ์** คือ อารมณ์ที่ไม่ปรากฏชัดทางใจเลย

๔. ความหมายของ จิตตูปบาท วิถิจิต และ ขณะ

คำว่า **จิตตูปบาท** คือจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับเจตสิกที่ประกอบ ในที่นี้มีความหมายว่า ในวิถินั้นมีจิตเกิดขึ้นกี่ดวง **ให้นับตั้งแต่ อาวัชชนจิต คือ จิตที่รับอารมณ์ใหม่เป็นต้นไป** จิตที่เกิดขึ้นในวิถินั้นก็ดวงก็นับเรียงดวงไปเลย ไม่ว่าจิตนั้นจะทำกิจอย่างเดียวกันหรือทำกิจต่างกัน

เช่น ชวนจิตในวิถินั้นมี ๗ ดวง หรือ ๗ ขณะ ซึ่งทำชวนกิจอย่างเดียวกันก็นับเป็นจิตตูปบาท ๗ ขณะ หรือ ๗ ดวง ตทาลัมพนจิตในวิถินั้นมี ๒ ดวง ทำหน้าที่ตทาลัมพนกิจอย่างเดียวกัน ก็นับเป็นจิตตูปบาท ๒ ดวงหรือ ๒ ขณะ

ส่วน**ภวังคจิต**แม้จะมีอยู่ในวิถินั้นด้วยก็**ไม่นับ** เพราะภวังคจิตเป็นจิตที่รับอารมณ์เก่าดังกล่าวแล้วข้างต้น

คำว่า **วิถิ** คือ จิตในวิถินั้นมีกี่อย่าง มีความหมายว่า จิตในวิถินั้นทำกิจกี่อย่าง ทำกิจอย่างหนึ่งก็เรียกว่ามี วิถิจิต ๑ ซึ่งแม้จะมีจิตที่ทำหน้าที่กิจนั้นกี่ดวงก็ตามก็นับเพียง วิถิจิต ๑ เท่านั้น

¹ ธรรมารมณ์ ได้แก่ **รูปธรรม**บางอย่างคือ ปสาทรูป ๕ สุนทรูป ๑๖ และ**นามธรรม**คือ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ นิพพาน และ บัญญัติ

โดยเริ่มนับแต่ อารักขจิต เป็นต้นไป แต่ไม่นับเรียงดวงอย่างจิตตูปบาท แต่นับเฉพาะกิจที่ไม่ซ้ำกัน เช่น ชวนจิตมีจิตตูปบาท ๗ ดวง แต่ทำชวนกิจอย่างเดียวกัน ก็เรียกว่า วิถีจิต ๑ เป็นต้น

คำว่า **ขณะ** คือ จิตเกิดขึ้นดวงหนึ่งก็นับเป็นขณะหนึ่ง เรียกว่า ขณะจิต บางทีก็เรียกขณะเฉย ๆ แต่ว่าจิตที่เกิดขึ้นดวงหนึ่งก็เรียกว่า ขณะหนึ่งนั้นยังแบ่งได้เป็น ๓ อนุขณะ หรือ ๓ ขณะเล็ก คือ

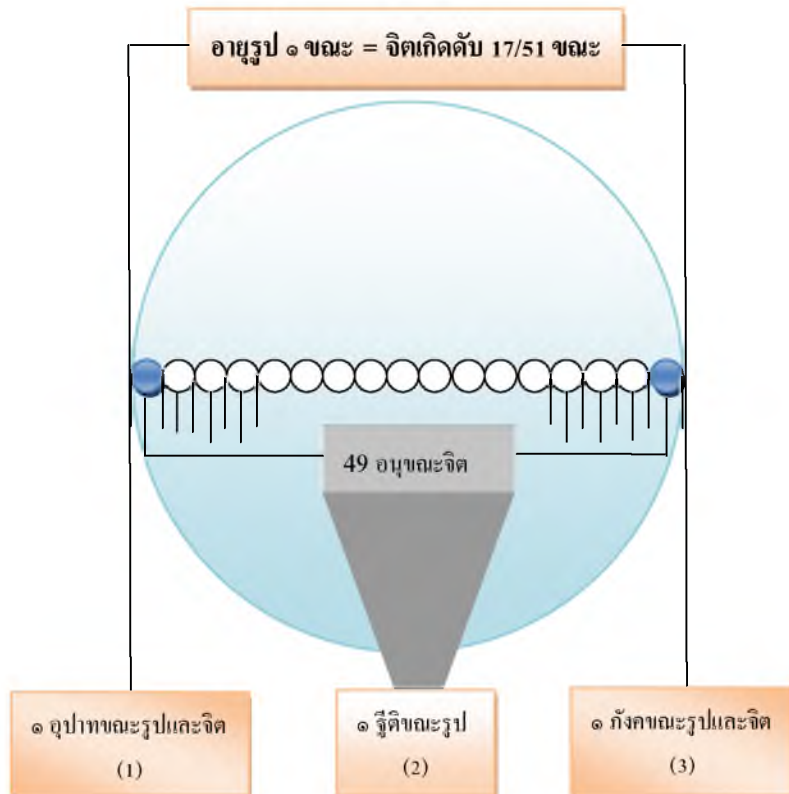
อุบาทขณะ หมายถึง ขณะที่เกิดจิตขึ้น ๑ อนุขณะ

ฐิติขณะ หมายถึง ขณะที่เกิดตั้งอยู่ ๑ อนุขณะ

ภังคขณะ หมายถึง ขณะที่เกิดดับไป ๑ อนุขณะ

หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ขณะจิตหรือจิตแต่ละดวงนั้นมีอายุ ๓ อนุขณะ คือ อุบาทขณะ, ฐิติขณะ, และ ภังคขณะ

รูปแต่ละรูปมีอายุเท่ากับจิตเกิดดับไป ๑๗ ดวง หรือ ๑๗ ขณะ หรือ ๕๑ อนุขณะ(ขณะเล็ก) คือ อุบาทขณะของรูป ๑ อนุขณะ ฐิติขณะของรูป ๔๙ อนุขณะ และ ภังคขณะของรูป ๑ อนุขณะ

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า หากเราเริ่มนับระยะเวลาเริ่มต้นเกิดของรูปกับจิตดวงแรกมี ๑ ขณะ เท่ากันคือ ๑ ขณะเกิด(อุปาทกขณะ) (ดังภาพ (1))

แต่ระยะเวลาที่ดำรงอยู่ของรูป ๑ สัณฐิตขณะ เท่ากับ จิตตั้งอยู่ดับลง เกิด ตั้งอยู่ และดับ ไปอีก ๔๙ อนุขณะ คือ มีระยะเวลาเท่ากับจิตดำรงอยู่ (สัณฐิตขณะ) ดับลง (ภังคขณะ) ของดวงแรก ,จิตเกิดขึ้น (อุปาทกขณะ) ดำรงอยู่(สัณฐิตขณะ) ดับลง(ภังคขณะ) ของดวงที่ ๒ - ๑๖ และจิตเกิดขึ้น(อุปาทกขณะ) ดำรงอยู่(สัณฐิตขณะ) ของดวงที่ ๑๗ [ดังภาพ (2)]

ระยะเวลาสิ้นสุดของรูป ๑ ภังคขณะ เท่ากับ การสิ้นสุดของจิตดวงที่ ๑๗ ที่ภังคขณะ พอตรูปรูปร่างมีอายุยืนยาวมากกว่าจิตมากนัก [ดังภาพ (3)]

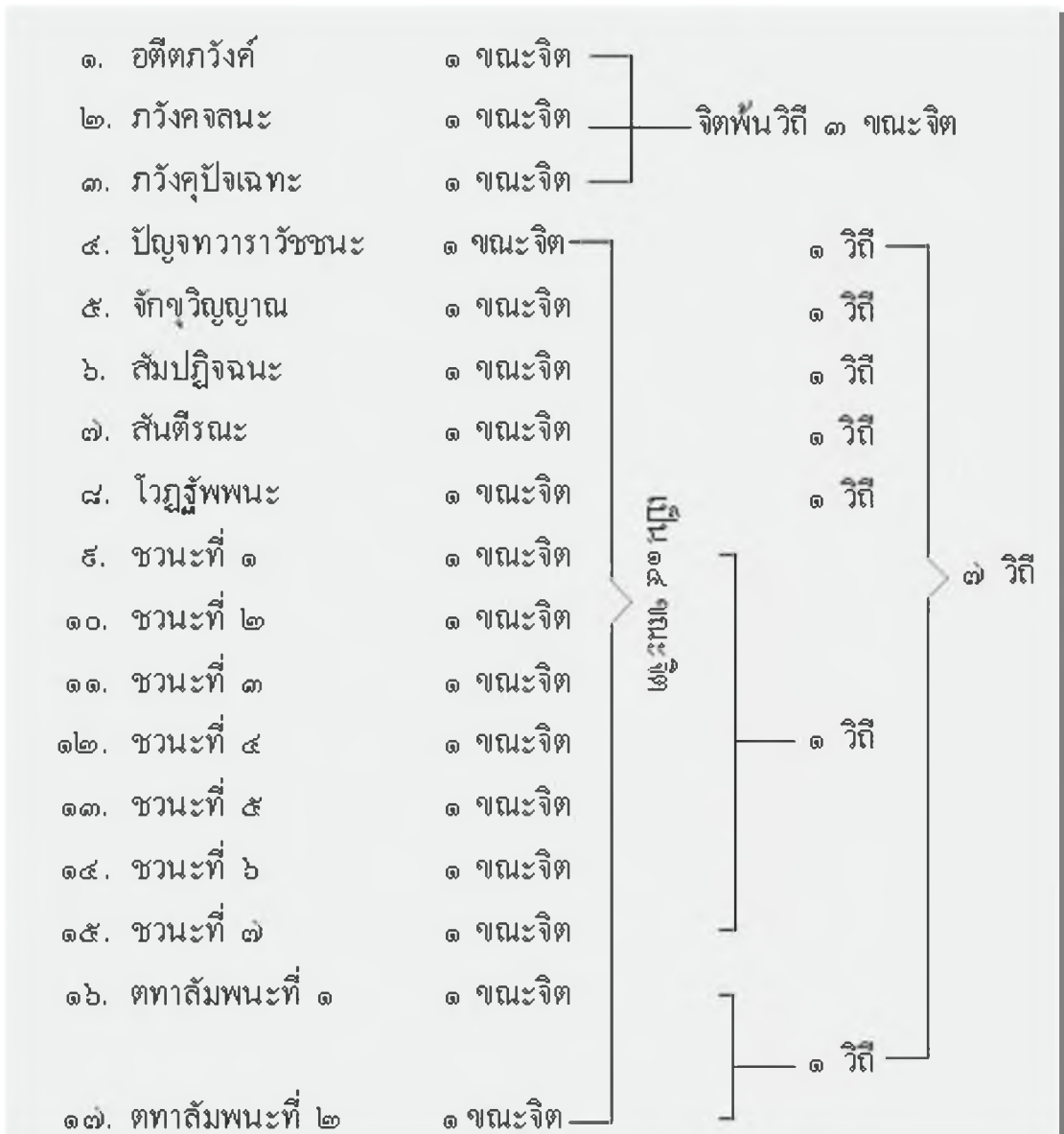
ตัวอย่างเช่น เราเห็นภาพดอกไม้ (คือดวงกลมใหญ่) ตั้งแต่เริ่มเห็นจนสิ้นสุดการเห็นจะมีวิธีจิตเกิดดับ ๑๗ ดวง การเห็นภาพดอกไม้ (ดวงกลมใหญ่) ก็จะดับลงในวิธีจิตดวงที่ ๑๗ ตรงภังคขณะที่ ๕๑ พอดี แล้วจึงเริ่มการเห็นดอกไม้ใหม่อีกวาระหนึ่ง เป็นเช่นนี้เรื่อยไปจนกว่าเราจะรับอารมณ์ชนิดอื่นอีก

รูปธรรมทั้งหมดมี ๒๘ รูป แต่รูปที่มีอายุ ๑๗ ขณะจิตมี ๒๒ รูป ส่วนอีก ๖ รูป คือ วิญญาณรูป ๒ และลักขณะรูป ๔ มีอายุไม่ถึง ๑๗ ขณะจิต เพราะ วิญญาณรูป ๒ เป็นรูปที่เกิดและดับพร้อมกับจิตดวงเดียวจึงมีอายุเท่ากับจิต คือ ๓ อนุขณะเหมือนกัน

ส่วนลักขณะรูป ๔ นั้น ชาติ (อุปจยรูป กับ สันตติรูป) เป็นรูปที่ขณะแรกเกิด(อุปาทกขณะ) และอนิจจตารูปที่กำลังดับไป(ภังคขณะ) มีอายุเท่ากับอุปาทกขณะและภังคขณะของจิต ส่วน ชรตารูป เป็นรูปที่ตั้งอยู่(สัณฐิตขณะ) มีอายุ เท่ากับ ๔๙ อนุขณะจิต

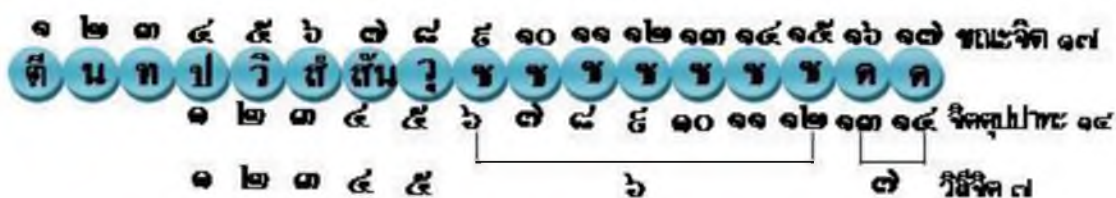
อนึ่ง อติมหันตารมณวิถิ มหันตารมณวิถิ ปริตตารมณวิถิ และ อติปริตตารมณวิถิ เป็นวิธีที่เกิดทาง ปัญจวาร ซึ่งต้องมีรูปธรรมเป็นอารมณ์แน่นอน **อายุของรูปนั้นมี ๑๗ ขณะจิต จึงแสดงจิต ๑๗ ดวง เท่ากับอายุของรูปธรรมที่มาเป็นอารมณ์**

ส่วนวิภูตารมณวิถิ และอวิภูตารมณวิถินั้น เป็นวิธีที่เกิดทางมโนทวาร มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ก็ได้ มีนามธรรมหรือบัญญัติเป็นอารมณ์ก็ได้ จึงไม่ได้แสดงจิตถึง ๑๗ ขณะ

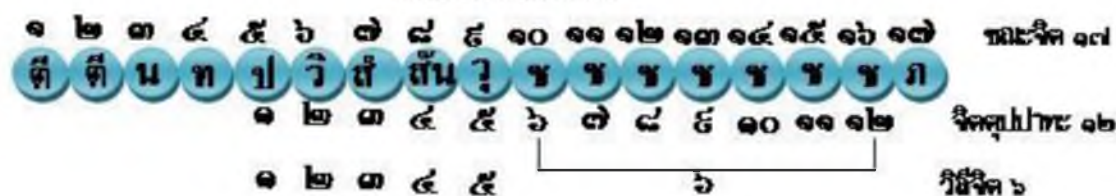

วิธีจิตทางปัญญาหาร

อหิมหันตารมณวิถี

มหันตารมณวิถี

ปริตตารมณวิถี

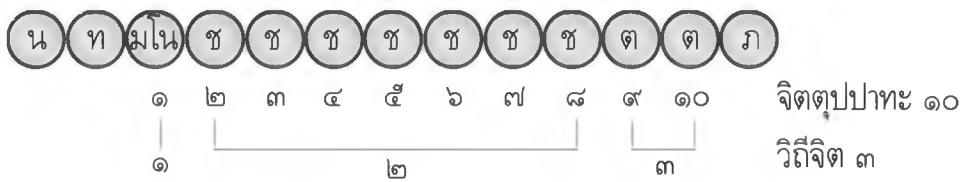
อหิปริตตารมณวิถี

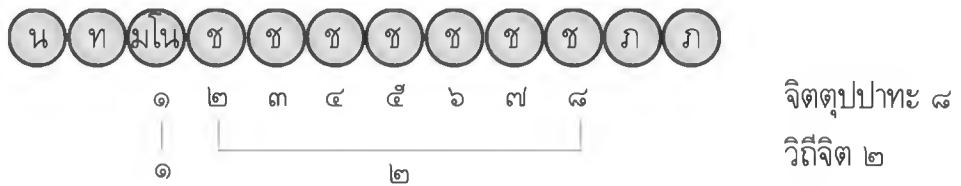
จิตสุภาวะและวิธีในอหิม

วิธีจิตทางมโนทวาร

วิภูตารมณวิธี

อวิภูตารมณวิธี

ความหมายของอักษรย่อ

ตี - อตฺตมวํงค์

ป - ปัญฺหาวารวํชณะ

ลัน - ลันตฺรณะ

ต - ตทาลัมพะ

น - ภาวํจฺลณะ

วิ - ปัญฺจวิญญาน

ว - โวญฺฐัพพะ

ภ - ภาวํจ

ท - ภาวํคฺคฺปะเจตะ

ล - ลัมปะกฺกฉณะ

ช - ชวณะ

มโน - มโนทวารวํชณะ

๖. หน้าที่ของจิตและลำดับการเกิดขึ้นในวิถี

ก่อนที่จะศึกษาขั้นตอนการรับรู้อารมณ์ใหม่ของจิตแต่ละดวงตามลำดับที่เรียกว่า “วิถีจิต” เราควรศึกษาถึงหน้าที่ของจิตแต่ละดวงที่เรียกว่า “กิจ” ว่าเกิดขึ้นทำหน้าที่รับอารมณ์ด้วย เพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้น

๑. ความหมายและหน้าที่ของจิต ๑๔ ประการ

การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของกายและวาจา ล้วนเกิดขึ้นเพราะอาศัยจิตและเจตสิกเป็นตัวบงการทั้งสิ้น ส่วนงานที่เกี่ยวกับใจ คือ การคิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ นั้น จิตเจตสิกเป็นผู้กระทำเอง ดังนั้น จิตและเจตสิกจึงมีภาระหน้าที่ประจำที่ต้องกระทำอยู่ตลอดเวลา **หน้าที่ของจิต** ท่านเรียกว่า “กิจ” การศึกษาเรื่องจิตที่สงเคราะห์ด้วยหน้าที่ จึงเป็นการศึกษาภาระหน้าที่ของจิตโดยตรง ทั้งนี้เพื่อให้ทราบว่า ในจิต ๑๒๑ ดวงนั้น จิตดวงไหนมีหน้าที่อย่างไรได้บ้าง

ตามปกติคนเรา ถ้าทำงานแล้วจะต้องมีสถานที่ทำงาน จิตกับเจตสิกก็เหมือนกัน คือ มีที่ทำงานประจำในหน้าที่ของตน สถานที่ทำงานของจิตและเจตสิกท่านเรียกว่า **ฐาน** โดยนัยนี้ในหัวข้อเรื่องจิตที่สงเคราะห์ด้วยหน้าที่นี้จึงมีหัวเรื่องที่ควรศึกษา ๒ ประการคือ

๑. หน้าที่ของจิต

๒. ฐานของจิต

ตามที่กล่าวว่าจิตมีหน้าที่เฉพาะตน ๆ ประจำอยู่ โดยสรุปแล้วจิตทั้ง ๑๒๑ ดวง มีหน้าที่ทั้งหมดเพียง ๑๔ หน้าที่เท่านั้น ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. ปฏิสนธิกิจ คือ หน้าที่ให้เกิดในภพใหม่ จิตดวงนี้เกิดขึ้นครั้งแรกทำหน้าที่สืบต่อมาจากจิตที่ตายจากภพเก่า (จุติจิต) ของสัตว์ที่ดับลงจากภพในอดีต และปรากฏขึ้นใหม่ ซึ่งจะทำให้สัตว์เกิดขึ้นในภพภูมิใหม่

๒. ภวังคกิจ คือ หน้าที่รักษาภพชาติให้ตั้งอยู่จนเท่าที่อายุของสัตว์จะอยู่ได้ในภพนั้น ๆ เกิดขึ้นครั้งแรก (ปฐมภวังค์) ภายหลังที่ปฏิสนธิจิตได้ดับลง และมีการเกิดขึ้นตลอดไปนับครั้งไม่ถ้วน ไปจนถึงจุติจิตยังเกิดขึ้นดับลง

๓. อาวชชนกิจ คือ หน้าทีค้ำหนึ่งหาอารมณ์ใหม่ พิจารณาว่าอารมณ์ที่มากกระทบนั้นมาทางทวารไหน คือ ทางตา หรือทางหู เป็นต้น จะเกิดขึ้นทุกครั้งที่ทวารกระทบกับอารมณ์แล้วยังกระแสนิจให้เวียนมาสู่อารมณ์

๔. ทัสสนกิจ คือ หน้าทีเห็น หมายถึง หน้าทีเห็นรูปารมณ์ คือ สีสัน รูปพรรณสัณฐานต่าง ๆ จะเกิดดับทุกขณะที่เห็น

๕. สวณกิจ คือ หน้าทีได้ยิน ให้ได้ยินเสียงต่าง ๆ ที่มากกระทบทางโสตทวาร เกิดดับอยู่ทุกขณะที่ได้ยินเสียง

๖. ขายนกกิจ คือ หน้าทีรู้สึกลิ้น เกิดดับทุกขณะที่รู้สึกลิ้น

๗. สายนกกิจ คือ หน้าทีรู้รส เกิดดับทุกขณะที่รู้รส

๘. ผุสนกกิจ คือ หน้าทีรู้สัมผัสทางกาย หมายถึง ทำหน้าที่รู้สิ่งทีมากกระทบกาย มีเย็น ร้อน อ่อน แข็ง เกิดดับทุกขณะที่กายถูกกระทบ

๙. สัมปฏิจจนกกิจ คือ หน้าทีรับอารมณ์ ได้แก่ รับอารมณ์ต่อจากปัญจวิญญาณจิต มีจักขุวิญญาณจิตเป็นต้น จิตทีทำหน้าที่รับอารมณ์นี้ท่านเปรียบเหมือนนายประตุมิหน้าที่รับบุคคลผู้สัจจรให้ผ่านเข้าไปข้างใน จะเกิดดับทุกขณะที่อารมณ์มากกระทบ

๑๐. สันตึรณกกิจ คือ หน้าทีพิจารณาอารมณ์ หมายถึง พิจารณาอารมณ์ทีรับมาจากสัมปฏิจจนจิต เช่น พิจารณาว่า รูปทีเห็นนั้นเป็นรูปอะไร เสียงทีได้ยินเป็นเสียงอะไรเป็นต้น จะเกิดดับทุกขณะที่อารมณ์มากกระทบ

๑๑. โวภูฐัพพนกกิจ คือ หน้าทีตัดสินอารมณ์ ได้แก่ ตัดสินอารมณ์ทีสันตึรณจิตพิจารณา แล้ว การตัดสินอารมณ์ของจิตดวงนี้ก็คือ การตกลงใจว่า รูปทีเห็นสวยหรือไม่สวยหรือกลาง ๆ เสียงทีได้ยินไพเราะหรือไม่ไพเราะหรือกลาง ๆ เป็นต้น เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์มากกระทบ

๑๒. ขวนกกิจ คือ หน้าทีเสพอารมณ์ เสพอารมณ์หรือตีมารมณ์ตามทีโวภูฐัพพนจิตได้ตัดสินแล้ว คือ ถ้าโวภูฐัพพนจิตตัดสินอารมณ์ว่า รูปทีเห็นมีลักษณะสวย ขวนจิตก็จะมีเพลิตเพลินกับความสวย ถ้าตัดสินว่ารูปไม่สวย ก็จะเฉย ๆ ถ้าตัดสินว่า รูปทีเห็นน่าเกลียดน่ากลัว จิตดวงนี้ก็จะไม่ชอบใจหรืออาจจะเกิดความไม่สบายใจ เป็นต้น จิตดวงนี้ก็จะเกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ ทำให้รู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ และจะเกิด ๗ ดวงติดต่อกัน แต่บางวิถี

ชวนจิตอาจจะเกิดไม่ถึง ๗ ดวง ชวนจิตนี้เองที่จัดเป็นอนุสสณกรรม กุศลกรรม หรือกิริยา ถ้ามีกิเลสก็ทำให้ได้รับผลต่อไป ถ้าไม่มีกิเลสเจือปนก็ไม่ให้ผล

๑๓. ตทารัมมณกิจ หรือ ตทาลัมพนกิจ คือ หน้าที่หน่วงอารมณ์ต่อจากชวนจิต ตามปกติเมื่อจิตเสวยอารมณ์ (ชวนจิต) ทั้ง ๗ ดวง ดับไปแล้ว ก็เป็นอันสิ้นสุดของวิถิจิตวิธีหนึ่ง จิตรักษากภาพ (ภวังคจิต) ก็จะเกิดสืบต่อมา และตามปกติจิตรักษากภาพจะมีอารมณ์เป็นของตน ๓ ประเภท คือ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ แต่บางอารมณ์ชวนจิตมีกำลังอารมณ์รุนแรง จึงมีอิทธิพลให้ภวังคจิตหรือจิตรักษากภาพนี้เกิดต่อจากจิตเสวยอารมณ์ **เกิดขึ้นยึดอารมณ์ของชวนจิตต่อไปอีก ๒ ดวง (ภวังคจิตที่เกิดขึ้นยึดอารมณ์ของชวนจิตนี้แหละ เรียกว่า ตทาลัมพนกิจ)** เมื่อจิตรักษากภาพที่ยึดอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์ดับไปแล้วทั้ง ๒ ดวง ก็เป็นอันสิ้นสุดอายุของอารมณ์ หรือสิ้นสุดของวิถิจิต ต่อจากนั้นจิตรักษากภาพที่มีอารมณ์เดิมของตนก็จะเกิดต่อมาจากจะประสพอารมณ์ใหม่อีก

๑๔. จุตติกิจ คือหน้าที่ตายจากภพเก่า เป็นกิจสุดท้ายที่ทำหน้าที่เคลื่อนย้ายเปลี่ยนภพภูมิจากภพเก่า คือ ทำลายสัตว์และสังขารให้พ้นจากการที่จะตั้งอยู่ในภพเดิมนั้นในชั่วชีวิตหนึ่งของสรรพสัตว์ จุตติจิตนี้เกิดขึ้นครั้งเดียวแล้วก็ดับไป

๑.๑. จิตทำหน้าที่ได้อย่างไร

เฉพาะในช่วงเวลาที่มีชีวิตอยู่ นับตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นมานั้น จิตจะทำหน้าที่ ๑๒ อย่าง วนเวียนอยู่ตลอดเวลา กล่าวคือ ทำหน้าที่ ภวังคกิจ แล้วทำหน้าที่ อวชฌนกิจ ฯลฯ ตทาลัมพนกิจ แล้วทำหน้าที่ ภวังคกิจ อีก ต่อจากนั้นก็ทำหน้าที่ อวชฌนกิจ ฯลฯ ตทาลัมพนกิจต่อไปโดยลำดับอีก วนเวียนอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะถึงวาระสุดท้ายในภพหนึ่งชาติหนึ่ง คือ ทำหน้าที่จุตติกิจ

ครั้นทำหน้าที่ **จุตติกิจ** คือ เคลื่อนหรือตายจากภพหนึ่งชาติหนึ่งแล้ว ก็จะทำหน้าที่ **ปฏิสนธิกิจในภพใหม่ ชาติใหม่ แล้วทำหน้าที่ภวังคกิจในภพใหม่ ชาติใหม่** ฯลฯ วนเวียนอยู่อย่างนี้จนกว่าสิ้นภพ สิ้นชาติ คือได้บรรลุมรรคผลนิพพาน

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการทำหน้าที่ของจิตจึง **ควรจะได้ศึกษาเรื่องวิถิจิต** ไว้ ณ ที่นี้เลย จะขอยกตัวอย่างเฉพาะกรณีที่ **มีสหทามณมาปรากฏทางโสตทวาร** อย่างชัดเจน จิตจะทำ

หน้าที่โดยลำดับ โดยเบื้องต้น ทำหน้าที่ภวังคกิจเป็น ๓ ลักษณะ คือ **อดีตภวังคะ ภวังคจลนะ ภวังคุปัจฉะ** แล้วจึงทำหน้าที่อื่น ๆ รวม ๘ กิจ (**เฉพาะทางโสตทวาร**) ดังนี้

๑. ภวังคกิจ มี ๓ คือ อดีตภวังคะ, ภวังคจลนะ , ภวังคุปัจฉะ
๒. โสตทวาราวชชนกิจ
๓. ส่วนกิจ
๔. ลัมปกิจจนกิจ
๕. ลันตীরณกิจ
๖. โภจจุฬพนกิจ
๗. ชวนกิจ
๘. ตทาลัมพนกิจ

พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้

ตามปกตินั้น จิตเป็นสิ่งที่รับรู้อารมณ์ ต้องมีอารมณ์จึงจะเกิดขึ้นได้ และจิตนั้นมีการเกิด - ดับอยู่ตลอดเวลา การเกิด - ดับนี้กำหนดเป็น ๓ ขณะ คือ **อุปปาหะ** (ขณะเกิด) **ฐิติ** (ขณะตั้งอยู่) และ **ภังคะ** (ขณะดับ) การเกิด - ดับของจิตนี้เป็นไปรวดเร็วมาก มีคำกล่าวที่ว่าชั่วลัดนิ้วมือเดียวเท่านั้น จิตจะเกิด - ดับถึงแสนโกฏิขณะ แม้จิตจะเกิด - ดับรวดเร็วอย่างนี้ จิตก็คิดอ่านหาอารมณ์อยู่เสมอ คิดปล่อยอารมณ์หนึ่งไปอารมณ์หนึ่งอยู่ตลอดเวลา

ขณะที่จิตยังมีได้รับอารมณ์ทางทวาร ๖ คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และทางใจ นั้นเรียกว่า จิตตกภวังค์ เช่น เวลานอนหลับ จิตจะไม่รู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ นั่นคือ จิตตกภวังค์นั่นเอง แม้ในเวลาตื่นอยู่ จิตขึ้นสู่วิถีคือ รับรู้อารมณ์ทางทวาร ๖ แล้วก็มีอันตกภวังค์แล้วพ้นจากภวังค์ขึ้นสู่วิถี สลับกันไปอย่างนี้อย่างรวดเร็วที่สุด จนไม่สามารถกำหนดได้ว่า ขณะใด จิตตกภวังค์ ขณะใดจิตขึ้นสู่วิถีรับอารมณ์ทางทวาร ๖ แต่**ขณะที่จิตตกภวังค์นั้น จิตก็พร้อมที่จะรับอารมณ์ พร้อมที่จะขึ้นสู่วิถีเสมอ**

มีข้ออุปมาดังต่อไปนี้ มีแมงมุมตัวหนึ่งทำการชักใยซึ่งเป็นตาข่ายไว้ในที่แห่งหนึ่งด้วยประสงค์จะดักแมลงต่าง ๆ เพื่อจับกินเป็นอาหาร มันชักใยเป็นตาข่ายเสร็จแล้วก็เกาะคอยที่อยู่ตรงกลางใยนั้นเพื่อจับจ้องแมลงเป็นอาหาร ข้อนี้เปรียบเหมือนขณะที่จิตตกภวังค์คอยจ้องหา

อารมณ์อยู่ ฉะนั้น ต่อมาเมื่อมีแมลงตัวเล็ก ๆ บินมาติดใยแมลงนั้น แรงกระทบของแมลงนั้น กระเทือนไปถึงแมงมุม ทำให้แมงมุมทราบว่ามีแมลงมาติดใยของตน แมงมุมจึงไหวตัว ข้อนี้ เปรียบเหมือนเมื่อมีเสียงมากระทบโสตประสาท แล้วกระเทือนถึงภวังคจิตทำให้เกิด**ภวังค-ฉลนะ** คือ การเคลื่อนไหวของภวังคจิต อันได้แก่จิตเตรียมทั้งอารมณ์เก่า เพื่อรับอารมณ์ใหม่คือเสียง ที่มากระทบนั่นเอง

เมื่อแมงมุมไหวตัวแล้ว ก็ไต่จากที่เกาะไปหาแมลงที่มาติดใยนั้น เพื่อจับแมลงนั้นกิน เป็นอาหาร ข้อนี้เปรียบได้กับขณะที่จิตเป็น **ภวังคบุ๋บเจตนะ** คือ จิตตัดขาดจากภวังค์เก่า พ้นจาก ภวังค์จะขึ้นสู่วิถี

ขณะที่แมงมุมจะไต่ไปจับแมลงนั้น มันก็ใคร่ครวญก่อนว่าแมลงนั้นอยู่ทางไหน คือ พิจารณาว่าแรงกระทบนั้นมาจากทางไหน เมื่อทราบแน่ชัดแล้วจะได้ไต่ไปทางนั้น ข้อนี้เปรียบ ได้กับขณะที่จิตทำหน้าที่ **โสตทวารวัชชนกิจ** คิดใคร่ครวญว่าเสียงที่มากระทบโสตประสาทนั้น อยู่ทางไหน

เมื่อแมงมุมทราบแน่ชัดว่าแมลงติดอยู่ทางไหนแล้ว มันก็ไต่ตรงไปทางนั้น การที่แมงมุม ทราบแน่ชัดนั้น เปรียบได้กับขณะที่โสตวิญญาณทำหน้าที่**สวนกิจ** ได้ยินเสียงนั้นแน่ชัดว่ามาจาก ทิศไหน ทางใด

เมื่อแมงมุมไต่ไปถึงแมลงที่ติดใยอยู่那儿แล้วจับแมลงนั้นไว้ในทันทีที่ไต่ไปถึง ข้อนี้ เปรียบเหมือนขณะที่จิตทำหน้าที่**สัมปฏิจฉนกิจ** รับอารมณ์คือเสียงนั้นไว้จากโสตวิญญาณ

ขณะที่แมงมุมจับแมลงที่ติดอยู่ที่ใยแล้วพิจารณาว่าแมลงนั้นเป็นชนิดใด จะกินเป็น อาหารเข้าไปได้อย่างไร ข้อนี้เปรียบได้กับขณะที่จิตทำหน้าที่ **สันตிரณกิจ** คิดพิจารณาอารมณ์คือ เสียงที่รับฟังไว้นั้นว่าเป็นเสียงอะไร

เมื่อแมงมุมพิจารณาแล้วตัดสินใจเด็ดขาดว่า แมลงที่มาติดใยนั้นสามารถกินเป็นอาหาร ได้ การตัดสินใจเด็ดขาดของแมงมุมในข้อนี้เปรียบได้กับขณะที่จิตทำหน้าที่ **โฆฏฐัพพนกิจ** คิด ตัดสินอารมณ์ได้เด็ดขาดว่าอารมณ์คือเสียงนั้นเป็นอย่างไร เป็นเสียงยอหรือเสียงด่า เป็นเสียงที่ จะทำให้จิตเป็นกุศลหรืออกุศล

ขณะที่แมงมุมกินแมลงที่มาติดใยนั้นเป็นอาหาร หลังจากที่ได้ตัดสินใจเด็ดขาดว่าแมลง นั้นสามารถกินเป็นอาหารได้ ข้อนี้เปรียบได้กับขณะที่จิตทำหน้าที่ **ชวนกิจ** คิดเสพอารมณ์ กิน

รสอารมณ์นั้น คือถ้าเสียงที่ได้ยินนั้นเป็นเสียงที่ดี ก็เกิดความรู้สึก ถ้าเป็นเสียงชั่วร้ายก็เกิดความรู้สึก (ซึ่งชวนจินตนั้นมี ๗ ชวนะ)

เมื่อเมฆมุกกิมเมฆนั้นเป็นอาหาร ก็ย่อมกลืนลงไปรวมอยู่ที่กระเพาะเพื่อย่อยไปบำรุงร่างกายของมัน ข้อนี้เปรียบได้กับขณะที่จิตทำหน้าที่ ตทาลัมพนกิจ คิดรับอารมณ์ รวบรวมอารมณ์นั้นไว้ต่อจากชวนจิต เพื่อส่งต่อไปเก็บไว้ที่ภวังคจิตใหม่ ฟังทราบวาททาลัมพนจิตนั้นเกิดขึ้น ๒ ขณะ ทั้งนี้ก็เพราะว่าอารมณ์ที่เกิดขึ้นต่อจากชวนจิตนั้นเป็นอารมณ์แรง การรับอารมณ์ต้องผ่อนรับเป็น ๒ ขณะ โดยขณะแรกยังไม่รับอารมณ์ไว้เต็มที่ เป็นเพียงชะลอไว้เท่านั้น ถึงขณะที่ ๒ จึงรับอารมณ์นั้นไว้เต็มที่ที่เป็นเหมือนการเบรกรถที่กำลังวิ่งด้วยความเร็วสูง ถ้าจะเบรกให้หยุดทันทีอาจเสียหลัก ทำให้รถคว่ำได้ จำต้องผ่อนเบรกไว้ ชะลอความเร็วไว้ก่อน จึงเบรกให้หยุดในภายหลัง และพึงเข้าใจว่า **ตทาลัมพนจิต** นั้นจะทำหน้าที่รวบรวมอารมณ์ตลอดถึงความยินดีอันร้ายอันเป็นบุญ เป็นบาป **ส่งต่อไปเก็บประทับใจที่ภวังคจิต** เสมอไป

ตามที่ยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายมานี้ ก็เพื่อให้เกิดความเข้าใจชัดขึ้นว่า จิตนั้นได้ทำกิจ คือทำหน้าที่อย่างไร โดยยกตัวอย่างเฉพาะขณะที่**ได้รับอารมณ์ทางโสตทวาร** ส่วนอารมณ์ที่ได้รับทางทวารอื่น ๆ ก็ฟังทราบโดยนัยดังกล่าวนี้

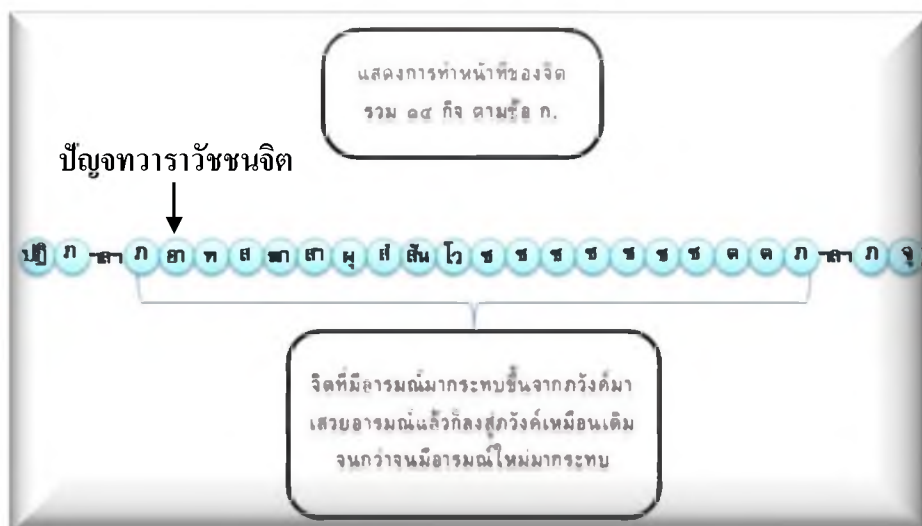
และพึงเข้าใจว่าจิตทำงานโดยทำหน้าที่ ๑๔ นั้น ก็คือจิตเกิดขึ้นจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งตามวาระที่เกิดขึ้นนั่นเอง กล่าวคือ

ก. เมื่อกำหนดการทำงานของจิตที่วนเวียนรอบชาติหนึ่ง ๆ โดยเริ่มที่ปฏิสนธิ เป็นจุดแรกไปสิ้นสุดลงที่จุติ ก็จะทำให้จิตทำหน้าที่ในชาติหนึ่ง ๆ รวม ๑๔ อย่าง เฉพาะหน้าที่ปฏิสนธิและจุตินั้น ในชาติหนึ่งจิตจะทำหน้าที่สองอย่างอย่างละหนึ่งครั้งเท่านั้น แต่หน้าที่อื่น ๆ อีก ๑๒ อย่างนั้น ในชาติหนึ่ง ๆ จิตทำหน้าที่เหล่านั้นมากเหลือที่จะนับจะประมาณ **(ให้ดูแผนภูมิประกอบ แบบ ๑)**

ข. เมื่อกำหนดการทำงานของจิตที่วนเวียนในเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยเริ่มที่ภวังค์เป็นจุดแรก ไปจนถึงตทาลัมพนะเป็นกิจสุดท้าย แล้วทำหน้าที่ภวังค์ หน้าที่อาวัชชนะ และหน้าที่ต่อ ๆ ไปอีก แล้ววกมามีหน้าที่ภวังค์และหน้าที่อื่น ๆ วนเวียนอยู่อย่างนี้ซ้ำแล้วซ้ำอีก กำหนดไม่ได้ว่าจิตได้ทำหน้าที่ ๑๒ อย่างนั้นกี่ครั้งกี่หน และกี่รอบ **(ให้ดูวงกลมรอบในจากแผนภูมิประกอบแบบ ๑)**

รับอารมณ์ทางปัญญา

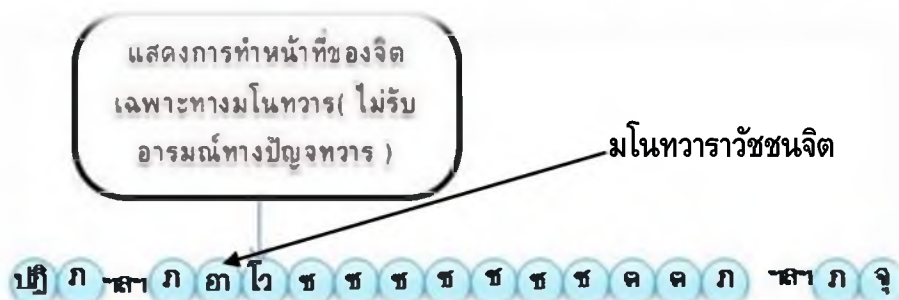
ค. เมื่อกำหนดการทำงานของจิตแยกเป็นรายवार ก็จะเห็นว่า ไพบัญจวารจิต (จักขุวาร ใสตวาร ฆานวาร ชิวหาวาร กายวาร) ทำหน้าที่ตามข้อ ก. นั้น รวมได้จำนวนวารละ ๑๐ กิจ และตามข้อ ข. นั้น รวมได้ จำนวน ๘ กิจ (ให้ดูแผนภูมิประกอบ แบบ ๒)

รับอารมณ์ทางโสตทวาร

รับอารมณ์ทางมโนทวาร

๑. ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจุติกิจ มีจิตทำหน้าที่ทั้ง ๓ นี้ ๑๙ ดวงคือ

๑. อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ ดวง

๒. ผลของกุศลจิต ๘ ดวง (มหาวิบากจิต)

๓. จิตที่ถึงความมีอานุภาพใหญ่ที่เป็นวิบาก ๙ ดวง (มหัคคตวิปากจิต)

จิต ๑๙ ดวงที่กล่าวมานี้ดวงใดดวงหนึ่งจะทำหน้าที่ทั้ง ๓ อย่างดังกล่าวมานั้น คือเมื่อทำหน้าที่เกิดในภพมนุษย์หรือสัตว์ จิต ๑๙ ดวงนั้นดวงใดดวงหนึ่งก็ทำหน้าที่รักษาภาพไปด้วย ซึ่งในขณะที่ทำหน้าที่รักษาภาพจิตเหล่านี้ก็จะมี **อารมณ์ ๓ ประการ คือ กรรม กรรมนิमित และ คตินิमित** เหมือนกับตอนทำหน้าที่เกิด (ปฏิสนธิ) และจิตทั้ง ๑๙ นี้ดวงใดดวงหนึ่งที่ทำหน้าที่เกิดมาแล้วและได้ทำหน้าที่รักษาภาพมาแล้ว นั้นแหละจะมาทำหน้าที่ตายในภพปัจจุบันด้วย

๒.๑. กรรม กรรมนิमित และคตินิमतอารมณ์ ๓ อย่างนี้คืออะไร

ในเวลาใกล้จะตายนั้น ย่อมมีอารมณ์พิเศษเกิดขึ้นในใจ คือมีกรรมอารมณ์ กรรมนิमतอารมณ์ และคตินิमतอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏแก่ **ชวันจิต** ในมรณาสันนวิถิ (เวลาใกล้ตาย) อารมณ์พิเศษนี้จะปรากฏแก่ทุกคน ทุกตัวสัตว์ เว้นแต่อสัญญสัตตพรหมและพระอรหันต์เท่านั้น เพราะอสัญญสัตตพรหมไม่มีจิต จึงไม่มีอารมณ์ปรากฏ และพระอรหันต์ก็เป็นผู้หมดกิเลสไม่เกิดอีกต่อไป จึงไม่มีอารมณ์พิเศษอันเป็นนิमितแห่งการเกิดอีก

เมื่อจิตนั้นรับอารมณ์อย่างใด ปฏิสนธิจิตและภวังคจิตก็รับอารมณ์อย่างนั้น ในกรณีดังกล่าวนี้ พึงทำความเข้าใจดังนี้

กรรมอารมณ์ คือ กรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลที่ตนได้ทำมาปรากฏขึ้นในชวันจิต เวลาใกล้ตาย กล่าวคือ กรรมที่เป็นกุศล เช่น ตนเคยให้ทาน รักษาศีล พังฆกรรม หรือเจริญเมตตาภาวนา เป็นต้น เคยทำอย่างใด กรรมนั้นก็มาปรากฏแก่ใจอย่างนั้น ชวันจิตมาในมรณาสันนวิถิก็จะยึดกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์ และจุติจิตก็จะยึดกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

กรรมฝ่ายอกุศลที่ตนเคยทำมา เช่น ตนเคยฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติในกามเป็นต้น ตนเคยทำไว้อย่างไร กรรมนั้นก็มาปรากฏแก่ใจอย่างนั้น ชวันจิตในมรณาสันนวิถิก็จะยึดอกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์ และจุติจิตก็จะยึดอกุศลกรรมนั้นเป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

กรรมนิมิตอารมณ์ คือ นิมิตแห่งการทำความกรรม อันได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ เครื่องไทยธรรม จตุปัจจัย ที่ใช้ในการทำความกรรมนั้น ๆ นิมิตแห่งกุศลธรรมที่ตนเคยทำมา ก็ปรากฏให้เห็นในจิตใจ เช่นปรากฏเห็นโบสถ์ ศาลา กุฏิ วิหาร ที่ตนเคยสร้างหรือเคยร่วมการกุศล เห็นจตุปัจจัยที่ตนเคยถวายสงฆ์ เป็นต้น ชวนจิตที่ยึดกรรมนิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์ และจิตจิตก็จะยึดเป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

นิมิตแห่งอกุศลกรรมที่ตนเคยทำมา ก็ปรากฏให้เห็นในจิตใจ เช่น เห็นเครื่องมือ เครื่องใช้ในการทำอกุศลกรรม เห็นหอก ดาบ มีด ปืน เป็นต้น ชวนจิตในมรณาสันนินทิตก็จะยึดนิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์ จุตติจิตก็จะยึดนิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

คตินิมิตอารมณ์ คือ นิมิตแห่งคติที่จะไปเกิด อันได้แก่ สุกคติหรือทุคติ อย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏให้เห็นในดวงจิต เช่น นิมิตแห่งสุคติ ก็ปรากฏให้เห็นภาพวิมาน ปราสาทราชมนเทียร รัตนาภรณ์อันสง่างาม เป็นต้น ชวนจิตในมรณาสันนินทิตก็จะยึดคตินิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์ จุตติจิตก็จะยึดคตินิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน นิมิตแห่งทุคติ ก็ปรากฏให้เห็นเปลวไฟ เหวลึก ถ้ำมืด เป็นต้น ชวนจิตในมรณาสันนินทิตก็จะยึดคตินิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์ จุตติจิตก็จะยึดคตินิมิตเหล่านี้เป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

เมื่อจิตยึดอารมณ์ฝ่ายกุศล ปฏิสนธิจิตและภวังกิจก็จะยึดอารมณ์ฝ่ายกุศลเช่นเดียวกันจึงเป็นอันกล่าวว่า อารมณ์พิเศษฝ่ายกุศลนี้เองที่นำไปสู่สุคติ และเมื่อจิตยึดอารมณ์ฝ่ายอกุศล ปฏิสนธิจิตและภวังกิจก็จะยึดอารมณ์ฝ่ายอกุศลเช่นเดียวกันจึงเป็นอันกล่าวว่า อารมณ์พิเศษฝ่ายอกุศลนี้เองที่นำไปสู่ทุคติ

๒. อวชฺชนกิจ หน้าที่ค้ำนึ่งหาอารมณ์ใหม่ มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ

๑. จิตที่ค้ำนึ่งหาอารมณ์ทางทวาร ๕ (ปัญจทวารวชฺชนะ)

๒. จิตที่ค้ำนึ่งหาอารมณ์ทางใจ (มโนทวารวชฺชนะ)

๓. ทัสสนกิจ หน้าที่เห็น มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ จักขุวิญญาณจิต ๒

๔. สวณกิจ หน้าที่ได้ยิน มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ โสทวิญญานจิต ๒

๕. สมายนกิจ หน้าที่รู้กลิ่น มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ ฆานวิญญานจิต ๒

๖. สายนกิจ หน้าที่รู้รส มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ ชิวหาวิญญานจิต ๒

๗. ผู้สนธิกิจ หน้าทีรู้สัมผัสทางกาย มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ กายวิญญานจิต ๒

๘. สัมผัสปฏิจนกิจ หน้าทีรับอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้ ๒ ดวง คือ สัมผัสปฏิจนจิต ๒

๙. สันตীরณกิจ หน้าทีพิจารณาอารมณ์มีจิตทำหน้าที่นี้ ๓ ดวง คือ

อุเบกขาสันตীরณจิต ๒ และ โสมนัสสันตীরณจิต ๑

๑๐. ไภฏฐัพพนกิจหน้าทีตัดสินอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้ ๑ ดวง คือ

มโนทวาราวชชนจิต

๑๑. ชวนกิจ หน้าทีเสวยอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้ ๕๕ ดวงคือ

อกุศลจิต ๑๒ หลีตูปปาหจิต ๑ มหากุศลจิต ๘

มหากิริยาจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รูปาวจรกิริยาจิต ๕

อรูปราวจรกุศลจิต ๔ อรูปราวจรกิริยาจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘ ดวง

๑๒. ตทาสัมพนกิจ หน้าทีหน่วงอารมณ์ของจิตเสวยอารมณ์ มีจิตทำหน้าที่นี้

๑๑ ดวง คือ สันตীরณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘

๑.๓. ลักษณะการจำแนกจิตทั้งหมดโดยกิจ ๑๔ คือ ยกจิตขึ้นเป็นประธานแล้วหาหน้าทีที่มารวมลงในจิตนั้นแล้วจัดเป็นกลุ่มหน้าที่ ๕, ๔, ๓, ๒, ๑, ดังนี้

๑. อุเบกขาสันตীরณจิต ๒ ทำหน้าที่ได้ ๕ หน้าที คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ ๒. ภวังกิจ ๓. จุตติกิจ ๔. สันตীরณกิจ ๕. ตทารัมมณกิจ

๒. มหาวิปากจิต ๘ ดวง ทำหน้าที่ได้ ๔ หน้าที คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ ๒. ภวังกิจ ๓. จุตติกิจ ๔. ตทารัมมณกิจ

๓. มหัคคตวิปากจิต ๔ ดวง ทำหน้าที่ได้ ๓ หน้าที คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ ๒. ภวังกิจ ๓. จุตติกิจ

๔. โสมนัสสันตীরณจิต ๑ และ มโนทวาราวชชนจิต ๑ ทำหน้าที่ ๒ หน้าที คือ

โสมนัสสันตীরณจิต ทำหน้าที่ สันตীরณกิจ และ ตทารัมมณกิจ

มโนทวาราวชชนจิต ทำหน้าที่ ไภฏฐัพพนกิจ และ อวชชนกิจ

๕. จิต ๖๘ ดวง แต่ละดวงทำหน้าที่เพียงหน้าที่เดียว ดังต่อไปนี้

- ปัญหาวรรณารัชนจิต ๑ ดวง ทำหน้าที่ อารัชนกิจ คำนิ่งหาอารมณ์ใหม่
- จักขุวิญญาณจิต ๒ ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ หัสสนกิจ เห็น
- โสตวิญญาณจิต ๒ ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ สวณกิจ ได้ยิน
- ฆานวิญญาณจิต ๒ ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ ฆายนกิจ ดมกลิ่น
- ชิวหาวิญญาณจิต ๒ ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ สายนกิจ รุ้รส
- กายวิญญาณจิต ๒ ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ พุสนกิจ รุ้สัมผัส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง
- สัมปฏิจฉนจิต ๒ ดวง ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำหน้าที่ สัมปฏิจฉนกิจ รับอารมณ์
- จิตอีก ๕๕ ดวง ทำหน้าที่ ชวนกิจ เสพอารมณ์ ซึ่งเป็นตัวกรรม ที่ทำให้เกิดวิบากต่อไปบ้าง เป็นเพียงกริยาบ้าง คือ

อกุศลจิต ๑๒ หลีตูปปาหจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘
มหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตกริยาจิต ๙ โลกุตตรจิต ๘

ส่วนเรื่งฐานของจิต ซึ่งหมายถึง จิตดวงใดตั้งอยู่ระหว่างจิตดวงใดได้บ้าง เช่น

สันตี่รณฐาน มี ๑ ฐาน จิตดวงนี้เกิดระหว่าง สัมปฏิจฉนจิต กับ ไวกุฎฐพนจิต หมายความว่า สันตี่รณจิต ทำหน้าที่ต่อจากสัมปฏิจฉนจิต แล้วก่อนที่มันจะดับ มันก็เป็นปัจจัยให้ไวกุฎฐพนจิตเกิดต่อจากมันอีกที ดูภาพ

รายละเอียดเกี่ยวกับฐานจะไม่ขอกล่าวในที่นี้ หากนักศึกษานใจควรศึกษาในชั้นจุฬ อภิศรรมิกโท หรือหาหนังสือของชั้นนี้มาอ่านเพิ่มเติมได้

แสดงการจำแนกจิตโดยกิจ

โลภะ ๘

โทสะ ๒

โมหะ ๒

อหะ.อกุ.วิ. ๗

อหะ. กุ. วิ. ๘

อหะ. กิ. ๓

มหา. กุ. ๘

มหา. วิ. ๘

มหา. กิ. ๘

รูป. กุ. ๕

รูป. วิ. ๕

รูป. กิ. ๕

อรูป. กุ. ๔

อรูป. วิ. ๔

อรูป. กิ. ๔

โลกุตตรจิต ๘/๔๐

ทส จิตที่ทำหน้าที่ทสสนกิจ

สว จิตที่ทำหน้าที่สวณกิจ

ฆา จิตที่ทำหน้าที่ฆายนกิจ

สา จิตที่ทำหน้าที่สายนกิจ

มุ จิตที่ทำหน้าที่มุสนกิจ

ลส จิตที่ทำหน้าที่ลสมฺปฏิจฉนกิจ

ช จิตที่ทำหน้าที่ชวณกิจ

อา จิตที่ทำหน้าที่อาวัช

๒ จิตที่ทำหน้าที่ 2 อย่าง

๓ จิตที่ทำหน้าที่ 3 อย่าง

๔ จิตที่ทำหน้าที่ 4 อย่าง

๕ จิตที่ทำหน้าที่ 5 อย่าง

สรุป ลำดับการเกิดขึ้นในวิถีจิตทางปัญหาวาร คือ ในเวลาไม่มีอารมณ์มากระทบ **ภวังคจิต** ย่อมสงบนิ่งรักษาสภาพชาติอยู่ภายในตัว เมื่อมีอารมณ์มากระทบ เช่น รูปกระทบกับประสาทตา ภวังคจิตที่ถูกระทบและไหวตัว (**ภวังคจลนะ**) และตัดภวังค์ (**ภวังคุปัจเจตะ**) **ปัญหาวาราวชชนจิต** ก็ทำหน้าที่เปลี่ยนกระแสภวังค์ขึ้นรับอารมณ์นั้นแล้วก็ดับ **จักขุวิญญาณจิต** เกิดขึ้นทำหน้าที่เห็นแล้วก็ดับ **สัมปฏิจจนจิต** เกิดขึ้นรับอารมณ์ต่อแล้วก็ดับ **สันตிரณจิต** เกิดขึ้นรับอารมณ์นั้นมาพิจารณาแล้วก็ดับ **โงฐฐัพพนจิต** เกิดขึ้นรับหน้าที่ชี้ขาดตัดสินอารมณ์นั้นแล้วก็ดับลง **ชวนจิต** เกิดขึ้น ๗ ขณะทำหน้าที่เสพอารมณ์เป็นอกุศลหรือกุศลไปตามการตัดสินของโงฐฐัพพนจิต **บุญบาปจึงเกิดขึ้นในชวนจิตทั้ง ๗** ดวงนี้แล้วก็กลับลงสู่ภวังค์ ณ ที่ตั้งของจิตท่ามกลางกายตามเดิมอีก นี่เป็นลำดับการเกิดขึ้นของจิตที่อารมณ์มากระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า เมื่ออารมณ์กระทบประสาทแล้ว **จิตที่อาศัยหทัยรูปย่อมเกิดขึ้นก่อนกว่าจิตที่อาศัยประสาทรูปเกิด** คือ อารมณ์แต่ละอารมณ์ย่อมมาสู่คลองในทวารทั้งสองคือทางปัญหาวารมีจักขุทวารเป็นต้น กับ มโนทวาร

หน้าที่ของอารมณ์มีเพียงกระทบประสาทเท่านั้น หน้าที่ของจักขุวิญญาณจิต เป็นเพียงการเห็นอารมณ์ หน้าที่ของสัมปฏิจจนจิต มีเพียงการรับอารมณ์ หน้าที่ของสันตிரณจิต คือการพิจารณาอารมณ์ และหน้าที่ของโงฐฐัพพนจิต คือการกำหนดอารมณ์เท่านั้น ชวนจิตเท่านั้น ย่อมเสวยอารมณ์โดยส่วนเดียว

ส่วนอารมณ์ที่มากระทบทางใจนั้นเกิดจากการคิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ (ธรรมารมณ์) ด้วยใจโดยตรง เมื่อธรรมารมณ์มากระทบใจ ภวังค์ก็ไหวตัว **มโนทวาราวชชนจิต** ก็เปลี่ยนจากกระแสภวังค์ขึ้นรับอารมณ์นั้นทางใจ และทำหน้าที่ตัดสินชี้ขาดในอารมณ์นั้นแล้วดับ ชวนจิตทั้ง ๗ ก็เกิดขึ้นเสพอารมณ์อันเป็นอกุศลกรรมหรือกุศลกรรม เมื่อสิ้นสุดชวนวิถีก็ลงสู่ภวังค์ ณ ที่ตั้งของจิตท่ามกลางกายตามเดิมอีก

ความหมายตามอรรถกถาคือ วิถีจิตเกิดที่กลางดวงจิตที่ตั้งอยู่ที่หทัยวัตถุบริเวณกลางทรวงอกก่อน แล้วจึงมาที่ปลายใจที่ตั้งอยู่ ณ ปสาทรูป ๕ ซึ่งรับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อย่างใดอย่างหนึ่ง

แต่ตามภาคปฏิบัติของพระมงคลเทพมุนี คือ วิถีจิตจะเริ่มเกิดที่ที่ตั้งของภวังค์คือ ศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ ส่งผ่านมาที่หทัยวัดอุบริเวณกลางทรวงอก แล้วจึงมาที่ปลายใจที่ตั้งอยู่ ณ ปสาทรูป ๕ ซึ่งรับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส

๗. ลำดับการเกิดขึ้นของวิถีจิตภาคปฏิบัติ

ลำดับการเกิดวิถีจิตในภาคปฏิบัตินี้ได้คัดย่อมาจากพระธรรมเทศนาของพระอาจารย์ผู้สอนเจริญภาวนาวิชาธรรมกาย ซึ่งผู้เรียบเรียงเห็นว่ามีความชัดเจนดีในการนำมาขยายความเพิ่มเติมในส่วนภาคปริยัติให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และยังทำให้ความรู้ที่ได้รับในเรื่องระบบการรับรู้ทางด้านกายวิภาคปริบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกด้วย ดังที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้

ธาตุภายนอก ๖ คือ รูปธาตุ สัทธาตฺ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ และธรรมธาตุ โดยปกติธาตุต่าง ๆ ที่ยังไม่มาสู่ใจเรียกว่า “ธาตุ”¹ แต่เมื่อเห็นยวเข้ามาสู่ระบบการทำงานของใจแล้วก็จะ กลายเป็น”อารมณ์” ยกตัวอย่างเช่น ภาพต่าง ๆ ที่ยังไม่เข้ามาสู่คลองแห่งการเห็นทางตาก็เป็นแค่รูปธาตุ เมื่อรูปกระทบกับตาแล้วเข้าไปในระบบการทำงานของตา ก็เป็นรูปารมณ์ เมื่อไรที่เห็นยวเข้ามาในระบบการทำงานของขันธ์ ๕ ก็กลายเป็นอารมณ์ไป เสียงเมื่ออยู่ข้างนอกก็เป็นแค่สัทธาตฺ มากระทบที่หูแล้วเห็นยวเข้ามาสู่ระบบการทำงานของหูก็เป็นสัทธารมณ์ กลิ่นที่ยังอยู่ข้างนอกก็เป็นคันธธาตุ กลิ่นตามปกติก็มีทุกที่ไป แต่เมื่อไหร่เห็นยวเข้ามาสู่ระบบการทำงานของใจเขาก็เรียกว่า คันธารมณ์ รสเหมือนกัน อาหารที่ยังไม่กินก็เป็นรสธาตุ อยู่ข้างนอก ยังไม่เป็นรสารมณ์ เพราะยังไม่ถูกลิ้น เราก็ยังไม่รู้ว่าเป็นรสอะไร ก็ยังไม่เกิดเป็นอารมณ์ขึ้นมา เมื่อเข้ามาสู่ระบบการทำงานของใจแล้วก็จะเกิดเป็นอารมณ์ทั้งนั้น

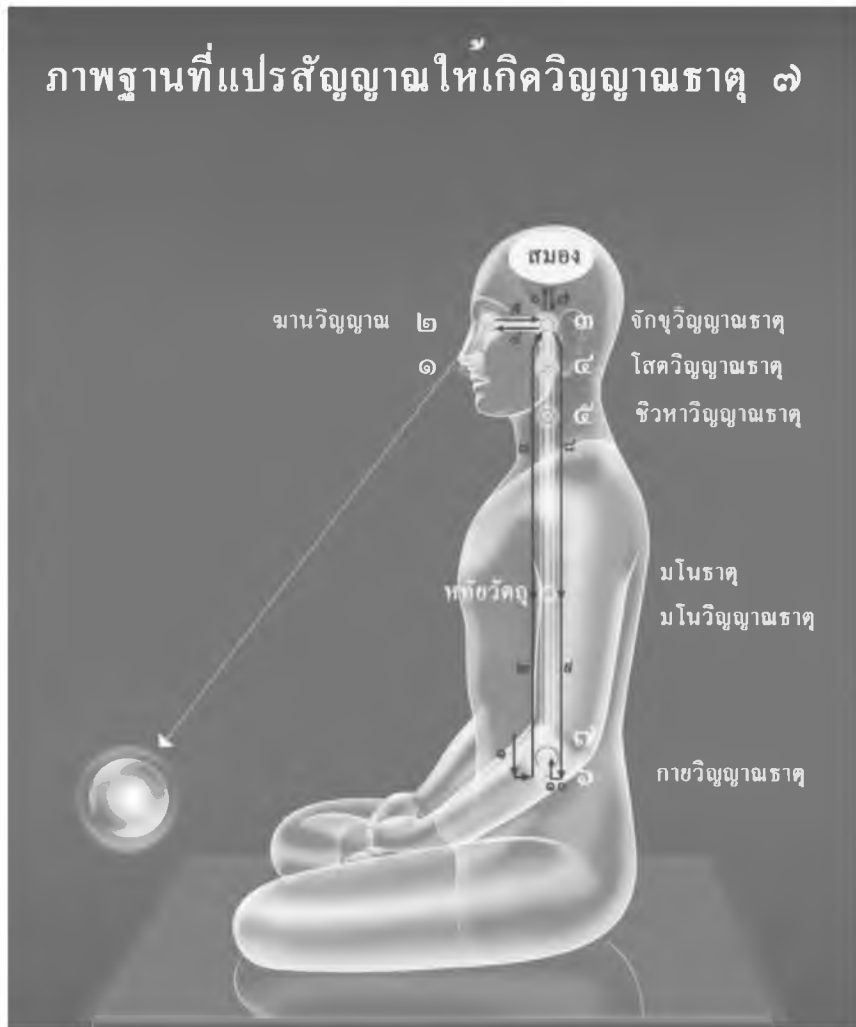
¹ สิ่งที่ยังไม่รู้เรียกว่า ธาตุ เพราะตั้งทรงอยู่ตามปกติของมัน สิ่งที่ยังรู้แล้วเรียกว่า อารมณ์ เช่น รูปธาตุ ตราบใดที่ยังไม่รู้ทางจักขุคือ เห็นว่าเป็นรูปอะไร รูปนั้นก็ยังคงตั้งอยู่ของเขาย่างนั้น(เรายังไม่เห็น) แต่เมื่อมาเข้าสู่ระบบการทำงานของใจคือ เห็นแล้ว จะชัดหรือไม่ชัดก็ตามที รูปธาตุท่านก็เรียกว่า รูปารมณ์ ธาตุกับอารมณ์จึงต่างกันตรงนี้

ดังนั้น ถ้ากล่าวถึง อายุตะนะ ๑๒ ก็หมายความว่า ระบบการทำงานทุกระบบ ส่วนธาตุ ๑๘ หมายความว่า ส่วนประกอบต่าง ๆ ที่ทำงานรวมอยู่ในอายุตะนะนั้น เรามาดูการทำงานของแต่ละอย่าง ในอายุตะนะทั้ง ๖ อายุตะนะภายในที่รับอายุตะนะภายนอกเขาทำงานอย่างไร

ขอยกตัวอย่างที่**ตาก่อน** คือ เมื่อมีรูปธาตุมากระทบที่จักขุธาตุ จักขุธาตุ ก็คือ ดวงตา ทั้งหมด กลางจักขุธาตุมีจักขุประสาท ซึ่งมีลักษณะเป็นดวงเล็ก ๆ มีขนาดเท่ากับหัวของเหาที่เย็บบุ นัยน์ตา เหมือนกับสำลีสที่ชุบน้ำมันหุ้มเข้าไป ๗ ชั้น ในกลางของจักขุประสาทก็มีจักขุวิญญาณธาตุ ก็คือ เห็น จำ คิด รู้ ที่ส่งมาจากศูนย์กลางกาย เห็น จำ คิด รู้ ที่วิ่งขึ้นมาเป็นสาย คล้ายกับไฟร์เบอร์ออฟติคัล โยแก้วนำแสงทำให้สื่อข้อมูลเร็วแบบ *super hightway Formation* เมื่อสักครู่นี้ได้อธิบายไปแล้วว่า เมื่อรูปมากระทบกับตา นัยน์ตานี้ ระบบของตาทั้งหมดคือ จักขุธาตุ จักขุประสาท จักขุวิญญาณธาตุ เขาเรียกว่าเป็น อายุตะนะ เป็นที่ดึงดูดรูป ตัวลูกตาเขาเรียกว่า จักขุธาตุ ในกลางจักขุธาตุมีจักขุประสาท ในกลางจักขุประสาทมีจักขุวิญญาณธาตุ ซึ่งจักขุวิญญาณธาตุ เดินทางมาจากศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ (สถานีต้น) ส่งมาที่ฐานที่ ๖ แล้วก็ต้องผ่านกลางเนื้อหัวใจ (สถานีกลาง) แล้วจึงผ่านมาถึงฐานที่ ๓ (สถานีปลาย) ที่จะส่งมาที่จักขุประสาท กลายเป็น จักขุวิญญาณธาตุ ฐานที่ ๓ เป็นตัวแปรสัญญาณ ทำให้เห็น จำ คิด รู้ จากกลางของกลาง กลายเป็นจักขุวิญญาณธาตุ เพราะฐานนี้ฐานที่ ๓ ดังนั้น ฐานแต่ละฐานนั้นสำคัญ พอมารับรูป ตรงนี้ ตัวจักขุวิญญาณธาตุก็**ส่งกลับไปฐานที่ ๓ แล้วจึงขึ้นไปทีสมอง** แล้วย้อนกลับมาถึงฐานที่ ๗ ก็เห็นเป็นภาพขึ้นมาครบวงจร นี่คือการงานส่วนการที่เห็น จำ คิด รู้ ที่ส่งไปรับรูป จาก ฐานที่ ๗ สูฐานที่ ๖ ขึ้นมาที่กลางเนื้อหัวใจ แล้วออกมา ตรงนี้ทางภาษาอภิธรรมเขาก็เรียกว่า **วิธีจิต** จะเห็นดวงกลมใสวิ่งมาอย่างรวดเร็ว ไม่ใช่มาทีละดวงเดียว แต่มาแบบ *super hight way* แล่นเร็วมาก และเยอะมาก มารับตรงนี้

(เพื่อความชัดเจนให้ดูภาพประกอบหน้าถัดไป)

การเดินทางของวิถีจิตทางจักษุทวาร

๑. วิถีจิตเดินทางจาก	ฐานที่ ๗	ลงมา	ฐานที่ ๖
๒. วิถีจิตเดินทางจาก	ฐานที่ ๖	ขึ้นไป	หทัยวัตถุ
๓. วิถีจิตเดินทางจาก	หทัยวัตถุ	ไป	ฐานที่ ๓
๔. วิถีจิตเดินทางจาก	ฐานที่ ๓	ไป	จักษุประสาท
๕. วิถีจิตเดินทางจาก	จักษุประสาท	กลับมา	ฐานที่ ๓
๖. วิถีจิตเดินทางจาก	ฐานที่ ๓	ขึ้นไป	สมอง
๗. วิถีจิตเดินทางจาก	สมอง	กลับมา	ฐานที่ ๓
๘. วิถีจิตเดินทางจาก	ฐานที่ ๓	ลงมา	หทัยวัตถุ
๙. วิถีจิตเดินทางจาก	หทัยวัตถุ	ลงมา	ฐานที่ ๖
๑๐. วิถีจิตเดินทางจาก	ฐานที่ ๖	ขึ้นไป	ฐานที่ ๗

อันดับต่อไป **หู** ข้างนอกที่เรามองเห็นก็คือโสตธาตุ เมื่อสัมผัสธาตุดึงดูดเข้ากับหูคือโสตธาตุของเรา สัมผัสธาตุก็กลายเป็นสัททายตนะ หูก็เป็นโสตายตนะ เมื่อเข้ามาสู่หูคือเข้าสู่ระบบของการรับรู้ของจิตทางหูแล้วก็เป็นสัททารมณ์(เสียงที่ได้ยิน) ระบบหูทั้งหมดเป็นโสตธาตุ ในกลางของโสตธาตุมีโสตปสาท ก็คือ ความโลมมีหน้าที่รับเสียง มีลักษณะเหมือนกับขนจามรีที่มีขนดเป็นวง ๗ ชั้นอยู่ในกลางหู เขาเรียกว่า โสตปสาท ในกลางโสตปสาทนั้นมีโสตวิญญานธาตุ ดังนั้น เมื่อมีเสียงมากระทบหูก็เป็นไปตามระบบ ตรงศูนย์กลางกายวิธีจิตก็จะวิ่งมาตลอดเวลา วิ่งมาถึงฐานที่ ๔ ตัวฐานที่ ๔ เป็นตัวแปรเห็น จำ คิด รู้ ให้กลายเป็นโสตวิญญานธาตุ เป็นตัวแปรสัญญาอีกทีหนึ่ง เป็นดวงใส ๆ ไปรับอยู่ในกลางโสตปสาทไปรับเอาเสียงมา แล้วก็วิ่งไปสู่ระบบของการฟังทั้งหมดขึ้นไปสู่สมองในส่วนของการรับเสียง เข้าไปสู่วงจรรนั้นแล้วจึงค่อยกลับมายังฐานที่ ๔ มาที่เนื้อหัวใจ มาฐานที่ ๖ แล้วมารวมฐานที่ ๗ ทำให้เราได้รับการได้ยินเสียง

จมูก กลิ่นที่อยู่ข้างนอก เป็นคันธธาตุ เมื่อดึงดูดกับจมูกซึ่งเป็นขนายตนะ จึงกลายเป็นคันธายตนะ เมื่อเข้ามาสู่จมูก เข้าสู่ระบบการรับรู้ทำให้เป็นคันธารมณ์ ตัวระบบจมูกทั้งหมดเขาเรียกว่าเป็น ฆานธาตุ ในกลางของฆานธาตุมีฆานปสาท ๆ มีลักษณะเหมือนกับกีบเท้า เพาะเป็นโพรงของการรับกลิ่น ในกลางของฆานปสาทก็มีฆานวิญญานธาตุ คือเห็น จำ คิด รู้ที่วิ่งมาจากฐานที่ ๗ ขึ้นมาฐานที่ ๖ มาเนื้อหัวใจขึ้นมาฐานที่ ๒ ที่หัตถา เป็นตัวแปรสัญญาทำให้เกิดเป็นฆานวิญญานธาตุ ทำให้ไปรับกลิ่นขึ้นมา แล้วก็ส่งขึ้นไปฐานที่ ๒ และส่งไปสู่ระบบของจมูก ที่รับกลิ่น แล้วก็ย้อนเข้ามาสู่ระบบวนมาถึงฐานที่ ๗ เราจึงได้รับกลิ่น

ลิ้น ชิวหาธาตุ รสอะไรต่าง ๆ ที่มีอยู่ข้างนอกมีในอาหารก็เป็นเพียงรสธาตุ เมื่อดึงดูดเข้าหาลิ้นซึ่งเป็นชิวหายตนะ เขาก็เรียกว่าเป็น รสายตนะ เมื่อเข้ามาสู่ระบบการรับรู้ของลิ้นก็เป็นรสารมณ์ ระบบการรับรู้ของลิ้นทั้งหมดเขาเรียกเป็นชิวหาธาตุ ส่วนชิวหายตนะ ก็คือระบบทั้งสอง ทั้งวิญญานธาตุ ทั้งปสาทเป็นอายตนะทั้งหมด แต่ถ้าเป็นตัวชิวหาธาตุก็คือ ในทางลิ้นที่หยาบ ๆ นี้เรียกว่าชิวหาธาตุ แต่ถ้าชิวหายตนะ คือ ทั้งชิวหาธาตุ ชิวหาปสาท ชิวหาวิญญานธาตุ เป็นตัวชิวหายตนะหมด ในกลางชิวหาธาตุ ก็มีชิวหาปสาท ชิวหาปสาทมีลักษณะเหมือนกลีบบัว อยู่ในกลางลิ้น และในกลางชิวหาปสาทนั้นมีชิวหาวิญญานธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุมาถึงตรงนี้

โดยมาจากฐานที่ ๗ ส่งมา ผ่านเนื้อหัวใจ มาฐานที่ ๕ เป็นตัวแปรสัญญาณ ทำให้เห็น จำ คิด รู้ กลายเป็น ชิวหาวิญญานธาตุ เข้ามารับรู้รส เสร็จแล้วก็เข้าสู่ระบบของลิ้น ส่งไปที่สมองแล้วย้อนลงมาถึงฐานที่ ๗ ก็ทำให้เราได้รับรส

กาย ความเย็น ร้อน อ่อน แข็งข้งนอก ความเป็นอยู่ข้างนอกเป็นเพียงแค่อิทธิพลพะ ธาตุ เมื่อตั้งติดกับตัวเราก็กลายเป็นโณฏฐัพพายตนะ เมื่อเข้ามาสู่กายของเราเข้ามาสู่ระบบการ รับรู้ของเราก็กลายเป็นโณฏฐัพพารมณ ในระบบของกายายตนะ กายธาตุ ก็คือ กายเราทั้งหมด นั้นเอง ในกายธาตุทุกส่วนจะมีกายปสาทที่มีลักษณะเหมือนกับดอกบัวใสอยู่ในนั้น ในกาย ปสาทก็มีกายวิญญานธาตุ กายายตนะ คือ กายธาตุ กายปสาท กายวิญญานธาตุ นี่คือระบบ กายายตนะทั้งหมด เห็น จำ คิด รู้ ที่วิ่งมาจากฐานที่ ๗ สู่ฐานที่ ๖ แต่มาครบวงจรตรงที่กลาง เนื้อหัวใจด้วยจะเนื่องกัน แต่ต้องสัมพันธ์กันอยู่แล้ว เพราะว่า **ตา หู จมูก ลิ้น จะต้องผ่าน ดวง กาย** เพราะว่าในนัยน์ตาของเรามีกายปสาท ถ้าอะไรมากระทบลูกตาตรงนี้ก็เจ็บตา เป็นโณฏฐัพ พารมณ ลองเอาอะไรแยงเข้าไปในทุกที่เจ็บเหมือนกัน ดังนั้นตรงฐานที่ ๖ นี่ถึงเป็นจุดที่รวม ทุก อย่างต้องมาผ่านที่ฐานที่ ๖ เพราะฐานที่ ๖ เป็น**จุดรวมของกาย และเป็นที่ตั้งของดวงธรรม ที่ ทำให้เป็นกาย ระดับเดียวกับสะดือ**

ทำไมมาอยู่ตรงสะดือ ? เพราะว่าสัตว์ที่จะมาเกิด(ปฏิสนธิ)อยู่ในครรภ์มารดา เมื่อพ่อ แม่บังเกิดเรณรมยี่ใจห้วงเข้าหากัน สัตว์ที่มาปรากฏ(คันธรรพสัตว์)ก็จะเคลื่อนจากฐานที่ ๗ ๖ ๕ ๔ ๓ ๒ ๑ ของพ่อ เข้าสู่ฐานของแม่อยู่ฐานที่ ๗ ของแม่ พ่อห้วงใจกันระหว่างพ่อแม่และ สัตว์ที่มาเกิด ตกศูนย์กลายเป็นดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายและปฏิสนธิวิญญานกลายเป็นดวง ธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์แล้วก็เคลื่อนเข้าไปซ้อนกับธาตุหยาบที่ผสมกันในอุ้มดลูก ตอน นั้นเอง ที่ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายอยู่ตรงนี้ตลอดกาล ทำให้ขยายไปเป็นปญจสาขาท่าง ๆ ทำให้ สิ่งที่มาหล่อเลี้ยงในกายทารก ก็คือ สายสะดือส่งอาหารหยาบ ๆ อยู่ในระดับที่ดวงธรรมที่ทำให้ เป็นกายตั้งอยู่ จึงทำให้ร่างกายเติบโตเป็นปญจสาขารขึ้นมาได้ **ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายนี้ เป็น ตัวรวมธาตุและทั้งหล่อเลี้ยงโตขึ้นมาเป็นกาย** ของผั่งกายละเอียดที่อยู่ข้างในว่าจะเป็นไป อย่างไร ตามดวงบุญ ดวงบาป (ไปศึกษาเรื่องปฏิจจสมุปบาทในปีที่ ๔ จะได้เห็นชัดขึ้น) ดังนั้น ดวงกายนี้สำคัญ ตรงฐานที่ ๖ นี่ ในกายทั้งหมดเป็นกายธาตุ ในกายธาตุมีกายปสาท มีทุกส่วน

หัวร่างกายของเรา กายปสาทมีลักษณะเหมือนดอกบัวใส ในกายปสาทมีกายวิญญานธาตุ คือ เห็น จำ คิด รู้ ที่มาจากฐานที่ ๗ มาฐานที่ ๖ และวิ่งไปที่กลางเนื้อหัวใจไปทุกจุดเลย เพราะทุกส่วนของตา หู จมูก ลิ้น ก็มีกายปสาทด้วย ดังนั้นทุกอย่างก็มารวมศูนย์อยู่ที่ฐานที่ ๖ ๗ เป็นตัวแปรเห็น จำ คิด รู้ ให้เป็นกายวิญญานธาตุ ทำให้เกิดการรับรู้โผฏฐัพพารมณ์นั่นเอง ก็จะเป็นลักษณะเดียวกันคือ เป็นสายขึ้นไป คือ **วิถีจิตนั่นเอง** ส่งมาตรงนี้ **แล้วก็จะส่งไปตามฐานต่าง ๆ ที่รับรู้ผ่านสมอง ก็ต้องกลับมาฐานที่ ๖ แล้วมาที่ฐานที่ ๗**

ใจ อันดับสุดท้าย มนายนะ อารมณ์ต่าง ๆ ที่เป็นธรรมารมณ์ ธรรมารมณ์หมายถึงอะไรก็ตามที่นอกเหนือจากรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เป็นธรรมารมณ์ทั้งสิ้น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความดีใจ ความเสียใจ ความเฉย ๆ หรือว่า ความรัก ความเกลียด ความชัง ความชอบ ความใคร่ อะไรต่าง ๆ ราคะ กาม อะไรทุกอย่างที่เกิดขึ้นมาล้วนเป็นธรรมารมณ์ทั้งสิ้น ถ้ายังไม่เข้ามาสู่ใจก็เป็น**ธรรมชาติ** ถ้าดึงดูดเข้ากับใจ ก็กลายเป็นธรรมายตนะ ถ้าเข้ามาสู่ในใจแล้วเป็นธรรมารมณ์ มีมโนธาตุหรือมโนธาตุ มีลักษณะเป็นดวงกลมใส ตั้งอยู่ภายในกลาง**หทัยวัตถุ (เป็นรูปละเอียด ไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเนื้อ อาจเรียกว่าเนื้อหัวใจส่วนละเอียดก็ได้)** ซึ่งอยู่ในบริเวณกลาง**เนื้อหัวใจ(มังสะหทัย คือหัวใจส่วนหยาบที่เห็นด้วยตาเนื้อได้)**อีกทีภายในกลางเนื้อหัวใจมีหลุมขนาดเท่าเมล็ดบุนนาค ในหลุมนั้นมีโลหิตขังอยู่ประมาณกึ่งพายมือ ในกลางมโนธาตุ (ซึ่งทำหน้าที่ บัญจواهرารมณ์หยาบที่มากกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และสัมผัสจนกิจ รับอารมณ์นั้นมาสู่ใจ) นั่นก็จะมี เห็น จำ คิด รู้ คือ **มโนวิญญานธาตุ**(ที่มาทำงานรับอารมณ์ทางใจ คือธรรมารมณ์) ที่เชื่อมโยงมาจากฐานที่ ๗ ซึ่งเป็น**ตัวใจ** อันเป็นตัวควบคุมทั้งหมด สรุปลงโดยภาพรวมก็คือ **ฐานที่ ๗ คือ ส่วนต้นของใจ ส่วนกลางก็คือหัวใจ ส่วนปลายของใจก็คือ ฐานต่าง ๆ ที่ไปถึงระบบการรับรู้ที่เป็นตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในส่วนที่แปรเปลี่ยนเป็นวิญญานธาตุในส่วนปลายอีกทีหนึ่ง**

ฉะนั้น ในวันหนึ่ง ๆ จิตจึงขึ้นวิถีหลาย ๆ ลักษณะ หลาย ๆ รอบนับไม่ถ้วน ทำกุศลบ้าง อกุศลบ้าง แล้วกลับลงสู่ภวังค์ แม้ในเวลาตื่นจิตก็ต้องลงสู่ภวังค์ เมื่อสิ้นสุดของวิถีหนึ่ง ๆ แม้ในเวลาหลับจิตก็ขึ้นสู่วิถีได้ เช่น ในขณะที่เราฝันเป็นต้น จิตขึ้นสู่วิถีเพื่อรับอารมณ์(สุปินวิถี) ดังนั้นแต่ละวัน เรามีความพอใจไม่พอใจทำบาปและบุญ อันเป็นอกุศลกรรม กุศลกรรม ย่อมเกิดเป็นวิบาก(ผล)เก็บประทับไว้ในจิตไม่สูญหายไปไหน รอเวลาและโอกาสในการส่งผลเท่านั้น

ดังนั้นการทำความดีต้องได้รับผลแห่งความดีเป็นความสุขแน่นอน ทำชั่วต้องได้รับผลชั่วเป็นความทุกข์อย่างแน่นอน บางครั้งผลอาจเกิดใกล้กับเหตุที่ทำไว้ พอให้เชื่อกฎแห่งกรรมได้บ้าง แต่บางครั้งผลอาจจะไกลกับเหตุที่ทำไว้ เราจึงลืมไป ยิ่งเป็นเหตุที่ทำไว้ไกลผ่านมาหลายภพหลายชาติเราจึงไม่มีโอกาสรู้เลย ด้วยเหตุนี้คนส่วนมากจึง ไม่เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม

แต่ด้วยพระปัญญาคุณของท่านผู้รู้ทั้งหลายที่ได้เนमितตกนามว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงอาศัยพระมหากรุณาธิคุณ ได้ทรงสั่งสอนให้ผู้มีปัญญาได้เข้าใจเรื่องบาปบุญคุณโทษที่สัตว์บุคคลได้กระทำไว้ว่าย่อมส่งผลไปตามฐานะและโอกาสอันควร ทำให้ผู้มีปัญญาเหล่านั้นเกิดความเบื่อหน่ายในวัฏฏสงสารอันเป็นวัฏฏทุกข์นี้ และหมั่นสั่งสมบุญบารมี เพื่อออกจากกองทุกข์ มุ่งสู่ภูมิสถานอันเป็นบรมสุขอย่างถาวรต่อไป คงเหลือไว้แต่ผู้ไม่แสวงหาปัญญาทางธรรม จึงมองเห็นแต่เหตุและผลในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น แม้มีผู้เป็นกัลยาณมิตรมาชักชวนชี้แจงก็หารับฟังไม่ ยังคง ยึดมั่นในทิวฏฐิความเห็นของตนเป็นใหญ่เท่านั้น จึงยังต้องอยู่ในวัฏฏทุกข์แห่งสังสารวัฏอีกยาวไกลอีกต่อไป

๘. สุปินวิธี

๘.๑. ความหมายและประเภทของสุปินวิธี

วิธีจิตย่อมเกิดตลอดเวลา บางครั้งก็เกิดทางวาร ๕ บางครั้งก็เกิดทางมโนวาร โดยตรง สลับกันไป ยกเว้นเวลาหลับสนิทซึ่งจิตจะตกไปสู่ภาวะเดิม คือ จิตรักษาภพ(ภวังคจิต) นานขึ้น แต่ถ้าหลับไม่สนิทจิตอาจจะขึ้นวิธี **การขึ้นสู่วิธีของจิตในเวลาหลับไม่สนิท เรียกว่า ความฝัน มีชื่อทางวิชาการว่า สุปินวิธี** แปลว่า **วิธีจิตในความฝัน** วิธีจิตที่เกิดขึ้นเป็นความฝันนี้เป็นกามชวณมโนวารวิธี หมายถึงรับกามอารมณ์ทางใจทางเดียวเท่านั้น วิธีฝันไม่อาจเกิดทางปัญจวารได้เลย นิमितที่เป็นความฝันของบุคคลนั้นย่อมมีชัดเจนมากบ้าง หรือชัดเจนน้อยบ้าง หรือบางครั้งมีความชัดเจนน้อยจนไม่รู้เรื่องราวในฝันเลยก็มี ด้วยเหตุนี้วาระของสุปินวิธีจึงมีได้ทั้ง ๔ ประเภทคือ

๑. สุปินวิธีที่มี ตทาลัมพนจิตเป็นดวงสุดท้าย (ตทาลัมพนวาระ)

ภ น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ต ต

๒. สุปินวิธีที่มี ชวนจิตเป็นดวงสุดท้าย (ชวนวาระ)

ภ น ท ม ช ช ช ช ช ช ช ภ ภ

๓. สุปินวิธีที่มี โภจฐัพพนจิตเป็นดวงสุดท้าย (โภจฐัพพนวาระ)

ภ น ท ม ม ม ภ ภ

๔. สุปินวิธีที่มี ภวังคจลนจิตไหวตัว ๒ ครั้งแล้วก็ดับไป (โมฆวาระ)

ภ น น ภ ภ ภ ภ

สุปินวิธีประเภทแรกนี้ จะมีอารมณ์ชัดเจน แม้ตื่นขึ้นมาแล้วก็จำเรื่องราวได้ตลอดและจดจำไปได้นาน สาเหตุที่ทำให้อารมณ์ฝันชัดเจนก็เพราะว่า นิमितที่ปรากฏในความฝันนั้นเป็นอารมณ์ที่ห้วงจิตมาก เมื่อจิตถูกห้วงมากจึงเกิดขึ้นอย่างแรง ทำให้ตทาลัมพนจิตเกิดได้

สุปินวิธีประเภทที่ ๒ มีอารมณ์ชัดเจนน้อยลงมา แต่เมื่อตื่นขึ้นมาแล้วยังพอจำได้เป็นส่วนใหญ่

สຸบินวิธีประเภทที่ ๓ มีอารมณ์ไม่ชัดเจนเลย พอตื่นมาแล้วก็จำไม่ได้ว่าฝันอย่างไร รู้แต่เพียงว่าฝันเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะจิตเสวยอารมณ์(ชวันจิต)ไม่เข้าถึงการเสพอารมณ์เลย เกิดเพียงจิตตัดสินใจอารมณ์ ๓ ดวงแล้วก็ลงสู่ภวังค์ตามเดิม

สຸบินวิธีประเภทที่ ๔ มีอารมณ์ไม่ชัดเช่นเดียวกับสຸบินวิธีประเภทที่ ๓ คือ ไม่ทันได้ฝันเลยภวังค์จิตไหวตัวเพียง ๒ ครั้ง ก็ลงสู่ภวังค์ตามเดิม

ความฝันที่เกิดในสຸบินวิธีที่ ๑ และที่ ๒ จัดเป็นกุศล และอกุศลได้ แต่ขณะที่เกิดในเวลาฝันนี้ เจตนาไม่กำสั่นน้อย ไม่แรงกล้าเหมือนเวลาที่เสพอารมณ์ในขณะที่ตื่นอยู่ จึงไม่สามารถนำปฏิสนธิในสุคติหรือทุคติได้ คงให้ได้บ้างในปวัตติกาลเท่านั้น แต่ถึงกระนั้นก็ไม่เป็นการล่วงกรรมบถ เพราะเจตนาเกิดในอารมณ์ที่ไม่ปกติ และจิตที่รับอารมณ์ก็ไม่ปกติ จึงไม่ถึงความเป็นกรรมบถ

ส่วนความฝันที่เกิดในสຸบินวิธีที่ ๓ และที่ ๔ เป็นความฝันที่ไม่เข้าถึงการเสพอารมณ์ เพราะไม่อาจรู้นิมิตในฝันได้ จึงจัดเป็น อัมพาการฤต

๘.๒. เหตุเกิดวิธีแห่งความฝัน ๔ ประเภท

ความฝันย่อมเกิดขึ้นได้เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ชาติุกำเรป (ชาติุกโขภะ)
๒. เคยเป็นมาก่อน (อนุภูตปุพพะ)
๓. เทวดาดลใจ (เทวโตปสังหาระ)
๔. บุรพนิมิต (ปุพพนิมิตตะ)

๑. ชาติุกำเรป คนที่ชาติุกำเรป เพราะเกิดความเจ็บปวดทรมาน ลมขึ้น กินอิมไป หิวเกินไป กินก่อนนอน หรือนอนปวด อุจจาระปัสสาวะ เป็นต้น สาเหตุเหล่านี้ทำให้ ชาติุกแปรปรวนกำเรปได้ ย่อมทำให้ฝันไป และเมื่อฝัน ย่อมฝันหลายอย่าง เช่น ฝันว่าตก

จากภูเขา เทาะได้ ถูกสัตว์ร้ายเช่นช้างและโจรเป็นต้นไล่ตาม ผันว่าได้เข้าห้องสุขาเพื่อจะถ่าย บัสสาวะอุจจาระเป็นต้น ความผันประเพณีนี้ไม่จริง

๒. เคยเป็นหรือเคยประสบมาก่อน อาจเรียกว่า จิตอาวรณ์ก็ได้ หมายถึงความผันถึง อารมณ์ที่ประสบมาแล้วในกาลก่อน ด้วยอำนาจของจิตหน่วงอารมณ์ที่ตนเคยได้เห็น ได้ยิน ได้สัมผัส ลิ้มรส ถูกต้องทางกาย นี้ก็คิดด้วยใจ หรือ สิ่งที่ตนเคยประพฤติดมาแล้วด้วยกาย วาจา ใจ เป็นอาจินต์ ทั้งในอดีตชาติ และในปัจจุบันชาติที่ผ่านมาจนถึงก่อนนอน จิตนั้นเก็บอารมณ์นั้น มาผันต่อ ความผันชนิดนี้เกิดด้วยจิตใจจดจ่อผูกพันอารมณ์นั้นเป็นพิเศษ หรือมีความเก็บกด แรงปรารถนาหรือความต้องการบางอย่างไว้มาก เมื่อไม่ได้รับการตอบสนองทางกายหรือวาจาจึง เก็บเอาไปผันเพื่อระบายความรู้สึก จึงเรียกว่าเกิดจากจิตอาวรณ์ ผันชนิดนี้เอาเป็นที่แน่นอน ไม่ได้

๓. เทวดาตลใจหรือเทพอุปสังหรณ์ ทวยเทพย่อมบันดาลอารมณ์หลายอย่าง เพราะ ประสงค์ดีก็มี เพราะประสงค์ร้ายก็มี ผู้นั้นย่อมผันเห็นอารมณ์เหล่านั้น ด้วยอำนาจของทวยเทพ เหล่านั้น ถ้าเทวดาสัมมาทัญญูที่มีความรักใคร่ปรารถนาจะสงเคราะห์ก็บอกสิ่งที่จริง ถ้าเทวดา

มิจกาทัญญูที่เกลียดชัง ปรารถนาจะให้ ได้รับทุกข์ภัยก็บอกลงไม่ให้ เป็นความจริง ฉะนั้นความผันประเพณีนี้จึงจริงบ้าง ไม่จริงบ้างตามความประสงค์ของเทวดา

๔. บุรพนิมิต หรือลางบอกเหตุ

ล่องหน้า อันเป็นเครื่องหมายให้รู้ล่วงหน้า ในสิ่งที่จะเป็นประโยชน์หรือที่จะให้พินาศ ซึ่งเกิดด้วยอำนาจบุญและบาปที่ตนเคย ทำไว้แล้วในอดีต ครั้นเมื่อถึงกาลเวลาที่

จะให้ผลเป็นความสุขหรือความทุกข์นั้น อำนาจของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมนั้นมีกำลังแรง มา กระตุ้นใจให้เกิดเป็นความผันขึ้นก่อนที่จะได้รับผลของกรรมนั้น ๆ ได้ เช่น พระชนนีของพระ โพธิสัตว์ได้นิมิตในการได้พระโอรส พระเจ้าโกศลทรงพระสุบิน ๑๖ อย่างและ พระผู้มีพระภาค

เจ้าของพวกเราเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงพระมหาสุบิน ๕ ประการ ความฝันประเภทนี้เป็นจริงดังฝันอย่างแน่นอน

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **ในฝันที่เป็นกุศล** ย่อมได้แก่ ฝันว่าทำการไหว้เจตีย์ พังฆกรรม และแสดงธรรมเป็นต้น **ในฝันที่เป็นอกุศล** เช่น ฝันเห็นผู้ทำปาณาติบาต เสพกาม เป็นต้น ฝันจากสองอย่างนั้นเป็นอัปยาคฤต ในขณะอาวัชชนจิตนี้ และขณะ ตทาลัมพนจิตยึดฝันนั้นเป็นอารมณ์ กรรมที่ทำในเวลาฝันนั้นไม่อาจให้ปฏิสนธิ หมายถึงไม่นำไปเกิดในทุคติภูมิหรือสุคติภูมิได้ เพราะความที่วิบากนั้นกำลังน้อยมาก แต่ครั้งเมื่อปฏิสนธิเป็นไปแล้วด้วยกรรมอย่างอื่นให้ผลแล้ว กรรมที่ทำในเวลาฝันย่อมให้ผล เช่น นอนฝันละเมอไปตีศีรษะคนอื่นแตก เป็นต้น

ก็สุบินนี้นั้น แม้ว่าโดยเวลาฝันแล้ว ความฝันในเวลากลางวัน ย่อมไม่จริง ในปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม ก็เหมือนกัน **แต่ตอนใกล้รุ่ง เมื่ออาหารที่กิน ดื่ม และเคี้ยวย่อยดีแล้ว โอชะอยู่ตามที่ในร่างกาย พออรุณขึ้นความฝันย่อมจริง** เมื่อฝันอันมีอริยธรรมเป็นนิมิต ย่อมได้อริยธรรม เมื่อฝันมีอริยธรรมเป็นนิมิต ย่อมได้อริยธรรม

คนฝันเพราะมูลเหตุ ๔ อย่างเหล่านี้ต่างกัน ฝันจึงต่างกันไป ฝันแม้ทั้ง ๔ นั้น พระเสกขะและปุณฺณ ย่อมฝันได้ เพราะยังละวิปลาสไม่ได้ พระอเสกขะ(พระอรหันต์)ไม่ฝันเลย เพราะละวิปลาสได้แล้ว ในภาคปฏิบัติของการเจริญภาวนาวิชชาธรรมกายกล่าวว่า พระอรหันต์ พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ฝัน เพราะท่านดับกิเลสและกายในกายภายในตัวที่จะนำไปเกิดได้หมดแล้ว คือ กายมนุษย์ละเอียดหรือกายฝัน กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหม ภาษาปริยัติเรียกกายนำไปเกิดเหล่านี้ว่า **กายที่มีปฏิสนธิวิญญาณ**¹ อันเป็นเหตุให้ไปเกิดวนเวียนอยู่ในภพสาม

¹ ส.นิ.อ. สูตรที่ 10 26/95 อรรถ ปฏิสนธิกาธิ อุปคตวา โหติ

ความฝันที่เกิดกับมนุษย์โดยทั่วไปเกิดขึ้นได้ ๒ แบบ¹ คือ

๑. **แบบกายละเอียดไม่ได้หลุดไปจากกายหยาบ** เช่น ที่เกิดจากธาตุวิปริต
จิตอาวรณ์

๒. **แบบกายละเอียดหลุดออกไปทำหน้าที่ฝัน** ก็จะไปพบผู้คนเหตุการณ์ต่าง ๆ แล้วนำกลับมาถ่ายทอดข้อมูลให้แก่กายมนุษย์หยาบหยาบที่ไม่ตาย เพราะหัวต่อกายยังไม่ได้หลุดออกจากกัน แต่ยืดยอกไปเป็นสายที่ยังเชื่อมโยงกับกายมนุษย์หยาบอยู่จะ ! แต่เป็นสายที่ละเอียดกว่าดวงตาของกายมนุษย์ละเอียดจะเห็นได้ เช่น บางครั้งฝันว่าตัวเองหลุดออกไปยืนมองดูกายมนุษย์หยาบนอนอยู่ โดยไม่เห็นสายเชื่อมโยง และเมื่อตื่นขึ้นมาก็ยังจำเรื่องราวได้ อีกทั้งยังไม่ตาย !

¹ ข้อมูลเพิ่มเติมจากโรงเรียนอนุบาลฝันในฝันวิทยา

๘.๓. ตัวอย่างความฝัน

๑.) ความฝันของพระนางสมุทสา^๑(บุพพนิมิต)

ก็ในวันที้อาลัมพายนจับพระมหาสัตว์ไปนั้น พระมารดาของพระมหาสัตว์ได้เห็นในระหว่างทรงพระสุบินว่า พระนางถูกชายคนหนึ่งตัวดำ ตาแดงเอาดาบตัดแขนขวาของพระนางขาดแล้วนำไปทิ้ง ๆ ที่มีเลือดไหลอยู่ ครั้นพระนางตื่นขึ้น ก็สะดุ้งกลัวลุกขึ้นคลำแขนขวา ทรงทราบว่าเป็นความฝัน ลำดับนั้นพระนางทรงดำริว่า เราฝันเห็นร้ายแรงมาก บุตรของเราทั้ง ๔ คน หรือทำวตรฐ์ทั้งตัวเราเองคงจะเป็นอันตราย ก็อีกอย่างหนึ่งพระนางทรงปรารภคิดถึงพระมหาสัตว์ยิ่งกว่าผู้อื่น เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า นาคนอกนั้นอยู่ในนาคพิภพของตน ฝ่ายพระมหาสัตว์ เพราะเป็นผู้มีศีลเป็นอภัยาคัย ไปยังมณุษย์โลกกระทำอุโบสถกรรม เพราะเหตุนั้น พระนางจึงทรงคิดถึงพระภุริทดียิ่งกว่าใคร ๆ ว่า หมอญ หรือสุบรรณจะพึงจับเอาบุตรของเราไปเสียกระมังหนอ จากนั้นพอล่วงไปได้กึ่งเดือน พระนางทรงถึงโทมณัสว่า บุตรของเราไม่สามารถจะพลัดพรากจากเราเกินกึ่งเดือนเลย ภัยอย่างใดอย่างหนึ่งจักเกิดขึ้นแก่บุตร (ฝันของพระนางเป็นจริง)

๒.) ความฝันของพระเจ้าธัญชัยโกรพยราช^๒ (บุพพนิมิต)

ก็ในวันนั้น เวลาใกล้รุ่ง พระเจ้าธัญชัยโกรพยราชได้ทรงพระสุบินว่า มีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง ตั้งอยู่ใกล้พระทวารพระราชนิเวศน์ ลำต้นประกอบด้วยปัญญา กิ่งแล้วไปด้วยศีล ผลเต็มไปด้วยปัญญาโครส ห้อมล้อมไปด้วยช้างและม้าที่ประดับประดาแล้ว มหาชนพากันมาทำสักการะอย่างใหญ่ ประดองอัญชลีแก่มันนั้นเป็นอันมากลำดับนั้น ยังมีบุรุษดำคนหนึ่งนั่งผ้าแดง หักดอกไม้แดงถืออาวุธมาตัดรากต้นไม้ นั้นให้ขาดแล้ว เมื่อมหาชนร้องไห้ปริเวหนการอยู่ ได้ลากเอาต้นไม้ นั้นไป ไม่กี่วันก็นำเอามาส่งคืนไว้ในที่เดิมอีก แล้วหลีกไป พระราชาทรงพิจารณาพระสุบินนั้นอยู่ ทรงสันนิษฐานว่า ใคร ๆ คนอื่นที่เป็นอุจตันไมใหญ่มิได้มี ต้องเป็นวิรุทธบัณฑิต ใคร ๆ คนอื่นที่เปรียบกับบุรุษผู้มาตัดรากต้นไม้ นั้น เมื่อมหาชนร้องไห้ปริเวหนการอยู่ ลากเอาไปแล้วมิได้มี ต้องเป็นมาณพ(นันทยักษ์)ผู้เอาวิรุทธบัณฑิตไป วันพรุ่งนี้

^๑ พ.ชา. อ.ภุทธตชาดก 64/71

^๒ พ.ชา. อ.วิรุทธชาดก 64/475

มาจนพจนนำวิธปฏิบัติมาประดิษฐานไว้ที่ทวารแห่งโรงธรรมสภาแล้ว จักหลีกไปเปรียบกับบุรุษ
ผู้นำเอาต้นไม้ขึ้นมาคืนไว้ ณ ที่เดิมอีกแล้วไปเสีย วันนี้เราจักได้เห็นวิธปฏิบัติแน่นอน ครั้น
ทรงสันนิษฐานดังนี้แล้ว ทรงมีพระหทัยโสมนัส

๓.) ความฝันของพระอุสภเถระ¹ (เพราะธาตุกำเริบ)

จำเดิมแต่เวลาที่บวชแล้ว พระอุสภะไม่บำเพ็ญสมณธรรม ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่
ในกลางวัน ชอบนอนหลับตลอดทั้งคืน ยังเวลาให้ล่องไปวันหนึ่ง ท่านปล่อยสติ ขาดสัมปชัญญะ
นอนหลับ **ฝันเห็นตนเอง ปลงผมและหนวดแล้ว ห่มจีวรสีใบมะม่วงอ่อน นั่งบนคอช้าง เข้า
ไปสู่พระนครเพื่อบิณฑบาต เมื่อมนุษย์ทั้งหลายมาชุมนุมกันในที่นั้นนั้นแล จึงลงจากคอช้าง
ด้วยความละอาย** ตื่นขึ้น เกิดความสลดใจว่า เราปล่อยสติไม่มีสัมปชัญญะนอนหลับฝันเห็นเป็น
เช่นนี้ไป จึงแล้วเริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลुพระอรหัตต่อกาลไม่นานนัก

๘.๔. วิธีนอนหลับให้ฝันดี

ความฝันมีทั้งฝันที่เป็นกุศลและฝันที่เป็นอกุศล และคนส่วนมากย่อมปรารถนาที่จะฝัน
ดีที่เป็นกุศลเท่านั้น ความฝันนั้นแม้เราจะไม่สามารถบังคับให้เป็นไปในสิ่งที่ต้องการได้ แต่เรา
อาจจะฝึกฝนให้เกิดเฉพาะฝันที่ดีไม่ฝันร้ายได้ ถ้าหมั่นฝึกฝนอย่างสม่ำเสมอ ลองวิธีการ
ดังต่อไปนี้ดู

๑. ก่อนนอนประมาณ ๑-๒ ชั่วโมง เป็นอย่างน้อย ต้องไม่ออกกำลังกาย ไม่รับประทาน
อาหารจนอิ่ม โดยเฉพาะอาหารหรือเครื่องดื่มประเภทกระตุ้นประสาท เช่น กาแฟ ช็อคโกแลต
เป็นต้น และต้องทำใจสบาย ปล่อยวางความกังวล ความทุกข์ทั้งหมดไว้ชั่วคราว ให้คิดว่า ถึง
นอนคิดต่อก็ทำอะไรให้ดีขึ้นไม่ได้ มีแต่จะทำให้เสียทั้ง
สุขภาพกายสุขภาพใจ

๒. ให้เรานอนหลับอย่างมีสติสัมปชัญญะ โดย
การระลึกรู้ถึงบุญกุศลที่เคยทำมาแล้ว เช่น สมาทาน
ศีล ถวายทานแก่พระภิกษุ เป็นต้น หรือความตั้งใจที่จะ

¹ พ.เถร.อ.51/181

ทำบุญกุศลในครั้งต่อไป หรือ โดยการนึกถึงกรรมฐานบทใดบทหนึ่งก่อนนอน ให้นึกเบา ๆ เพียงพอกำหนดได้เท่านั้นอย่านึกแรงไป หรือ นานเกินไปจะทำให้นอนไม่หลับ

๓. หมั่นเจริญเมตตา แผ่ส่วนกุศลและความรักความปรารถนาได้อย่างจริงใจไปสู่สรรพสัตว์ทั้งหลาย วิธีการข้างต้นนี้เป็นเพียงวิธีการบางส่วนในอีกหลายวิธีที่จะทำให้เราไม่ฝันร้ายหรือฝันวิปลาสต่าง ๆ แต่จะทำให้ฝันดีเป็นกุศล หรือนอนหลับได้สนิทโดยไม่ฝันเลย ซึ่งจะทำให้ร่างกายของเราได้พักผ่อนอย่างเต็มที่

แต่**วิธีที่ดีที่สุด** หากทำได้ ก็คือ การเข้าสู่สมาธิขั้นใดขั้นหนึ่งก่อนนอนและขณะนอนหลับ ก็ให้หลับในสมาธิที่มีทั้งความสงบ ความสว่างไสว ความสุขเย็นกายเย็นใจ ภาษาของนักปฏิบัติสมาธิเรียกว่า **“นอนอยู่ในอุหะเลบุญ”** คราวนี้เราก็จะไม่ฝันร้ายหรือไม่ฝันดี แต่จะไม่ฝันเลยคือหลับสนิท ตื่นขึ้นตามเวลาที่ต้องการอย่างสดชื่นแจ่มใส มีสุขภาพกายใจที่สมบูรณ์พร้อมใส สำหรับการรองรับงานสร้างบุญสร้างบารมีต่อไป และที่สำคัญเราสามารถรักษาบุญไม่ให้ตกหล่นในขณะหลับได้อีกด้วย

๘.๕. ภูมิและบุคคลที่ฝันได้และไม่ได้

ความฝันย่อมเกิดได้ในภูมิ ๔ คือ มนุษย์ภูมิ ๑ และ อปายภูมิ ๓ ได้แก่ เปตภูมิ อสุรกายภูมิ และดิรัจฉานภูมิ เว้นนรียภูมิ เพราะสัตว์นรกได้รับทุกข์ทรมานมาก จนไม่มีการหลับนอน

บุคคล ๗ ประเภทที่ฝันได้ คือ

๑. **บุคคล ๗** ได้แก่ เปต^๑ อสุรกายบางพวกที่ทุกข์ทรมานน้อย บางคราวก็สุขและสัตว์ดิรัจฉาน (เว้นสัตว์นรก)

^๑ ขุ.เป. อ. 49/351

๒. **สุคติเหตุบุคคล ๑๑** ประเภท ได้แก่ มนุษย์ ๑๐ ประเภทที่พิจารณาแต่กำเนิด เช่น ตาบอดแต่กำเนิด ผู้พูดติดอ่างแต่กำเนิด พวกกระเทย และเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาสชั้นต่ำบางประเภท เช่น เวมานิกเปรตบางพวก วินิปาติกอสุราบางพวก¹ ที่การต่าง ๆ

๓. **ทวิเหตุบุคคล** ได้แก่ มนุษย์ และเทวดา ๖ ชั้น

๔. **ติเหตุบุคคล** (เว้น รูปพรหม อรูปพรหม เพราะอยู่ในฌานไม่มีการหลับจึงไม่ฝัน)

๕-๖-๗. **พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีบุคคล**ที่เป็นมนุษย์ ยังไม่สิ้น

อาสวะกิเลสและยังต้องพักผ่อนหลับนอนเพราะวิปัสสนาบางประการยังหลงเหลืออยู่ จึงยังฝันได้บ้าง

ส่วนบุคคลที่ไม่ฝัน ได้แก่ ผู้ที่ทุกข์ทรมานมากจนไม่มีเวลาหลับ เช่น สัตว์นรก และเปรต อสุรกายบางพวก ผู้ที่มีความสุขอยู่ในฌานสมาบัติ เช่น รูปพรหม อรูปพรหม และผู้ที่ไม่มีกิเลสอาสวะ เช่น พระอรหันต์ ด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้วข้างต้น

๙. วิถีจิตของทารก

ทารกที่อยู่กรรมมารดา ย่อมมีวิถีจิตเกิดได้เช่นกัน คือ มโนทวารวิถีย่อมเกิดก่อนวิถีจิตอื่น คือ เกิดตั้งแต่ภายหลังปฏิสนธิและหลังจากที่ภวังคจิตเกิดแล้ว ๑๖ ขณะจิตเป็นต้นมา

บัญญัติทวารวิถีเกิดได้ ๓ คือ โสตทวารวิถี ชิวหาทวารวิถี และกายทวารวิถี ในบัญญัติทวารวิถีทั้ง ๓ ประการนี้ *กายทวารวิถีเกิดก่อน* เพราะกายปสาทรูปเกิดพร้อมกันกับปฏิสนธิวิญญาณ ส่วนโสตทวารวิถี และชิวหาทวารวิถี เกิดในสัปดาห์ที่ ๑๑ หลังจากปฏิสนธิกาล

แต่จักขุทวารวิถีและฆานทวารวิถีจะเกิดก็ต่อเมื่อคลอดจากครรภ์มารดา และทารกเริ่มมีความสนใจในอารมณ์นั้นแล้ว

¹ ส.ศก.อ.สมุททกสูตร 25/489

ความแตกต่างระหว่างปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถี

กามวิถี เป็นจิตที่มีกามธรรมเป็นอารมณ์ มี ๒ คือ

๑. ปัญจทวารวิถี คือกามวิถีที่เกิดทางปัญจทวาร
๒. มโนทวารวิถี คือกามวิถีที่เกิดทางมโนทวาร

วิถีจิตทั้ง ๒ ประเภทนี้ มีความแตกต่างกัน ดังนี้	
ปัญจทวารวิถี	มโนทวารวิถี
๑. ต้องมีอดีตภวังค์เสมอ ๒. มีวิสัยปวัตติ ๔ คือ อติมหันตารมณ์ มหันตารมณ์ ปริตตารมณ์ และ อติปริตตารมณ์ ๓. อาศัยเกิดได้ใน ๕ ทวาร ๔. อาศัยวัตถุ ๕ เกิด คือ อาศัย จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา และกายวัตถุ ๕. มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ ๖. มีอารมณ์ ๕ เช่น รูป เป็นต้น ๗. เกิดแก่กามบุคคล และรูปบุคคล ตามสมควรแก่ทวาร ๘. มีอารมณ์เป็นปัจจุบันอย่างเดียว ๙. มีวิถีจิตเกิดได้มากถึง ๗ อย่าง คือ ๑) อาวัชชนะ ๒) ปัญจวิญญาณ ๓) สัมปฏิจจันนะ	๑. ส่วนมากไม่มี ๒. มีวิสัยปวัตติ ๒ คือ วิภูตารมณ์ และ อวิภูตารมณ์ ๓. อาศัยเกิดได้ทางมโนทวารอย่างเดียว ๔. อาศัยหทัยวัตถุในปัญจโวการภูมิ (ภูมิที่มีชั้น ๕) แต่ในจุจโวการภูมิ (ภูมิที่มีชั้น ๔) คืออรุปปภูมิ ไม่อาศัยวัตถุเลย ๕. มีทั้งรูปธรรม นามธรรม และบัญญัติเป็นอารมณ์ ๖. มีอารมณ์ ๖ ทั้งหมด ๗. เกิดได้ทั้งกามบุคคล รูปบุคคล และ อรูปบุคคล ๘. มีอารมณ์ทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต และ กาลวิมุต ๙. มีวิถีจิตเกิดได้ ๓ อย่างคือ ๑) อาวัชชนะ ๒) ขวนะ ๓) ตทาลัมพะนะ

๔) ถันติริณะ ๕) โวฏฐัพพะ ๖) ชวนะ ๗) ตทาลัมพะ	- - - -
๑๐. มีเฉพาะรูปปรหมัตถ์เท่านั้นเป็นอารมณ์	๑๐. มีทั้งปรหมัตถธรรมทั้ง ๔ และบัญญัติเป็นอารมณ์
๑๑. มีขณะจิตเกิดได้ ๑๔ ขณะ ถ้านับภวังคจิต ๓ เข้าด้วยก็ได้ ๑๗ ขณะ	๑๑. มีขณะจิตเกิด ๑๐ ขณะ ถ้านับภวังคจิตด้วยก็ได้ ๑๒ ขณะ
๑๒. มีเวทนา ๕ คือ ๑. สุขเวทนา ๒. ทุกขเวทนา ๓. โสมนัสสเวทนา ๔. โทมนัสสเวทนา ๕. อุเบกขาเวทนา	๑๒. มีเวทนาเพียง ๓ คือ ๑. โสมนัสเวทนา ๒. โทมนัสสเวทนา ๓. อุเบกขาเวทนา

๑๐. แนวคิดและข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

จากการศึกษาเรื่องวิถิจิตเบื้องต้นนี้ จะเห็นได้ว่า วิถิจิตจะเกิดขึ้นมากหรือน้อยคือนานหรือไม่นาน และชัดเจนแจ่มแจ้งเพียงใด อันเป็นผลให้บุญบาปเกิดขึ้นได้มากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ดังต่อไปนี้

๑. วัตถุคือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับอารมณ์ ๖ ที่มากระทบกัน
๒. ความเพลิดเพลिनยินดี
๓. ความเสพอารมณ์นั้นบ่อย ๆ

ในการทำกุศล ถ้าเราได้รูปกายที่สมบูรณ์ด้วยประสาททั้ง ๕ พร้อมทั้งใจที่เป็นผลมาจากมหาวิบากจิต และได้ประสบกับอารมณ์ที่ชัดเจนแจ่มแจ้งอันน้อมนำไปสู่กุศล และเราเองก็มีความเพลิดเพลिनยินดี เสพอารมณ์นั้นบ่อย ๆ เป็นการแน่นอนว่า ในการทำกุศลครั้งนั้น เราต้องประสบผลบุญอันยิ่งใหญ่ทีเดียว หรือหากอารมณ์นั้นยังไม่ชัดเจน เราควรใส่ใจให้ชัดเจน ด้วยความรู้นี้จึงเป็นเหตุผลที่ว่า ตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจึงนิยมการก่อสร้างพุทธศาสนสถาน พุทธศาสนวัตถุที่มีขนาดใหญ่ สะอาด เป็นระเบียบ และสวยงามมาก เช่น วัด โบสถ์ มหาเจดีย์ พระพุทธรูปปฏิมากรเป็นต้น นิยมพิธีกรรมที่ดูศักดิ์สิทธิ์ แม้มีคนมากเป็นล้าน เป็นโกฏิก็ดูสงบบงดงามตลอดจนการป่าวร้องประกาศธรรมและข่าวบุญกันอย่างหน้าตาเบิกบาน

พุทธคยา ที่อินเดีย

บรมพุทโธ ที่อินโดนีเซีย

แม้ในปัจจุบันหลาย ๆ วัดก็นิยมดำเนินตามอย่างในสมัยพุทธกาลจึงต้องจัดสร้างพุทธศาสนวัตถุขนาดใหญ่สวยงาม จัดพิธีกรรมที่ดูศักดิ์สิทธิ์ และมีบ่อยครั้ง ทั้งนี้เพื่อจะได้ให้น้อมนำจิตของผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้ว ให้เลื่อมใสยิ่งขึ้น ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสให้มาเลื่อมใส เพราะได้เห็น ได้ยินได้ฟังแม้เพียงครั้งเดียว ก็จะติดตาตรึงใจอยู่ในวิถีจิตได้ชัดเจนแจ่มแจ้งและก่อให้เกิดการเสพอารมณ์นั้นบ่อยครั้ง กุศลกรรมทางใจก็จะเกิดขึ้นบ่อย ๆ อันจะทำให้เกิดอารมณ์ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งมีกรรมอารมณ์เป็นต้นที่จะพาจิตให้พุ่งใสในเวลาใกล้ตาย ละโลกแล้วก็จะไปสู่สุคติและเสวยสุขตมภพได้อีกยาวนานทีเดียว

พิธีบูชาด้วยมาฆประทีปรอบมหารธรรมกายเจดีย์

พิธีตักบาตรอันยิ่งใหญ่

นี่หากว่าบรรพบุรุษของเราสร้างพุทธศาสนวัตถุศาสนสถานขนาดเล็ก มิได้สร้างอย่าง
ยิ่งใหญ่สวยงาม คงทนถาวร ทำลายได้ยาก ให้เลื่องลือไปทั่วโลก พุทธสถานก็คงถูกทำลายจาก
ภัยหลายอย่าง เช่น ภัยธรรมชาติ ภัยจากการถูกรุกรานโดยศาสนาบางศาสนา ภัยจากสงคราม
เป็นต้น เราก็คงจะไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์พุทธศาสนาที่น่าเชื่อถือให้สืบ ๆ กันมาจนถึง
ปัจจุบันเป็นแน่ หนึ่ง พุทธศาสนสถานขนาดเล็ก พิธีกรรมไม่ยิ่งใหญ่และศักดิ์สิทธิ์ย่อมก่อให้เกิด
ความสนใจความใส่ใจน้อย และหากยังแอบหลบซ่อนในเวลาทำความดี อนุชนรุ่นหลังย่อมจะ
ไม่ได้เห็นแบบอย่างที่ดีได้ จึงไม่ก่อให้เกิดกุศลวิถิที่เป็นบุญอันจะนำไปสู่สันติสุขในอนาคตด้วย

ซึ่งเหตุผลดังกล่าวมานี้ยังมีพุทธบริษัทอีกจำนวนไม่น้อยที่ยังไม่เข้าใจ อาจเพราะไม่ได้ศึกษาความรู้ในพระพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้และทั่วถึง หรือด้วยความริษยา ตระหนี่ครอบงำจิตใจ เมื่อเห็นสิ่งก่อสร้างในพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ คนมาประกอบการกุศลกันมากมาย มีการประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้มาประกอบการกุศลอย่างโอฬาร กลับมีชอบใจ รู้สึกขัดข้องในจิตใจ แล้วพากันตำหนิติเตียนพระหรือวัดที่มีการ

ก่อสร้างพุทธศาสนวัตถุที่ยิ่งใหญ่งดงามและรวมคนมาประกอบการกุศลจำนวนมาก เช่น กล่าวหาว่าท่านอยากเด่นอยากดังบ้าง ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่เราได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาของท่านผู้รู้ที่สมบูรณ์ที่สุดแล้วยังไม่ศึกษาและชวนชวนให้เกิดบุญกุศล แต่กลับก่อวิถีจิตที่เป็นอกุศลให้ได้รับทุกข์อย่างแสนสาหัสต่อไปในอนาคตอีกด้วย ควรเรียกคนประเภทนี้ว่าอย่างไร เช่น เห็นถูกเป็นผิด เห็นของดีเป็นของเสีย หรือสำนวนจีนว่า มีปืนลั่นค่าไว้ฆ่าตนเอง ภาษาพระว่า มีโกตะไว้ฆ่าตน ก็น่าจะดี

ส่วนเวลาที่ประสบอารมณ์อันน้อมนำไปสู่กุศล ซึ่งปัจจุบันมีการสนับสนุนและโฆษณาประชาสัมพันธ์ ชักชวนกันทำความชั่วอย่างกว้างขวางรอบทิศ อย่างต่อเนื่อง และมีขนาดใหญ่ อันยั่วยุให้เกิดความกำหนัดยินดี ให้เกิดตัวอย่างของการกระทำที่รุนแรง วิปริต มั่วเมาต่าง ๆ **เป็นสาเหตุแห่งมิจฉาทิฏฐิขึ้นในจิตใจคน** จนทำให้ผู้เกิดมาภายหลังเข้าใจผิด คิดเห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ปกติถูกต้อง ก่อความชัดเจนแจ่มแจ้งให้เกิดเป็นอกุศลวิถีจิตบ่อย ๆ ซ้ำซาก อันจะพามหาชนไปสู่อบายให้ได้รับทุกข์โศกในอนาคต แต่กลับนิยมยินดีส่งเสริมสนับสนุนกันเป็นอันมาก ผู้ใดที่มีลักษณะอย่างนี้ควรเรียกว่า เห็นผิดเป็นถูก เห็นของเน่าเป็นของดี เหมือนหมูชอบของสกปรก แมลงวันชอบของเน่าจะนั้น

ดังนั้นหากเราได้ประสบกับอารมณ์ที่นำไปสู่กุศลดังกล่าว เราจึงควรสำรวจมรรังตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ด้วยสติเป็นเครื่องปิดกั้นอารมณ์เหล่านั้น ไม่ให้เข้ามาอยู่ในจิตใจจึงเป็น การดีที่สุด คือไม่ควรเพละเลื้อยยินดีเสพอารมณ์นั้น บ่อย ๆ หมายถึง ไม่ตามดู ตามฟัง ตามดมกลิ่น ตาม ลิ้มรส สัมผัสถูกต้องซ้ำอีก และไม่นึกคิดซ้ำบ่อย ๆ

วิธีปฏิบัติที่ง่ายที่สุด ในเรื่องนี้คือ ให้นึกถึงกุศล นิमित้อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ดวงแก้วกลมใส องค์พระ แก้วใส พระพุทธรูปนิมิต ดอกบัว ทิวทัศน์เป็นต้น เอามา ตั้งไว้ ณ กลางกายภายในตัวเรา เรียกว่า เปลี่ยนอารมณ์

นึกโดยฉับพลัน **วิธีนี้ผลอย่างต่ำสุดทำให้มีความรู้สึกเฉยต่ออารมณ์อันเป็นอกุศล เมื่อฝึกบ่อย เข้าจะทำให้จิตสงบหยุดนิ่งมีความสุขเย็นอยู่ภายใน** ใจที่สงบสุขเย็นภายใน ย่อมไม่คิดจะพลาญ ไปรับอารมณ์ภายนอก เมื่อไม่พลาญไปภายนอกก็ไม่ก่อให้เกิดวิจิตรที่เป็นอกุศลต่อไป อันจะทำให้ เราไม่ต้องประสบกับสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี ที่จะทำให้เกิดความทุกข์ในภพชาติต่อไปพระ ศาสดาจึงตรัสว่า

" ชนเหล่าใด จักสำรวจจิต อันไปในที่ไกล เทียวไปดวงเดียว

ไม่มีสรีระ มีถ้าเป็นที่อาศัย ชนเหล่านั้น จะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร "²

นอกจากนี้ประโยชน์ของการสำรวจมรรังทวารทั้ง ๖ พระศาสดาก็ทรงสรรเสริญไว้ มากมาย เช่น ทำให้ไม่ทะยานอยากในปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพที่เกินจำเป็น ทำให้เป็นผู้อยู่ง่ายเลี้ยง ง่าย เป็นผู้มีความมักน้อย ความสันโดษ เป็นผลให้ค่าครองชีพและค่าใช้จ่ายไม่สูง จึงมีทรัพย์ สมบัติเหลือในการใช้จ่ายยามจำเป็น ในการสงเคราะห์ญาติมิตรพวกวัง และที่สำคัญคือมี ทรัพย์เพียงพอที่จะมีไว้สั่งสมบุญเป็นเสบียงข้ามชาติ และทำให้กิเลสไม่พุง จึงไม่ก่อให้เกิดกาย ทุจริต และวจีทุจริต อันเป็นความไม่น่าเลื่อมใส ไม่สงบ ไม่เรียบร้อยแห่งกายและวาจา และไม่ เข้าไปใกล้อกุศลวิตก ๓ (กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก) ซึ่งทำจิตให้ไม่ผ่องใส แต่

¹ กุศลนิมิต คือ เครื่องหมายที่ทำให้ใจสบาย น้อมไปสู่กุศล ไม่ก่อกิเลส(ราคะ โทสะ โมหะ)ให้กำเริบขึ้น

² พุ.ธ.อ.40/416

ย่อมเป็นไปเพื่อความบริบูรณ์แห่งกายสุจริต วจีสุจริต และกุศลวิตก ๓ (เนกขัมมวิตก อภัยบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก) ที่ชวนให้เกิดความสงบ เรียบร้อยทางกาย วาจา ใจ, และย่อมเป็นไปเพื่อปราศจากวัฏฏะอันเป็นที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวงในที่สุด

ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ท่านจำแนกวิธีจิตไปตามประเภทของจิต คือ วิธีของจิตประเภทกามาวจร เรียกว่า **กามวิธี** วิธีจิตประเภทมหัคคตะ เรียกว่า **โลกียอัปนาวิธี** หรือ **มหัคคตวิธี** วิธีจิตประเภทโลกุตตระ เรียกว่า **โลกุตตรอัปนาวิธี** หรือ **โลกุตตรวิธี**

กามวิธีก็ยังแยกเป็นอีก ๒ คือ กามวิธีทางปัญจทวาร และกามวิธีทางมโนทวาร กามวิธีทางปัญจทวารก็แจกเป็น อติมหันตารมณวิธί มหันตารมณวิธί ปริตตารมณวิธί และอติปริตตารมณวิธί ส่วนกามวิธีทางมโนทวารก็แจกเป็น วิภูตารมณวิธί และ อวิภูตารมณวิธί ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น

เกี่ยวกับเรื่องวิธีจิตนี้ยังมีรายละเอียดอีกมากมาย หากนักศึกษาคิดผู้สนใจรายละเอียดยิ่งขึ้นไป ควรหาอ่านจากอภิธรรมมัตถสังคหะที่มีผู้เขียนอธิบายไว้แล้วมากมายเถิด

บทสรุปวิธีจิตเบื้องต้น

วิธีจิตแบ่งออกเป็นวิธีใหญ่ได้ ๓ ประเภท คือ

๑. กามวิธี
๒. มหัคคตวิธี
๓. โลกุตตรวิธี

๑. กามวิธีแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

- ๑.๑. วิธีจิตทางปัญจทวาร (ทวาร ๕)
- ๑.๒. วิธีจิตทางมโนทวาร

๑.๑. วิธีจิตทางปัญจทวารมี ๕ ประเภทคือ

๑. จักขุทวารวิธี
๒. โสททวารวิธี
๓. ฆานทวารวิธี
๔. ชิวหาทวารวิธี
๕. กายทวารวิธี

ในแต่ละวิธีทางปัญจทวาร จะมีอารมณ์ ๔ ชนิด คือ

๑. อติมหันตารมณ์วิธี
๒. มหันตารมณ์วิธี
๓. ปริตตารมณ์วิธี
๔. อติปริตตรอารมณ์วิธี

๑.๒. อารมณ์ทางมโนทวารมี ๒ หรือ ๔ ชนิด คือ

๑. อติวิญญูตารมณ์
๒. วิญญูตารมณ์

๓. อวิภูตารมณ

๔. อติอวิภูตารมณ

สุบินวิธี ๔ ประเภท คือ

๑. สุบินวิธีที่มี ตทาลัมพนจิตเป็นดวงสุดท้าย (ตทาลัมพนวาระ)
๒. สุบินวิธีที่มี ชวนจิตเป็นดวงสุดท้าย (ชวนวาระ)
๓. สุบินวิธีที่มี โภจณจิตเป็นดวงสุดท้าย (โภจณวาระ)
๔. สุบินวิธีที่มี ภวังคจลนจิตไหวตัว ๒ ครั้งแล้วก็ดับไป (โมฆวาระ)

เหตุเกิดวิธีแห่งความฝัน ๔ คือ

๑. ชาติกำเริบ	๓. เทพสังหรณ์
๒. เคยเป็นมาก่อน	๔. บุพพนิมิต

บทที่ ๒ การไปเกิด (มรณะ)

เนื้อหาของบทที่ ๒

๑. ความหมายของการไปเกิด (มรณะ)
๒. ประเภทและเหตุเกิดขึ้นของความตาย
 - ประเภทของความตาย ๓ คือ ๑. ขณิกมรณะ
 ๒. สมมุติมรณะ
 ๓. สมุจเฉทมรณะ
 - เหตุเกิดของความตาย ๑. อายุกขยะมรณะ
 ๒. กัมมกขยะมรณะ
 ๓. อุภยกขยะมรณะ
 ๔. อุปัจเฉทกมรณะ
๓. อารมณ ๓ ที่ปรากฏก่อนตาย
๔. เงื่อนไขการปรากฏแห่งอารมณ ๓
๕. วิถีจิตเมื่อใกล้ตาย
๖. ปฏิสนธิจิต
 - ๖.๑. เหตุของปฏิสนธิจิต ๓ อย่าง
 - ๖.๒. อารมณของปฏิสนธิจิต และรูปปฏิสนธิ
 - ๖.๓. ปฏิสนธิโดยสังเขป
 - ๖.๔. การปฏิสนธิในภูมิใหม่
๗. เหตุแห่งการมีอายุยืน
๘. การเตรียมตัวตาย
๙. ธรรมเนียมปฏิบัติต่อผู้ใกล้ตาย

๑๐. ข้อสังเกตผู้ไปดีและไปไม่ดี
๑๑. ธรรมเนียมปฏิบัติต่อผู้ละโลกไปแล้ว
๑๒. พระสูตร และตำราอ้างอิง

วัตถุประสงค์

บทนี้ต้องการให้นักศึกษามีความเข้าใจในหัวข้อต่อไปนี้

๑. ความหมายของวิถีมุตตจิตต(จิตพ้นวิถิ)
๒. ประเภทและจำนวนของจิตพ้นวิถิ
๓. ความหมาย, ประเภทและเหตุเกิดของความตาย
๔. จุตติจิตและปฏิสนธิจิต
๕. เหตุแห่งอายุยืน
๖. การเตรียมตัวตาย
๗. อารมณ์ที่ปรากฏก่อนตาย
๘. ธรรมเนียมปฏิบัติต่อผู้ที่ใกล้ตาย
๙. วิถิจิตเมื่อใกล้จะตาย
๑๐. ข้อสังเกตของผู้ไปดีและไปไม่ดี
๑๑. ธรรมเนียมปฏิบัติต่อผู้ตายไปแล้ว
๑๒. ประเภทของการจุตติและปฏิสนธิของสัตว์ในภูมิต่าง

บทที่ ๒ การไปเกิด (มรณะ)

ในบทก่อนนักศึกษาเรียนเรื่องวิธีจิต คือ จิตที่ขึ้นสู่กระแสรับอารมณ์ปกติไปแล้ว ในบทต่อไปนี้เป็นเรื่องการไปเกิด(มรณะ) การมาเกิด(ปฏิสนธิ) กรรม และภุมิ นี้จะไม่เกี่ยวกับจิตในวิธีตามปกติ แต่จะเกี่ยวเนื่องกับจิตที่พ้นวิธิการรับอารมณ์ ฉะนั้นก่อนกล่าวถึงเรื่องการไปเกิดเป็นต้น จึงควรทราบความหมายของจิตพ้นวิธีก่อน

จิตพ้นวิธีย หรือ วิธีมุตตจิต คือ **จิตที่ไม่ขึ้นรับอารมณ์ ๖** (รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โภกฐัพพารมณ์ และธรรมารมณ์) เหมือนจิตในวิธีตามปกติที่กล่าวแล้วในบทก่อน แต่เป็นจิตมีอารมณ์ของตนเองประจำอยู่ ๓ คือ

๑. กรรมอารมณ์ ๒. กรรมนิมิตตอารมณ์ ๓. คตินิมิตตอารมณ์ และเป็นจิตที่เกิดเฉพาะในปฏิสนธิกาล ตอนใกล้ตายจะไปเกิดใหม่ ซึ่งทำหน้าที่เกิดในภพใหม่ รักษาภพ และทำหน้าที่ตายจากภพเก่า มีทั้งหมด ๑๙ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. จิตที่พ้นวิธียแน่นอน มี ๙ ดวง คือ มหัคคตวิบากจิต

๒. จิตที่พ้นวิธียไม่แน่นอน มี ๑๐ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘

จุดมุ่งหมายโดยตรงของการพูดเรื่องจิตนอกวิธียก็คือ การพูดถึงจิตที่ทำหน้าที่ตาย(จุติจิต)และเกิดในภพใหม่ (ปฏิสนธิจิต) การตายและเกิดในภพใหม่ของจิตจะต้องมีกระบวนการร่วมหลายอย่างจึงจะให้การตายและเกิดใหม่สำเร็จได้ เช่น จะต้องมียุภุมิเป็นที่เกิดใหม่ของจิต ต้องมีการมเป็นตัวนำไปเกิดในภพใหม่ และจะต้องมีการตายเป็นขั้นตอนสุดท้าย

ดังนั้น ในเรื่องวิธีมุตตจิตนี้จึงมีหัวข้อที่ต้องศึกษา ๔ เรื่องด้วยกันคือ

๑. การไปเกิด (มรณะ)

๓. ภุมิเป็นที่ไปเกิด

๒. การมาเกิด (การปฏิสนธิ)

๔. กรรม

ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายมีลักษณะอยู่ ๓ ประการ คือ เกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรเปลี่ยน(แก่เจ็บ) ไปในท่ามกลาง และตายไปในที่สุด ซึ่งเห็นกันอยู่ทั่วไป เมื่อตายแล้วมิใช่ว่าจะสิ้นสุดกันเพียงเท่านั้น ดังที่หลาย ท่านเข้าใจกัน จนมีคำกล่าวติดปากกันว่า “ชีวิตสิ้นสุดที่เชิงตะกอน” เข้าทำนองว่า ตายแล้วสูญ เพราะเรามองไม่เห็นการไปเกิดของสัตว์ที่ตายแล้วว่าจะไปอย่างไร แม้มีผู้ทดลองแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล จนถึงปัจจุบันคือการใช้วิทยาศาสตร์พิสูจน์ แต่ก็ไม่พบเห็นว่าสัตว์ที่ตายแล้วไปเกิดใหม่อย่างไร ทั้งนี้เพราะเขาใช้เครื่องมือไม่ถูกประเภท คือ ใช้วัตถุหยาบไปจับวัตถุละเอียดกว่า เหมือนเอาชะลอมไปจับอากาศก็ย่อมไม่ประสบความสำเร็จ มีแต่เหนื่อยเปล่า ชำร่วยรังแต่จะเกิดความเห็นผิดมีความเชื่อมั่นในวิธีทดลองที่ผิดของตนเองโดยไม่รู้ตัว ยิ่งขึ้นไปอีก

แต่ความจริงแล้วการตายในภพหนึ่ง ๆ หาได้สูญไปไม่ เพราะตราบใดที่ยังมีกลิ่นสอยอยู่เมื่อตายไปแล้วก็จะต้องไปเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิทั้งหลาย ๓๑ ภูมิ ต่างกันเพียงแต่ว่าผู้ทำกรรมดีก็ไปเกิดในสุคติภูมิมีความสุขกายสบายใจ ผู้ทำกรรมชั่วต้องไปเกิดในอบายภูมิสวຍทุกขเวทนาสิ้นกาลนาน ส่วนผู้หมดกิเลสก็เข้าสู่นิพพานสวຍนิพพานสุขนินรันดร์ ดังที่พระพุทธรองค์ตรัสว่า

“ชนทั้งหลายบางพวก ย่อมเข้าถึงธรรม์
ผู้มีกรรมชั่ว ย่อมเข้าถึงนรก
ผู้มีกรรมเป็นเหตุแห่งสุคติ ย่อมไปสวรรค์
ผู้ไม่มีอาสวะ ย่อมปรินิพพาน”¹

ส่วนเรื่องของภพภูมิที่สัตว์ผู้ทำกรรมต้องไปเกิดสวຍผลแห่งกรรม และกรรมที่สัตว์ทำแล้วอย่างไรจะพาไปเกิดในภพภูมิไหนจะได้กล่าวเป็นลำดับไป

¹ พ.ธ. 42/3

ดังนั้นความตายจึงเป็นเพียงจุดสิ้นสุดของชีวิตในภพภูมิหนึ่ง ๆ เท่านั้น และความตายนี้นิยมนับเป็นสิ่งที่น่ากลัวและไม่น่าปรารถนาของสรรพสัตว์ แต่ไม่ว่า**เราจะปรารถนาหรือไม่ก็ตาม เราทุกคนล้วนแต่ต้องตาย** ในเมื่อเราทุกคนต้องตาย เราจึงควรมาศึกษาเรื่องความตายกันดีกว่า เพื่อความปลอดภัยในภพเบื้องหน้าอันเป็นชีวิตใหม่หลังความตาย

๑. ความหมายของการไปเกิด(มรณะ)

คำว่า “มรณะ” แปลว่า **ความตาย** นี้ มีศัพท์ทางวิชาการที่หมายถึงความตายหลายศัพท์ด้วยกันขึ้นอยู่กับฐานะและประเภทของบุคคล เช่น จูติ ดับ ทำกาละ แดกกายทำลายขันธ การทิ้งร่างเก่า มรณภาพ อสังขารกรรม อนิจจกรรม นิพพาน ปรีณิพพาน เป็นต้น ในพระคัมภีร์พุทธศาสนาได้ให้ความหมายไว้หลายอย่างด้วยกัน คือ

“ความเคลื่อนไหว ภาวะของความเคลื่อนไหว ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยู ความทำกาละ ความทำลายแห่งขันธ(๕) ความทอดทิ้งซากศพไว้ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์ นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ”¹ (ความหมายตามพระสูตร)

“ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยง ความหายไป แห่งธรรมเหล่านั้น นี้เรียกว่า มรณะ”² (ความหมายตามพระอภิธรรม)

“อายุ ใ้อ่อน และวิญญาน ละกายนี้ไปเมื่อใด เมื่อนั้น กายนี้จะถูกเขาทอดทิ้ง นอนอยู่ไม่มีจิตใจ เป็นเหยื่อของสัตว์”³

หมายความว่า เครื่องปรุงชีวิต ๓ ประการ คือ อายุ ใ้อ่อน และวิญญาน ละกายนี้ไปเมื่อใด สัตว์ก็ชื่อว่า “ตาย” เมื่อนั้น

¹ ที.มหา. มหาสติปัฏฐานสูตร 14/233

² อภิ.วิ. 77/282

³ ส.ขนุช. เณรปิณฑิกสูตรที่ ๓ 27/319

อายุ ได้แก่ รูปชีวิตินทรีย์และอรูปชีวิตินทรีย์ (อรรถกถาโดยมากมุ่งเอาเฉพาะรูปชีวิตินทรีย์หรือกรรมชรูป) ไออุ่น ได้แก่ อุสมาคะโรธาตุที่เกิดจากกรรม วิญญาณ ได้แก่ ปฏิสนธิวิญญาณ(ภวังคจิต) เว้น อัญญัสัตว์

๒. ประเภทและเหตุเกิดขึ้นของความตาย

ความตายแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ชนิกมรณะ หมายถึง ความดับของรูปนามที่เรียกว่า ภังคขณะ (รูปนามมีอาการ ๓ คืออุปปาพะ ฐิติ ภังคะ แปลว่า ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป) แม้สัตว์ยังมีชีวิตอยู่แต่รูปนามก็เกิดดับตลอดเวลา

๒. สมมติมรณะ หมายถึง การตายของคน สัตว์ ต้นไม้อันเป็นโภหารของชาวโลกที่ใช้เรียกกัน ทัว ๆ ไป แต่โดยปรมาตย์ที่เพ่งถึงแก่นแท้แล้ว ไม่มีสัตว์ตาย และต้นไม้ก็ไม่มีชีวิตินทรีย์มีแต่อุตุชรูปเท่านั้น

๓. สมุจเจทมรณะ หมายถึง การปรินิพพานของท่านผู้สิ้นอาสวะ มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น

คำว่า"มรณะ" ที่จะกล่าวในเรื่องเหตุเกิดของความตายนี้ มุ่งหมายเอาเฉพาะ **สมมติมรณะและสมุจเจทมรณะ** ๒ ประเภทนี้เท่านั้น ส่วนชนิกมรณะไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องความตายที่จะได้กล่าวในลำดับต่อไป

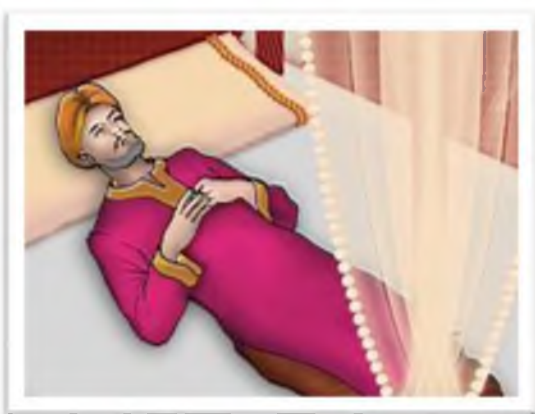
ความตาย หมายถึง การสิ้นชีวิตนี้ มีเหตุที่ทำให้ปรากฏเกิดขึ้น ๔ ประการ คือ

๑. อายุขยะมรณะ ได้แก่ ตายเพราะสิ้นอายุ
๒. กัมมกขยะมรณะ ได้แก่ ตายเพราะสิ้นกรรม
๓. อุภยักขยะมรณะ ได้แก่ ตายเพราะสิ้นทั้งอายุและกรรมทั้งสองพร้อมกัน
๔. อุปัจเจกมรณะ ได้แก่ ตายเพราะกรรมเข้าไปตัดรอน

เหตุให้ความตายเกิดทั้ง ๔ ประการ มีรายละเอียดที่ต้องศึกษาดังต่อไปนี้

๑. อายุภยยะมรณะ ตายเพราะสิ้นอายุ *อายุ* เมื่อว่าโดยสภาวะธรรมแล้ว ได้แก่ ชีวิตรูป *ชยะ* แปลว่า ความสิ้นไป เมื่อรวมกันเป็น อายุชยะ แปลว่า ความสิ้นไปแห่งอายุ ในที่นี้มุ่งหมายเอาการกำหนดเขตแห่งการตั้งอยู่ของชีวิตรูปของบุคคลในภพนั้นรวม ๆ กันเป็นหลัก อาจเรียกว่า **อายุกัป** คือกำหนดอายุของคนในแต่ละยุค เมื่อกล่าวโดยบุคคลาธิษฐาน หมายถึง ตายเมื่อแก่ หรือ แก่ตายตามปกติทั่วไป

หมายความว่า สัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในภุมิใดสมัยใด เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดำรงชีวิตอยู่ได้ตลอดชั่วแห่งอายุของสัตว์นั้น ๆ ในภพนั้นสมัยนั้น ถึงแม้ว่ากรรมที่จะให้อายุดำรงอยู่ในกำเนิดนั้นยังไม่สิ้นไปก็ตามที่ เช่น เกิดเป็นมนุษย์ในชมพูทวีป ในสมัยปัจจุบันนี้ มีอายุครบ ๗๕ ปี อันเป็นชั่ว

แห่งอายุของมนุษย์ในปัจจุบันนี้แล้วจึงตาย เพราะแม้เมื่อปฏิสนธิด้วยจิตที่ให้มียายุยืนนานมากก็ตาม แต่มาเกิดในช่วงของภพที่เริ่มเสื่อมเพราะฤดูกาลวิบัติและอาหารวิบัติ สัตว์นั้นก็ต้องตายตามอายุของภพนั้น เช่น พระสัพพัญญูพุทธเจ้าทุกพระองค์มียายุหนึ่งอสงไขย แต่ก็ไมอาจดำรงพระชนม์ชีพตลอดอสงไขย¹ หรือเทพเจ้าบางองค์อุปบัติในสวรรค์ชั้นต่ำ เพราะความปรารถนาของตนสมัยเป็นมนุษย์ เช่น พระเจ้าพิมพิสาร เสด็จสวรรคตไปอุปบัติ ณ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นยักษ์ชั้นสูงชื่อ ชนวสกะ แม้พระองค์จะมีบุญมากก็ตาม แต่เมื่อครบกำหนดอายุในสวรรค์ชั้นนั้นก็ต้องจุติแล้วจึงอุปบัติใหม่อีก ผู้ที่มีอายุต่ำกว่าเกณฑ์เล็กน้อยหรือมากกว่าเกณฑ์นิดหน่อย เช่น ปัจจุบันก็อายุระหว่าง ๗๓ - ๗๗ ก็ยังจัดอยู่ในการตายเพราะสิ้นอายุ

๒. กัมมัชยะมรณะ ตายเพราะสิ้นกรรม *กรรม* ในที่นี้ หมายถึง *ชนกรรม* และ *อุปัทวมภกกรรม* คือกรรมนำไปเกิดและที่หล่อเลี้ยงสนับสนุนให้ดำรงอยู่ในภพปัจจุบันนี้เท่านั้น กัมมัชยะ หมายถึงเป็นการสิ้นสุดอำนาจแห่งกรรมทั้งสองนี้ หมายความว่า เมื่อชนกรรมที่นำเกิดและอุปัทวมภกกรรมที่ช่วยส่งเสริมในภพนั้นหมดกำลังลง ในขณะที่สัตว์นั้นยังดำรงชีวิตอยู่

¹ ที.มหา.อ.มหาปนาทสูตร 13/77

ไม่เต็มวัยแห่งอายุกับ ก็ตายลงก่อนก็ดี หรือ อยู่เกินอายุขัยของภพนั้นแล้วจึงตายก็ดี เช่น ในสมัยนี้อายุอย่างน้อยต้อง ๗๕ ปี แต่ผู้นั้นอาจดำรงอยู่ได้เพียง ๑ เดือน ๒ เดือน ๑ ปี ๑๐ ปี เป็นต้นก็ตายลงเสียก่อน หรือตายตอนอายุ ๑๐๐ กว่าปีซึ่งเกินอายุกับเพราะอำนาจกุศลกรรมและยาหรือมนต์ แม่เหวตาบางองค์อุปติในสวรรค์ชั้นสูงด้วยบุญกรรมเล็กน้อย ก็ไม่อาจจะอยู่เสวยทิพย์สมบัติได้ตลอดอายุของเหวตาชั้นนั้นก็ต้องจุติเพราะหมดบุญ เป็นต้น ก็จัดว่า ตายเพราะสิ้นกรรม¹

๓. อุภยักษยะมรณะ ตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรมพร้อมกัน หมายความว่า สัตว์เกิดขึ้นและดำรงชีวิตอยู่เต็มวัยแห่งอายุกับของตนแล้ว และประจวบกับชนกกรรม และอุปัทมภกกรรมก็สิ้นกำลังลงพร้อมกันด้วย สัตว์นั้นจึงตายลง

๔. อุปัจเจกมรณะ ตายเพราะมีกรรมตัดรอน หมายถึง การตายเพราะกรรมเข้าไปตัดวิบากและกรรมชรูป

หมายความว่า ผู้ที่มีอายุยังไม่ถึงขีดอายุขัย และอำนาจของชนกกรรมกับอุปัทมภกกรรมก็ยังไม่หมด แต่ด้วยอำนาจของอกุศลกรรมของสุคติสัตว์ที่ได้ทำแล้วในภพก่อนหรือภพนี้เข้ามาตัดรอนให้ตายลงเสียก่อน ในสมัยที่ยังไม่ถึงเวลา เพราะอุบัติเหตุ เช่น ถูกไฟไหม้ ถูก

รถชน ถูกฆาตกรรม ตลอดจนเพราะโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ เปียดเปียน หรือเพราะการปฏิบัติตนไม่ถูกต้องสม่ำเสมอ เช่น ไม่รู้ประมาณในโภชนาหาร กินน้อยไปจนหิวกระหาย กินมากไปจนอึด

¹ พุ.อ.การิปติวัตถุ 49/392

จัดไปอาหารไม่ย่อย การบริหารอิริยาบถไม่สม่ำเสมอ ไม่รู้วิธีบำรุงรักษาสุขภาพร่างกาย การคบคนพาล เสพติดสิ่งมีโทษ เป็นคนทุศีล การถูกเทวดาลงโทษ เป็นต้น

ส่วนการตายของเทวดา เช่น ตายเพราะความโกรธของพวกเทวดาในปโทธิกา เพราะมัวประมาทเล่นเพลิดเพลินจนลืมเสวยสุธาโภชนของพวกเทวดาในปโทธิกา เพราะมัวเมาในการเสพกามเกินไปของคณัธพเทพในป่าหิมพานต์ การทำอธิมุตติกาล (ตั้งใจตายลงมาเกิดเพื่อสร้างบารมี) ของเทพหรือพรหมผู้มีบารมี เช่น พระโพธิสัตว์ ติสสพรหม เป็นต้น และการฆ่าตัวตายพร้อมกับบรรลอรหัตของพระฉันทะและพระโคธิกะเถระ ก็นับเข้าในการตายเพราะกรรมดัดรอนนี้

หรือตายด้วยอำนาจของกุศลกรรมของอภัยสัตว์ เช่น การตายของสัตว์นรก เปรต อสุรกาย เพราะอาศัยการระลึกถึงบุญกรรมของตนได้ เช่น เห็นเปลวไฟสีกัลลยจักร ทำให้นึกถึงตอนที่ตนถวายเป็นจิวร จึงทำให้จุติจากนรกทันที ไปเสวยสุขในสุคติภูมิ หรือได้อนุโมทนาบุญที่ญาติมิตรอุทิศให้ตน ทำให้ตัตตรอนวิบากของกรรมชั่วให้ลดน้อยลงได้ ทำให้อายุที่จะเสวยผลบาปอันเป็นทุกข์ทรมานสั้นลง

อุปัจเจกกรรมจึงเกิดได้เพราะอำนาจกุศลกรรม อกุศลกรรมที่ทำไว้ในอดีตภพหรือปัจจุบันภพก็ได้ หรือเกิดขึ้นเพราะความประมาทในปัจจุบันก็ได้

เพื่อความเข้าใจชัดเจนขึ้นให้นักศึกษาดูการเปรียบเทียบจากตารางข้างล่างนี้

ประเภทของการตาย เทียบอัตราส่วนระหว่าง อายุกรรม กับ อายุกับ				
ประเภทอายุ	๑. สิ้นอายุ	๒. สิ้นกรรม	๓. สิ้นทั้งสอง	๔. กรรมดัดรอน
อายุกรรม ¹				
อายุกับ ²				

¹ อายุของชนกรรม คือ อายุของตัวสัตว์เอง อายุกรรมส่วนที่ถูกตัดไป เนื่องจากเกินอายุภพหรืออายุกับ

² กำหนดอายุเฉลี่ยของมนุษย์ในกาลนั้น เช่น ปัจจุบันกำหนดอายุ ๗๕ ปีเป็นเกณฑ์ตัดสินอายุตามปกติ

สรุปการตาย ๔ ประเภท

๑. **สิ้นอายุ** คือ กำหนดเขตอายุกรรมของสัตว์ที่จะให้ดำรงอยู่อาจเท่ากับหรือมากกว่า อายุประจำภูมินั้น แต่เมื่อถึงเขตกำหนดตามอายุภูมิ สัตว์นั้นก็ต้อง**ตายตามอายุภูมิ**

๒. **สิ้นกรรม** คือ อายุกรรมของสัตว์อาจน้อยกว่าหรือมากกว่า อายุกับ(ภูมิ)เล็กน้อย แล้ว สัตว์นั้นจึง**ตายไปตามอายุของกรรม**

๓. **สิ้นทั้งสอง** คือ อายุกรรมของสัตว์กับอายุกับ(ภูมิ)เท่ากับพอดี สัตว์นั้นจึงตาย

๔. **กรรมตัดตรอน** คือ อายุกรรมของสัตว์และอายุกับยังไม่สิ้นไป แต่สัตว์ตายไปก่อน เพราะกรรมอื่นมาตัดตรอน

เหตุแห่งการตายทั้ง ๔ รูปแบบนั้น ดูจากภายนอก การตายลักษณะที่ ๑ กับลักษณะที่ ๒ แบบที่ ๑ และลักษณะที่ ๓ จะคล้ายกัน หากจะให้จำแนกได้ถูกต้องต้องอาศัยผู้มีรู้มีญาณ ทสฺสนะจึงจะสามารถจำแนกได้เด็ดขาด

ความตายทั้ง ๔ อย่างนี้ ถ้าตายโดยอายุขยะมรณะ ก็มัยขยะมรณะ อุภยักขยะมรณะทั้ง ๓ อย่างนี้ เรียกว่า **“กาลมรณะ”** คือ เป็นการตายชนิดที่ถึงเวลาแล้ว ส่วนผู้ที่ตายโดยอุปัจเจกมรณะ เรียกว่า **“อกาลมรณะ”** คือ เป็นการตายที่ยังไม่ถึงเวลา ความตายทั้ง ๔ ประการย่อมมิได้ทั้งปฤชณ พระอริยบุคคลทุกประเภทและพระปัจเจกพุทธเจ้า ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมได้แก่ความตายทั้ง ๓ ประเภทต้น เว้น อุปัจเจกมรณะ เพราะใคร ๆ ไม่อาจจะประทุษร้ายพระองค์ให้ถึงปริณิพพานได้

๓. อารมณ ๓ ที่ปรากฏก่อนตาย

สรรพสัตว์ย่อมตายไปเพราะเหตุแห่งความตาย ๔ ประการ ดังกล่าวมาแล้วนั้น เมื่อเวลาใกล้จะตายนั้น อารมณ ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมปรากฏแก่สัตว์ทางทวาร ๖ ใน ทวารใดทวารหนึ่ง ได้โดยอำนาจของกรรมทั้งสองคือ อุปปัชชเวณียกรรม และอปราปรเวณียกรรม (ในภาคปฏิบัติหมายถึงดวงบุญหรือดวงบาปจะมากมายภาพให้เห็นการกระทำของตน และอุปกรณ์ประกอบกรรม หรือภาพที่จะไปเกิดใหม่) ตามสมควร คือ

๑. กรรมอารมณ์
๒. กรรมนิมิตอารมณ์
๓. คตินิมิตอารมณ์

๑. กรรมอารมณ์

หมายถึง เจตนาที่เป็นกุศล หรือ อ กุ ศ ล ที่ เป็น สภาวธรรมล้วน ๆ ที่มาปรากฏทางความรู้สึกนึกคิดที่ตนเคยประสบมาแล้ว

ในอดีตที่ภพที่ชาติก็ตาม เช่น **ความรู้สึกดีใจปิติ** เพราะเคยไหว้เจดีย **ความศรัทธา** ในพระสงฆ์องค์ไหน หรือ **ความรู้สึกโกรธเกลียด** รู้สึกกำหนดยินดีในแก้วแหวนเงินทองในบุคคล หรือ ความสะดุ้งหวาดผวายเป็นต้น ที่เคยเกิดแล้วขณะทำกรรมในอดีต จะมาปรากฏอีกครั้งในขณะนั้นตอนใกล้ตายเหมือนกับเพิ่งจะเกิดใหม่ กรรมใดจะเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ตาม ชนิดใดชนิดหนึ่งได้โอกาสจักให้ผลปฏิสนธิในภพใหม่ กรรมที่ได้โอกาสนั้นย่อมปรากฏขึ้นโดยอำนาจแห่งสภาวะของกรรม และ**มาปรากฏทางใจอย่างเดียว** สรุปคือสภาวะที่ทำให้ใคร่หาหมองหรือผ่องใสนั่นเอง กรรมอารมณ์นี้ บางตำราว่าหมายถึง ความคิด คำพูด หรือการกระทำทางกายของตน ที่เคยทำมาในอดีตมาฉายภาพให้เห็นทางใจตอนใกล้ตาย

๒. กรรมนิมิตอารมณ์ หมายถึง อารมณ์กรรมที่เป็นประธาน (อุปलทฺฐပ္ပพฺพ) คือ อารมณ์ ๖ มีรูปเสียงเป็นต้นที่เคยได้เห็นได้ยินเป็นต้นรวมทั้ง รูปนาม บัญญัติ ที่เกี่ยวเนื่องกับการกระทำของตน และ วัตถุอุปกรณ์ต่าง ๆ (อุปกรณ์ภูต) ที่เป็นบริวารของกรรมที่เป็นประธานนั้นที่ตนเคยใช้ประกอบในการกระทำกรรมนั้น ๆ เช่น ต้องการถวายเป็นจิ๋ว จิ๋วเป็นอารมณ์หลัก ส่วนอุปกรณ์ที่ประกอบถวายเป็นจิ๋วให้สำเร็จ เช่น

พระภิกษุ ไทยธรรมอื่น ๆ เป็นบริวารกรรมที่จะให้การถวายจีวรสำเร็จ กรรมนิมิตนี้จะมาปรากฏทางทวารใดทวารหนึ่งในทวารทั้ง ๖ ได้ดังนี้คือ

ถ้าเป็นอดีตกรรมนิมิต ก็เป็นอดีตอารมณ์ ย่อมเกิดใหม่ในทวารอย่างเดียว

ถ้าเป็นปัจจุบันกรรมนิมิต ก็เป็นปัจจุบันอารมณ์ ย่อมเกิดได้ทั้ง ๖ ทวารตามสมควร

ฝ่ายกุศลกรรม เช่น ได้เห็นพระเจดีย์ ได้ยินเสียงพระแสดงธรรม ได้กลิ่นธูปเทียนหอม

ที่บูชาพระรัตนตรัย ได้ลิ้มรสอาหารที่ตนเคยถวายพระ ได้สัมผัสผ้านุ่ม ๆ เหมือนจีวรที่เคยถวายพระ เป็นต้น

ฝ่ายอกุศลกรรม เช่น ได้เห็นสัตว์ที่ตนฆ่า ได้ยินเสียงสัตว์ที่ตนฆ่าร้อง ได้กลิ่นคาวเลือด รสสุราที่เคยดื่ม มาปรากฏทางลิ้นรู้สึกเปรี้ยวปากอยากดื่มขึ้นมาทันที หรือรู้สึกเหนื่อยกายเหมือนตอนทำอกุศลกรรมนั้น หรือความรู้สึกนึกคิดขณะนั้น เช่น เกิดความโกรธ ความ

กำหนดยินดีในขณะนั้น เป็นต้น

๓. คตินิมิตตอารมณ์ หมายถึง อารมณ์ ๖ ที่จะได้รับในภพหน้าที่จะเกิด มี ๒ ประการ

ก. อุปลักขิตัพพคตินิมิตตอารมณ์ คือ คตินิมิตตอารมณ์ในภพที่จะเกิดโดยตรง เช่น จะเกิดเป็นมนุษย์ ก็จักเห็นครุฑมารดา จะเกิดเป็นเทวดา จักได้เห็นเทพบุตรเทพธิดาหรือวิมาน จะเกิดเป็นสัตว์นรก จักได้เห็นเปลวไฟ เห็นนายนิรยบาล จะเกิดเป็นเปรต จักได้เห็นหุบเขาที่มีสภาพมืดมน เป็นต้น

ข. อุปโลกคตินิมิตตอารมณ์ คือ เครื่องใช้สอยในภพนั้น ๆ เช่น ถ้าจะเกิดเป็นเทวดา ก็เห็นตนเองได้นั่งอยู่บนเทวธำมรงค์ เสวยสุธาโภชนาร่วมกับเหล่าเทพ ถ้าจะไปเกิดเป็นมนุษย์ เห็นตนกำลังสนทนาปราศรัยกับคน ประกอบการงานอย่างใดอย่างหนึ่งบนมนุษย์โลก หรือรู้สึกว่ายืนอยู่ในครรภ์ ถ้าจะไปเป็นสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่ง จะเห็นอาหารสัตว์ชนิดนั้นหรือกำลังเล่นอยู่กับสัตว์เหล่านั้น ถ้าจะเป็นสัตว์นรก จะรู้สึกว่าตนกำลังถูกจองจำ ทบตีด้วยอาวุธ ถูกสุนัขนรกไล่กัด เป็นต้น

๔. เงื่อนไขการปรากฏแห่งอารมณ์ ๓

อารมณ์ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งที่จะมาปรากฏได้นั้น ได้แก่

กรรมอารมณ์มีโอกาส - ถ้ากรรมคือกุศลหรืออกุศลเจตนาที่เป็นสภาวะธรรมล้วน ๆ (ไม่ใช่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อย่างใดอย่างหนึ่ง) มีโอกาส กรรมนั้นก็จะมา**ปรากฏทางใจอย่างเดียว** ไม่ปรากฏทางทวารอื่น กรรมอารมณ์นี้จะปรากฏแก่ผู้ที่ชอบทำดีหรือทำชั่วทางใจเป็นส่วนใหญ่ ไม่ใคร่แสดงออกทางกาย หรือวาจา เมื่อเวลาใกล้จะตาย การทำดีทำชั่วด้วยกายวาจายังไม่ปรากฏ เช่นนี้แล้วกรรมอารมณ์ย่อมมีโอกาสดังกล่าว

หรืออีกประการหนึ่ง บางคนก่อนจะทำความดีหรือความชั่วก็ตามชอบคิดพิจารณาวางแผนอยู่เป็นเวลานานเสมอ แล้วจึงทำลงไปถ้ามีโอกาส แต่เพราะว่ายังมีได้ทำจนถึงเวลาใกล้จะตาย กรรมอารมณ์ย่อมมีโอกาสดังกล่าว

สรุปกรรมอารมณ์จะปรากฏเพราะกรรมที่ทำทางมโนทวารให้ผลก่อน หรือ บางครั้งมีแต่**ปุพพเจตนา**อย่างเดียว

กรรมนิมิตมีโอกาส - หมายถึง อารมณ์ทั้ง ๖ ที่**ได้ประสบพบแล้ว**ด้วยการกระทำทางกาย วาจา ใจ ของตนนั้น กรรมนิมิต คือ เครื่องหมายจากการกระทำไม่ว่าจะเป็นการกระทำดีหรือกระทำชั่วอย่างไรก็ตาม ย่อมปรากฏได้ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ดังนั้น ผู้ใดให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา หรือฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ผิดกาเม พุตปด หรือดื่มสุราเมรัยอยู่เสมอ และการกระทำนั้นก็ได้คิดล่วงหน้าก่อนทำไว้เป็นเวลานาน ๆ คิดขึ้นได้เมื่อใดก็ทำไป พุดไปใน

เวลานั้น ฉะนั้น บุคคลเหล่านี้ เมื่อเวลาใกล้จะตาย เครื่องหมายจากการกระทำคือกรรมนิมิต ย่อมมีโอกา

คตินิมิตมีโอกา – หมายถึง อารมณ์ ๖ ที่**จะประสบ**พบเห็นและจะได้สวຍในภพชาติหน้า เป็นคตินิมิตอารมณ์บอกชี้ทางถึงภพภูมิที่จะไปเกิดให้ปรากฏ คตินิมิตอารมณ์นี้ย่อมปรากฏได้ในทวารทั้ง ๖ ทวารใดทวารหนึ่ง ของผู้ที่มีเจตนาแรงกล้าขณะทำกรรมดีหรือกรรมชั่ว (บุญจนเจตนาแรงกล้า) รวมทั้งธรรมที่เป็นบริวารมีกำลังแรงกล้าในขณะทำกรรม เหตุนี้คนเหล่านี้เมื่อใกล้จะตายคตินิมิตย่อมมีโอกาปรากฏได้ หรือบุพพเจตนาและอปปราปรเจตนาในการทำกรรมดีหรือชั่วนั้นเกิดขึ้นติดต่อกันไม่สร้างชา หมายความว่า คิดวางแผนก่อนทำ ภาพของความคิดในใจที่จะทำทางกายหรือทางวาจาก็ปรากฏชัดเจน และหลังทำก็ยังตามนึกคิดถึงภาพของการทำความดีความชั่วนั้นเสมอจนใกล้จะตาย รวมทั้งการอธิฐานจิตมุ่งต่อภพใดภพหนึ่งด้วย คตินิมิตก็ย่อมปรากฏได้เช่นกัน

การปรากฏแห่งอารมณ์ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น มิต้องไปคิดว่าเกิดจากเหตุการณ์อันใด หากแต่เป็นไปด้วยอำนาจของกรรมที่ได้โอกาสส่งผลปฏิสนธิในภพหน้านั้นเอง

กรรมที่ได้โอกาสส่งผลในภพหน้านั้นเป็นอาจินณกรรมก็มี อาสันนกรรมก็มี หรือภุคตากรมก็มี ด้วยเหตุนี้กรรมต่าง ๆ ที่ตนได้เคยทำไว้มาปรากฏให้รู้สึกเหมือนว่าตนกำลังคิดอยู่ อัน**เป็นกรรมอารมณ์** บางทีก็ปรากฏเป็นภาพ เป็นเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเหมือนขณะที่ตนได้กระทำไว้ **อันเป็นกรรมนิมิต**อารมณ์ ตลอดจนปรากฏเป็นอารมณ์ที่จะให้เข้าถึงภพชาติหน้าอันเป็น**คตินิมิตอารมณ์** เหล่านี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจของกรรมทั้งสิ้น และการปรากฏแห่งอารมณ์ ๓ นี้ย่อมปรากฏได้ทางทวารใดทวารหนึ่งตามสมควร คือ

กรรมอารมณ์จะปรากฏทางใจอย่างเดียว

กรรมนิมิตอารมณ์และคตินิมิตอารมณ์ทั้งสองนี้ต้องแล้วแต่สภาพของนิมิตนั้น ๆ ถ้า**เป็นปัจจุบันรูปารมณ** ก็ปรากฏทางจักขุทวารและมโนทวาร ถ้าเป็น**อดีตรูปารมณ** ก็จะปรากฏทาง**มโนทวาร**อย่างเดียว สัททารมณเป็นต้นจนถึงโผฏฐัพพารมณก็จะปรากฏโดยทำนองเดียวกัน แต่สำหรับ**นิมิตธรรมารมณ** ย่อมปรากฏเพียงทาง**มโนทวาร**อย่างเดียว

๕. วิธีจิตเมื่อใกล้ตาย

ต่อจากอารมณ์ที่มีกรรม กรรมนิมิต คตินิมิตเหล่านั้นมาปรากฏแล้ว อาศัยอารมณ์ที่มาปรากฏตามอาการนั้น ๆ นั้นเอง กระแสจิต (มรณสันนิวธิธรรมดา) จะบริสุทธิ์หรือเศร้าหมองก็ตาม แล้วแต่กรรมที่จะส่งผล และมีอาการเป็นไปคล้ายกับนอนไปในภพชาติที่จะพึงเกิดขึ้นแล้วแต่ภพชาติที่จะได้ไปเกิดนั้น ๆ ย่อมเกิดขึ้นเนื่อง ๆ เป็นส่วนมาก

อุปมาเหมือนกระแสจิตของผู้ที่กำลังผูกพันอยู่กับการเล่น หรือกำลังดูมหรสพ เช่น กำลังเล่นไพ่ เล่นหมากรุก หรือกำลังฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์เหล่านี้ ด้วยจิตใจอันจดจ่ออยู่กับภาพหรือเสียงที่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้า หากได้คิดนึกไปในเรื่องราวอย่างอื่นไม่ แม้ว่าจะมีคนมาพูดจาไต่ถาม หรือใช้สอยบ้าง ก็ไม่ได้สนใจ ลักแต่พูดไป ทำไปอย่างนั้นเอง ส่วนจิตใจหาได้เลิกละติดตามอารมณ์ที่ตนสนใจต่อไปไม่ คงจดจ่ออยู่กับภาพที่ดูหรือเสียงที่กำลังฟังอยู่เท่านั้น อุปมานี้ฉันใด

กระแสจิตของผู้ใกล้จะตาย แม้ว่าร่างกายจะทรมาณด้วยอาการเจ็บปวด หรือมีผู้มาพูดจาแนะนำอารมณ์ที่ดีให้ประการใดก็ตาม กระแสจิตของผู้นั้นก็ยังคงยึดอยู่ในนิมิตอารมณ์ที่ปรากฏอยู่เป็นระยะ ๆ สืบต่อกันเรื่อยไป เป็นส่วนมาก แต่มิใช่เป็นไปทั่วไปเสมอ กล่าวคือ ถ้าผู้ตายด้วยอาการเจ็บป่วยมาเป็นเวลานาน ๆ หลายนาที่ หลายชั่วโมง หลายวัน หรือเป็นเดือน เป็นต้น กระแสจิตย่อมเกิดขึ้นเนื่อง ๆ ด้วยความเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์ แต่จะเปลี่ยนกระแสจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องใส หรือที่ผ่องใสให้เศร้าหมองก็ขึ้นอยู่กับผู้แนะนำ ซึ่งก็มีโอกาสเปลี่ยนได้ หากรู้ว่ามีมิต ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏแก่ผู้ที่จะตาย คือ ถ้าต้องการให้ผ่องใสก็ให้ญาติมิตรรับให้ผู้จะตายทำบุญให้มากอาจมีสิทธิต่ออายุหรือทำจิตให้ผ่องใสได้ เมื่อตายไปก็จะได้ไปสู่สุคติ ถ้าต้องการให้ผู้จะตายเศร้าหมองก็ให้ญาติมิตรพูดคุยนานเรื่องการทำบาปอกุศล หรือ ทะเลาะวิวาทแย่งสมบัติกันให้ผู้จะตายได้เห็นได้ยิน ผู้ตายก็จะไปสู่อบายทุกคติ นี้เรียกว่า **มรณสันนิวธิ**

ธรรมดา

ส่วนผู้ตายโดยกะทันหันอาการเป็นไปต่าง ๆ ของกระแสจิตดังกล่าวนั้นหาไม่ เช่น ประสบอุบัติเหตุกะทันหันตายทันที การถูกยิงตายโดยไม่รู้ตัว นิมิตอาจยังไม่ชัดเจน กระแสจิตจึงยังไม่เศร้าหมองหรือผ่องใส ตายไปอาจเป็นสัมภเวสีรอบุญบาปส่งผลอีกครั้งนี้กรณีพิเศษ

จุติจิตซึ่งเป็นจิตดวงสุดท้ายแห่งปัจจุบันภพ ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลที่มีชีวิตในระยะใกล้ที่สุดในสุดท้ายแห่งวิถิจิต หรือในเมื่อภวังคจิตสิ้นสุดลง แล้วก็ดับไปด้วยอำนาจการทำหน้าที่ย้ายจากภพเก่า หมายความว่า บัจจาลันนมรณวิถิจิตนี้ จะเกิดกับบุคคลผู้ที่ตายในระยะใกล้ขีดที่สุดซึ่งญาติมิตรไม่สามารถจะแนะนำอารมณ์ที่ดีหรือไม่ดีให้ได้แล้ว (ในภาคปฏิบัติหมายถึง ดวงตายครอบงำดวงธรรมประจำกายเดิมดับสนิททำให้หัวต่อกายทิพย์กับกายมนุษย์หรือที่นักปฏิบัติทั่วไปเรียกว่า เส้นใยชีวิต สีขาวบาง ๆ ได้หลุดออกจากกายเดิมแล้ว) มีใช้ผู้ที่ตายไปอีก ๑-๒ นาที เป็นต้นไปซึ่งเป็นมรณสันนบุคคลคือบุคคลที่ใกล้จะตายตามปกติ

ในการแสดงมรณสันนวิถิตตามบาลีนี้มุ่งหมายเอา **บัจจาลันนมรณวิถี** มิได้มุ่งหมายเอามรณสันนวิถิตธรรมดาที่เกิดกับบุคคลที่ใกล้จะตายภายใน ๑-๒ นาทีเป็นต้นไป **มรณสันนวิถิตธรรมดาได้แสดงแล้วในการปรากฏแห่งนิมิตทั้ง ๓ เมื่อใกล้จะตาย** ซึ่งญาติมิตรอาจแนะนำอารมณ์ที่ดีให้แก่ผู้จะตายได้ ส่วนรายละเอียดของบัจจาลันนมรณวิถีเป็นเช่นไรจะไม่ขอกล่าวไว้ในที่นี้ หากนักศึกษาท่านใดสนใจก็สามารถศึกษาเองจากภาคอภิธรรมวิชาการเถิด

๖. ปฏิสนธิจิต

ในชั้นธันดานของสัตว์นั้น เมื่อจิตดวงสุดท้ายดับลง จะมีวัตถุเป็นที่อาศัยหรือไม่ก็ตาม จิตเป็นปฏิสนธิก็ย่อมเกิดขึ้นได้ในภพใหม่ ที่กล่าวว่า มีวัตถุเป็นที่อาศัยหรือไม่นั้น หมายความว่า ถ้าเกิดในปัจจุโวการภูมิย่อมมีวัตถุอาศัย ถ้าเกิดในจุตโวการภูมิ ก็ไม่มีวัตถุอาศัย

ปฏิสนธิจิตของสัตว์นี้ มีอารมณ์อันเดียวกันกับมรณสันนวิถิจิตคือ ถ้ามรณสันนวิถิจิตนั้น เป็นกรรมอารมณ์ ปฏิสนธิจิตของสัตว์ก็เป็นกรรมอารมณ์ด้วย ถ้ามรณสันนวิถิจิตนั้น เป็นกรรมนิมิตอารมณ์ ปฏิสนธิจิตของสัตว์ก็เป็นกรรมนิมิตอารมณ์ด้วย ถ้ามรณสันนวิถิจิตนั้นเป็นคตินิมิตอารมณ์ ปฏิสนธิจิตของสัตว์ก็เป็นคตินิมิตอารมณ์ด้วย

๖.๑. เหตุของปฏิสนธิจิต มี ๓ อย่าง คือ

๑. อวิชชา ได้แก่ โมหะ

๒. ตัณหา ได้แก่ โลภะ

๓. สังขาร ได้แก่ เจตนาที่เกิดร่วมกับอกุศลจิตและโลภียกุศลจิต

ในเหตุ ๓ ประการนี้ **อวิชชา** ในภพก่อนกาล **ปิดไว้** ให้สัตว์เห็นโทษของอาภรณ์ในภพใหม่ **ตัณหา** อ้อมจิตของสัตว์ให้ยินดีพอใจไปสู่ภพใหม่ **สังขาร** ส่งชนธสันดานให้สัตว์เป็นไปในภพใหม่ ฉะนั้น เหตุ ๓ ประการที่ให้เป็นไปในภพใหม่นี้ เรียกว่า **เหตุของปฏิสนธิจิต**

๖.๒. อารมณ์ของปฏิสนธิจิต และรูปปฏิสนธิ

๑. อารมณ์ของกามปฏิสนธิจิต

อารมณ์ของกามปฏิสนธิ มี ๓ ประการ คือ ๑. กรรมอารมณ์ ๒. กรรมนิมิตอารมณ์ ๓. คตินิมิตอารมณ์ ในอารมณ์ทั้ง ๓ ประการนี้

กรรมอารมณ์ นับด้วยกาลเป็นได้ในอดีตอารมณ์อย่างเดียว ถ้านับด้วยทวารเป็นได้ในมโนทวารอย่างเดียว

กรรมนิมิตอารมณ์ มี ๒ ประการ คือ ๑. อดีตกรรมนิมิตอารมณ์ ๒. ปัจจุบันกรรมนิมิตอารมณ์

ในกรรมนิมิตอารมณ์ทั้ง ๒ ประการนี้ **อดีตกรรมนิมิตอารมณ์** นั้นนับด้วยกาลเป็นได้ในอดีตอารมณ์อย่างเดียว ถ้านับด้วยทวารเป็นได้ในมโนทวารอย่างเดียว **ปัจจุบันกรรมนิมิตอารมณ์** เป็นได้ทั้ง ๖ ทวารตามสมควร

คตินิมิตอารมณ์ มี ๒ ประการ คือ ๑. อดีตคตินิมิตอารมณ์ ๒. ปัจจุบันคตินิมิตอารมณ์

ในคตินิมิตอารมณ์ทั้ง ๒ ประการนี้ **อดีตคตินิมิตอารมณ์** เป็นได้ในมโนทวารอย่างเดียว **ปัจจุบันคตินิมิตอารมณ์** เป็นได้ในทวารทั้ง ๖ ตามสมควร

ฉะนั้น ผู้ที่จะตาย ก่อนที่จะตายอารมณ์เป็นปัจจุบันแล้ว กรรมนิมิต คตินิมิต ปฏิสนธิ และภวังก์ ก็ต้องเป็นปัจจุบันอารมณ์อย่างแน่นอน อารมณ์ทั้ง ๓ ประการที่กล่าวมานี้เป็นอารมณ์ของกามาวจรของปฏิสนธิจิตล้วนๆ

๒. อารมณ์ของรูปาวจรปฏิสนธิจิต

อารมณ์ของรูปาวจรปฏิสนธิจิตนั้น เป็นบัญญัติกรรมนิมิตอารมณ์อย่างเดียว เพราะรูปาวจรจิตนั้นยึดเอาอารมณ์บัญญัติ มีกสิณบัญญัติเป็นต้น กสิณนิมิตที่เป็นอารมณ์บัญญัตินี้ เมื่อผู้เจริญฌานไม่เสื่อมใกล้จะตายย่อมปรากฏขึ้น ฉะนั้น รูปาวจรปฏิสนธิจิตของสัตว์ จึงยึดกสิณบัญญัติกรรมนิมิตเป็นอารมณ์

๓. อารมณ์ของรูปาวจรปฏิสนธิจิต

กรรมนิมิตอารมณ์ของรูปาวจรปฏิสนธิจิตมี ๒ ประการ คือ ๑. มหัคคตกรรมนิมิตอารมณ์ ๒. บัญญัติกรรมนิมิตอารมณ์

ในอารมณ์ทั้ง ๒ ประการนี้ **มหัคคตนิมิตอารมณ์** เป็นอารมณ์ของวิญญาณัญญาตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนปฏิสนธิจิต **บัญญัติกรรมนิมิตอารมณ์** นั้นเป็นอารมณ์ของอากาศัญญาตนะ และอากิญจัญญายตนปฏิสนธิจิต

๔. รูปปฏิสนธิ

รูปปฏิสนธิ คือ การปฏิสนธิด้วยรูปอย่างเดียวไม่มีจิตเจตสิก ได้แก่การปฏิสนธิของอสังขยีสัตตพรหมนั้น ซึ่งมีชีวิตนวกกาลาปรูป ๔ รูปเป็นปฏิสนธิ รูป ๔ รูปนั้นคือ ปลวี่ อาโป เตโช วาโย วัณณะ คันธะ รสะ โอชา และ ชีวิตรูป ๑ รวม ๔ รูป

ในมรณสังขาริของผู้นั้นจะไปเกิดในอสังขยีสัตตภูมินั้น กรรมนิมิตบัญญัติอารมณ์ยังคงปรากฏเป็นอารมณ์อยู่ เหมือนมรณสังขาริของผู้นั้นจะไปเกิดเป็นพรหมทั้งหลาย แต่เมื่อตอนปฏิสนธิ คือขณะที่เกิดขึ้นในอสังขยีสัตตภูมิลแล้ว กรรมนิมิตอารมณ์นี้ก็ไม่ปรากฏและอารมณ์อื่นใดก็ไม่มี เพราะไม่มีนามปฏิสนธิ

๖.๓. ปฏิสนธิ โดยสังเขป

ปฏิสนธิ โดยสังเขปมี ๓ ประการ คือ

๑. รูปปฏิสนธิ	รูปเป็นปฏิสนธิ
๒. อรูปปฏิสนธิ	นามเป็นปฏิสนธิ
๓. รูปรูปปฏิสนธิ	รูปและนามเป็นปฏิสนธิ

ในปฏิสนธิ ๓ ประการนี้

รูปปฏิสนธิ เป็นไปในอสังขยีสัตตภูมิจึง ๑ ภูมิ

อรูปปฏิสนธิ เป็นไปในอรูปภูมิ ๔ ภูมิ
รูปารูปปฏิสนธิ เป็นไปในภูมิที่เหลือ ๒๖ ภูมิ
ฉะนั้น อสังขยัตตภูมิ เรียกว่า เอกโวกการภูมิ อรูปภูมิ ๔ ภูมิ เรียกว่า จตุโวกการภูมิ
ภูมิที่เหลืออีก ๒๖ ภูมิเรียกว่า ปัญจโวกการภูมิ

๖.๔. การปฏิสนธิในภูมิใหม่

๑. **อรูปาวจรจุติและปฏิสนธิ** อรูปาวจรจุติ มี ๔ ประการ คือ

๑. อากาสาณัญจายตนจุติ	๓. อากิณฺณจัญญายตนจุติ
๒. วิญญูณัญจายตนจุติ	๔. เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนจุติ

ในอรูปาวจรจุติ ๔ ประการนั้น ภายหลังจาก**อากาสาณัญจายตนจุติ**จิตดับลง ให้**ปฏิสนธิจิต ๘ ดวง** ดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมเกิดขึ้น คือ **อรูปาวจรวิบากปฏิสนธิจิต ๔ ดวง มหาวิบากญาณสัมปยุตตปฏิสนธิจิต ๔ ดวง** รวม ๘ ดวง หมายความว่า เมื่ออากาสาณัญจายตนพรหมจุติจากอากาสาณัญจายตนภูมิแล้ว อาจปฏิสนธิขึ้นใหม่ในอากาสาณัญจายตนภูมินั่นเอง หรืออรูปภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งที่สูงกว่าก็ได้ หรืออาจปฏิสนธิในกามสุคติภูมิ ๗ ภูมิ คือ เทวดาและมนุษย์ เป็นติเหตุกบุคคล ในภูมิใดภูมิหนึ่งก็ได้

ภายหลังจาก**วิญญูณัญจายตนจุติ**จิตดับลง **ปฏิสนธิจิต ๗ ดวง**ดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมเกิดขึ้นคือ **อรูปาวจรวิบากปฏิสนธิจิต ๓ ดวง** (เว้นอรูปาวจรวิบากเบื้องต้น ๑ ดวง) **มหาวิบากญาณสัมปยุตตปฏิสนธิจิต ๔ ดวง** รวม ๗ ดวง หมายความว่า เมื่อวิญญูณัญจายตนพรหมจุติจากวิญญูณัญจายตนภูมิแล้ว อาจปฏิสนธิขึ้นใหม่ในวิญญูณัญจายตนภูมินั่นเอง หรืออรูปภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งที่สูงกว่าก็ได้ แต่ปฏิสนธิในอรูปภูมิที่ต่ำกว่าไม่ได้ หรืออาจปฏิสนธิในกามสุคติภูมิ ๗ ภูมิ คือ เทวดาและมนุษย์ เป็นติเหตุกบุคคล ในภูมิใดภูมิหนึ่งก็ได้

ภายหลังจาก**อากิณฺณจัญญายตนจุติ**จิตดับลง **ปฏิสนธิจิต ๖ ดวง**ดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมเกิดขึ้นคือ **อรูปาวจรวิบากปฏิสนธิจิต ๒ ดวง** (เว้นอรูปาวจรวิบากเบื้องต้น ๒ ดวง) **มหาวิบากญาณสัมปยุตตปฏิสนธิจิต ๔ ดวง** รวม ๖ ดวง หมายความว่า เมื่ออากิณฺณจัญญายตนพรหมจุติจากอากิณฺณจัญญายตนภูมิแล้ว อาจปฏิสนธิขึ้นใหม่ในอากิณฺณจัญญายตนภูมินั่นเอง หรือใน

เนวสัณญานาสัณญายตนภูมิก็ได้ แต่ปฏิสนธิในรูปภูมิที่ต่ำกว่าไม่ได้ หรืออาจปฏิสนธิในกามสัคติภูมิ ๗ ภูมิ คือ เทวดาและมนุษย์ เป็นติเหตุบุคคล ในภูมิใดภูมิหนึ่งก็ได้

ภายหลังจากเนวสัณญานาสัณญายตนจิตจัดดับลง ปฏิสนธิจิต ๕ ดวงดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมเกิดขึ้น คือ เนวสัณญานาสัณญายตนวิบากปฏิสนธิจิต ๑ ดวง มหาวิบากญาณสัมปยุตตปฏิสนธิจิต ๔ ดวง รวม ๕ ดวง หมายความว่า เมื่อเนวสัณญานาสัณญายตนพรหมจติจากเนวสัณญานาสัณญายตนภูมิแล้ว อาจปฏิสนธิขึ้นใหม่ในเนวสัณญานาสัณญายตนภูมินั่นเอง แต่ปฏิสนธิในรูปภูมิที่ต่ำกว่าไม่ได้ หรืออาจปฏิสนธิในกามสัคติภูมิ ๗ ภูมิ คือ เทวดาและมนุษย์ เป็นติเหตุบุคคล ในภูมิใดภูมิหนึ่งก็ได้

การที่อรุปรพหบุคคลเมื่อจุติแล้ว ไม่อาจปฏิสนธิในรูปภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง ที่ต่ำกว่าภูมิเดิมของตนนั้น เพราะสภาพของอรุปรพหที่ผานสูงกว่าจะเกิดได้ก็ต้องละอารมณ์ของฌานที่ต่ำกว่า โดยเห็นโทษของอารมณ์นั้น ๆ เสียก่อน มิฉะนั้น ฌานที่สูงกว่าก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ฉะนั้นเมื่อได้ไปเกิดเป็นพรหมในภูมิที่สูงกว่า จึงไม่อาจจะมีอารมณ์ของฌานที่ต่ำกว่าได้

๒. รูปาวจรจุติและปฏิสนธิ

ภายหลังจากรูปาวจรจุติจิต ๕ ดวง ดวงใดดวงหนึ่งดับลง ปฏิสนธิจิต ๑๗ ดวง ดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมเกิดขึ้นคือ มหาวิบากปฏิสนธิจิต ๘ ดวง รูปาวจรวิบากปฏิสนธิจิต ๕ ดวง อรุปราวจรวิบากปฏิสนธิจิต ๔ ดวง รวม ๑๗ ดวง หมายความว่า เมื่อรูปาวจรพรหมจติจากปฐมฌานภูมิ ทุติยฌานภูมิ หรือตติยฌานภูมิ ทั้ง ๓ ชั้นนี้ ภูมิใดภูมิหนึ่งแล้ว อาจปฏิสนธิในรูปภูมินั้นอีก จะเป็นภูมิเดิมหรือภูมิที่ต่ำกว่า หรือสูงกว่า ตลอดจนจณตตฌานภูมิและอรุปรภูมิก็ได้ ตามสมควร หรืออาจปฏิสนธิเป็นเทวดาและมนุษย์ในกามสัคติภูมิ เป็นติเหตุบุคคลหรือทวีเหตุบุคคล ภูมิใดภูมิหนึ่งก็ได้ แต่จะไม่ปฏิสนธิเป็นอเหตุบุคคลในอัสัญญัตตภูมิ ในกามสัคติภูมิ และในอบายภูมิ

ส่วนผู้ที่จุติจากจตุตถฌานภูมิ จะเป็นเวฬุผลภูมิ อัสัญญัตตภูมิหรือสุทธาวาสภูมิก็ตาม จะไม่ปฏิสนธิในรูปภูมิเลย โดยเฉพาะที่จุติจากสุทธาวาสภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง เว้นอกนิภภูมิ ถ้ายังไม่ได้บรรลอรหัตตผลจะต้องปฏิสนธิต่อไปอีกแล้ว จะต้องปฏิสนธิต่อไปในสุทธาวาสภูมินั่นเอง เฉพาะในภูมิที่สูงกว่าภูมิที่เกิดอยู่เดิม โดยรูปาวจรปัญจฌานวิบากปฏิสนธิจิต จะไม่ปฏิสนธิในภูมิที่ต่ำกว่า หรือแม้ในภูมิที่เกิดอยู่เดิม ตลอดจนไม่ไปปฏิสนธิใน

ภูมิใด ๆ นอกจากสุททาสภูมิเลย ส่วนผู้ที่จุติในอกนิภฐาภูมินั้น จะต้องบรรลุลุรหัตตผล และปรินิพพานในภูมินั้น โดยไม่ต้องปฏิสนธิต่อไปอีกเลย

สำหรับผู้ที่เกิดจาก**เวทฬผลาภูมินั้น** (ไม่ปฏิสนธิในอรุปภูมิ) การไปปฏิสนธิก็เป็นไป ทำนองเดียวกับรูปพรหมในปฐมฌานภูมิ ทุตติยฌานภูมิ ตติยฌานภูมิ ที่ได้กล่าวมาแล้ว

ภายหลังจาก**อสังญัสตตภูมิจุติ** คือ **ชีวิตนวกกาลาปลัตถลงเป็นครั้งสุดท้าย ปฏิสนธิจิต ๘ ดวง** ดวงใดดวงหนึ่งย่อมเกิดขึ้น คือ **มหาวีบากปฏิสนธิจิต ๘ ดวง** หมายความว่า เมื่ออสังญัสตตพรหมจุติจากอสังญัสตตภูมินั้น อาจปฏิสนธิในกามสุคติภูมิ ๗ ภูมิ คือเทวดาและมนุษย์ เป็นติเหตุกบุคคลหรือทวิเหตุกบุคคล ในภูมิใดภูมิหนึ่งก็ได้

๓. กามาวจรจุติและปฏิสนธิ

ภายหลังจาก**กามติเหตุกจุติจิต ๔ ดวง** ดวงใดดวงหนึ่งดับลง ให้**ปฏิสนธิจิต ๑๙ ดวง** ดวงใดดวงหนึ่งย่อมเกิดขึ้น คือ **อเหตุกวิบากปฏิสนธิจิต ๒ ดวง** **มหาวีบากปฏิสนธิจิต ๘ ดวง** **รูปาวจรวิบากปฏิสนธิจิต ๕ ดวง** **อรูปาวจรวิบากปฏิสนธิจิต ๔ ดวง** รวม ๑๙ ดวง หมายความว่า กามติเหตุกบุคคลผู้ใดคนหนึ่ง จุตติจากกามสุคติภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งแล้ว อาจปฏิสนธิในภูมิใด ๆ ก็ได้ สุดแต่กรรมที่ตนทำไว้ และกรรมใดได้โอกาสเป็นชนกกรรม คือ ถ้าประกอบอกุศลทุจริต ๑๐ ก็ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ ถ้าประกอบกุศลสุจริต ๑๐ ก็ไปเกิดในกามสุคติภูมิ ๗ ถ้าเจริญสมถกรรมฐานได้รูปาวจรฌาน ก็ไปเกิดในพรหม ๑๖ ถ้าเจริญอรุปฌาน ก็ไปเกิดในอรุปพรหม ๔ ภูมิ รวมทั้งสิ้น ๓๑ ภูมิ

ภายหลังจาก**กามทวิเหตุกจุติจิต ๔ ดวง** และ **อเหตุกจุติจิต ๒ ดวง รวมจุติจิต ๖ ดวง** ดวงใดดวงหนึ่งดับลง ให้**ปฏิสนธิจิต ๑๐ ดวง** ดวงใดดวงหนึ่งย่อมเกิดขึ้น คือ **อเหตุกวิบากปฏิสนธิจิต ๒ ดวง** **มหาวีบากปฏิสนธิจิต ๘ ดวง** รวม ๑๐ ดวง หมายความว่า กามทวิเหตุกบุคคล และอเหตุกบุคคล ผู้ใดคนหนึ่ง จุตติจากกามภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งแล้ว อาจปฏิสนธิในกามสุคติภูมิ ๗ ภูมิ และอบายภูมิ ๔ ภูมิ รวม ๑๑ ภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งได้ แล้วแต่กรรมที่ตนได้ประกอบไว้ โดยที่บุคคล ๒ ประเภทนี้ ไม่สามารถเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานให้ฌานและมรรคผลเกิดขึ้นได้ จึงอาจปฏิสนธิได้ใน ๑๑ ภูมิที่กล่าวแล้วเท่านั้น

(ดูตารางสรุปในหน้าถัดไป)

การจตุและปฏิสนธิ		
จตุ	ได้ปฏิสนธิ	ภูมิที่ปฏิสนธิใหม่
อรุปาวจรจตุ ๔ 1. อากาธานัญจายตนจตุ 2. วิญญานัญจายตนจตุ 3. อากิณญัญจายตนจตุ 4. เนวสัณญานาสัญญายตนจตุ	1. อรุป.วิ. ปฏิ. ๔ ดวง 1. มหาวิน.ญานสั. ๔ ดวง 2. อรุป.วิ. ปฏิ. ๓ (เว้นที่ต่ำกว่า ๑) 2. มหาวิน.ญานสั. ๔ ดวง 3. อรุป.วิ. ปฏิ. ๒ (เว้นที่ต่ำกว่า ๒) 3. มหาวิน.ญานสั. ๔ ดวง 4. เนวสัณญานาสัญญายตนวิ.ปฏิ. ๑ 4. มหาวิน.ญานสั. ๔ ดวง	1-3. ในอรุปภูมิเดิม หรือ อรุปภูมิที่สูงกว่า และ ในกามสุคติภูมิ ๗ เกิดเป็นติเหตุบุคคล เท่านั้น 4. ในชั้นเดิม, ในกามสุคติภูมิ ๗ เกิดเป็นติเหตุบุคคล เท่านั้น
รุปาวจรจตุ ๕ 1. ปฐมณภูมิ 2. ทุตติณภูมิ 3. ตติยณภูมิ ทั้ง ๕ ชั้น จตุตถณภูมิ คือ 4. เวฬุผลา 5. อสัณญัสตตา(ชีวิตนวกกลาป) 6. สุทธาวาส ๔ (เว้นอกนิฏฐะ) 7. อกนิฏฐภูมิ	ทั้ง 1-3 ภูมิ 1. มหาวิน.ญานสั. ๘ ดวง 2. รุปาวจรวิบากปฏิ. ๕ ดวง 3. อรุปาวจรวิบากปฏิ. ๔ ดวง 4.1. มหาวิน.ญานสั. ๘ ดวง 4.2. รุปาวจรวิบากปฏิ. ๕ ดวง 5. มหาวิน.ญานสั. ๘ ดวง 6. รุปาวจรปัญจณณณ.ปฏิ. ๑ 7. นิพพานในภูมินั้น ไม่ปฏิสนธิอีก	1. กามสุคติภูมิ ๗ เป็นทวิ./ติเหตุ 2. รุปภูมิเดิม, รุปภูมิที่ต่ำกว่า หรือ รุปภูมิที่สูงกว่า 3. ในอรุปภูมิ ๔ 4.1. กามสุคติภูมิ ๗ 4.2. รุปภูมิเดิมหรือ รุปภูมิที่ต่ำกว่า 5. กามสุคติภูมิ ๗ 6. ในภูมิที่สูงกว่าตน 7. ไม่มี
กามาวจรจตุ 1. กามติเหตุจตุจิต ๔ ดวง 2. กามทวิเหตุจตุจิต ๔ 3. อเหตุจตุจิต ๒	1. อเหตุวิบากปฏิ. ๒ ดวง 2. มหาวิน.ญานสั. ๘ ดวง 3. รุปาวจรวิบากปฏิ. ๕ ดวง 4. อรุปาวจรวิบากปฏิ. ๔ ดวง ๑๐ ดวง ดวงใดดวงหนึ่ง คือ มหาวิน.ญานสั. ๘ ดวง อเหตุวิบากปฏิ. ๒ ดวง	1. อบายภูมิ ๔, กามสุคติภูมิ ๒ 2. กามสุคติภูมิ ๗ 3. รุปภูมิ ๑๖ 4. อรุปภูมิ ๔ กามสุคติภูมิ ๗ อบายภูมิ ๔, กามสุคติภูมิ ๒

สัตว์ที่มีปฏิสนธิจิตทั้งหลายในปวัตตกาล ถ้าไม่มีวิธีจิตตูปบาทหลังจากปฏิสนธิจิตต้องเป็นภวังคจิตในอารมณ์เก่า ตลอดจนถึงจุติจิตตูปบาทเป็นไปไม่ขาดสาย เหมือนกระแสแห่งแม่น้ำฉะนั้น ภวังคจิตนี้สืบเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสายในชาติปัจจุบัน ในที่สุดแห่งจิตตูปบาทก็เป็นจุติจิตด้วยอำนาจของชวนจิตแล้วก็ดับไป หลังจากจุติจิตนั้น จิตทั้ง ๔ คือ ปฏิสนธิ ภวังคจิต วิถิจิต จุติจิต ย่อมหมุนเวียนเป็นไปตามลำดับเหมือนล้อรถฉะนั้น ดังนั้นที่กล่าวมาเรียกว่า **สังสารวัฏ**

ปฏิสนธิวิธี ภวังควิธี และจุติวิธี ย่อมเป็นไปในระหว่างแห่งภพนี้ฉันใด การสืบต่อแห่งจิตมีปฏิสนธิวิธี และภวังควิธีเป็นต้น ย่อมหมุนไปโดยรอบในภพใหม่อีก ฉะนั้น

บัณฑิตทั้งหลายย่อมหยั่งลงสู่การปฏิบัติสมณยานิก วิปัสสนายานิกด้วยดีเป็นเวลานาน ย่อมรู้ซึ่งจิตเจตสิกและรูปเป็นสภาพไม่ยั่งยืนด้วยการพิจารณาแล้วจึงบรรลุมตบพ แล้วจึงถอดถอนซึ่งเครื่องผูกคือความเสนาหา ได้แก่ ตัวตนหา ด้วยอริยมรรคญาณเสียได้ จึงถึงทางไม่ตาย (นิพพาน) แล้วย่อมถึงซึ่งความสงบ คือความขาดแห่งสังสารวัฏ

๗. เหตุแห่งการมีอายุยืน

เราทราบกันดีแล้วว่า ทุกคนต้องตาย เพราะความตายเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก แต่อย่างไรก็ตามในคัมภีร์พุทธศาสน์พระพุทธองค์ได้ตรัสอุปายในการหลีกเลี่ยงจากความตายบางประเภทหรือยืดอายุให้ยืนยาวไว้ดังนี้ คือ

๑. เป็นผู้ทำความสบายแก่ตนเอง เช่น คอยผลัดเปลี่ยนอิริยาบถให้สม่ำเสมอ หมั่นออกกำลังกายให้เพียงพอ พักผ่อนให้พอเพียงแก่ความต้องการของร่างกาย การปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง คือ การปฏิบัติที่มีความรู้คู่กับความสุขทุกขั้นตอน ไม่ทรมานตนเหมือนพวกโยคีบางพวก เป็นต้น

๒. รู้จักประมาณในสิ่งที่สบาย เช่น ไม่นอนมากเกินไปจนกลายเป็นความเกียจคร้าน เคยมีการวิจัยเรื่องผู้ที่นอนมากเกินไปทำให้อายุสั้น

๓. บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย คือ การรับประทานผักหรือธัญพืชให้มากกว่าเนื้อ หรือผู้ที่ชอบรับประทานเนื้อมาก ๆ ก็ให้หลีกเลี่ยงเนื้อที่ย่อยยากมาก เช่น เนื้อกระบือ เนื้อวัว บริโภคเนื้อที่ย่อยง่ายกว่า เช่น เนื้อปลา

๔. รู้ประมาณในการกิน ไม่ตามใจปากท้อง¹ เลือกเฉพาะอาหารที่เป็นผลดีต่อสุขภาพเป็นหลัก เช่น เลือกซื้อพืชผักที่มีตามฤดูกาล ไร้สารพิษ เพราะพืชผักที่เติบโตตามกาลอันสมควรย่อมมีโอชาที่จะมาหล่อเลี้ยงร่างกายให้สมบูรณ์ มีผิวพรรณดี มีกำลัง และมีโรคน้อย²

๕. เป็นผู้เที่ยวในกาลสมควร คือ ไม่เที่ยวกลางคืน หรือนอนดึกเกินไป

๖. เป็นผู้ประพฤติประเสริฐ คือ ประพฤติพรหมจรรย์โดยเว้นจากเมถุนธรรม (การกระทำของคณคู) เป็นเหตุให้จิตใจปลอดโปร่ง ร่างกายก็ไม่เสียพลังงานธรรมชาติไป ทำให้ไม่แก่เร็วและอายุยืนยาว

๗. เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ก็เป็นเหตุให้อายุยืนได้ในอนาคต เรียกว่า แก่ที่ต้นเหตุเลยทีเดียว

๘. คบมิตรดี การคบคนดีก็เป็นเหตุให้อายุยืน เพราะคนดีทางธรรมย่อมแนะนำเฉพาะประโยชน์สุขมาให้ ตัดรอนเหตุที่จะทำให้อายุสั้นในปัจจุบัน บอกเหตุให้อายุยืนในอนาคตได้ด้วย ไม่นำปัญหาและอุปสรรค อันตรายมา ส่วนมิตรชั่วเป็นคนพาลย่อมนำภัยอันตรายมาให้ เช่น พาไปเที่ยวกลางคืน ดื่มสุรา สูบบุหรี่ อันเป็นเหตุให้อายุสั้นลงในปัจจุบันชาติเพราะอันตรายต่าง ๆ เช่น โรคภัยต่าง ๆ และการทะเลาะวิวาทเป็นต้น แล้วยังต้องไปตกในอบายภูมิ เกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นผู้มากด้วยเวรภัยอันเป็นเหตุให้อายุสั้นในอนาคตอีกด้วย³

¹ ส.สกา. 24/465

² อัง.จตุก.ธัมมิกสูตรที่ ๑๐ 35/222

³ ปฐม-ทุติยอนายุสสูตร 36/266

๙. ความประพฤติด่อนน้อมถ่อมตน ต่อผู้ใหญ่ คือผู้สมบูรณ์ด้วยความเจริญ ๔

ประเภท¹ ได้แก่ ปัญญาวิชฌายะบุคคล คุณวิชฌายะบุคคล ขาติวิชฌายะบุคคล วัชฌายะบุคคล มีดังนี้คือ

การอ่อนน้อมต่อปัญญาวิชฌายะบุคคล ผู้มีปัญญาทั้งทางโลกและทางธรรม ย่อมทำให้เจริญด้วยปัญญาทั้งทางโลกและทางธรรม เพราะรู้สิ่งที่ควรเร่งด่วนอันเป็นเหตุตรอนอายุ และประกอบเหตุ

ที่ทำอายุให้ยืนนานได้

การอ่อนน้อมต่อคุณวิชฌายะบุคคล เช่น พระผู้บรรลุนิพพาน ย่อมทำให้บรรลุนิพพานได้ตามท่านได้ เช่น ได้บรรลุนิพพาน ตลอดจนมรรคผลนิพพานอันเป็นอมตนิรันดร์ไม่ต้องกลับมาเกิดและตายอีก

การอ่อนน้อมต่อขาติวิชฌายะบุคคล เช่น พระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองเป็นต้น ย่อมจะได้รับความคุ้มครองจากท่านในที่ทั้งปวง

การอ่อนน้อมต่อวัชฌายะบุคคล คือ ผู้ที่มีอายุมากกว่าเราทั้งหลาย ย่อมได้รับความเอ็นดูช่วยเหลือจากท่าน

การอ่อนน้อมต่อบุคคลทั้ง ๔ ประเภท ย่อมทำให้ผู้ประพฤตินี้มีจิตใจอ่อนโยน สงบ เย็น คนมีจิตใจอ่อนโยน เป็นเหตุให้โลหิตสะอาด ธาตุ ๖ บริสุทธิ์ ย่อมมีอายุยืนนาน ส่วนคนที่แข็ง

กระด้าง จิตใจประกอบด้วยปฏิกะอยู่เสมอย่อมเป็นเหตุตรอนอายุตนเองได้และทำให้แก่เร็ว

๑๐. การถวายทานวัตถุ เช่น เสนาสนะ อาหาร ข้าวยาคุ คิลานเภสัชเป็นต้น ชื่อว่าให้อายุแก่ผู้รับ ก็ย่อมได้อายุเป็นอันสงฆ์เช่นกัน

¹ พ.ธ.อ. 41/463

๑๑. การให้ความคุ้มครองโดยชอบธรรมแก่สมณะผู้มีศีล มีธรรม เหมือนดังเช่น นาย

โมสกะ (ซึ่งอดีตชาติ คือ นายโกตุหลิกผู้เคยทิ้งลูกให้ตาย) ตั้งแต่แรกเกิดก็ถูกทิ้งถึง ๗ ครั้ง เพราะผลบาปที่เคยทิ้งลูกให้ตาย แต่ก็รอดพ้นจากความตายทั้ง ๗ ครั้ง เพราะผลบุญในอดีตชาติที่เคยเกิดเป็นสุนัขได้

เห่าไล่สัตว์ร้าย ทำความคุ้มครองแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า มาช่วยไว้ทุกครั้ง หรือทหารตำรวจที่คอยคุ้มครองป้องกันรักษาพุทธศาสนวัตถุและพระภิกษุสามเณรในวัด ก็จัดเข้าอยู่ในข้อนี้นี้ด้วย บุญจากการคุ้มครองพระพุทธศาสนาก็จะช่วยตรวนนอากุศลวิบากที่จะทำให้อายุสั้นได้

๑๒. การให้ชีวิตสัตว์เป็นทาน คือ ปล่อยชีวิตสัตว์ที่จะถูกนำไปฆ่า เช่น ปล่อยปลา ปล่อยโคกระบือ เป็นต้น

๑๓. การงดเว้นจากปาณาติบาต คือ การไม่ฆ่าสัตว์

๑๔. การเจริญสมาธิภาวนา เช่น การเจริญอิทธิบาท ๔ ด้วยสมาธิอันยิ่ง^๑ เพราะทำให้จิตใจผ่องใส เมื่อจิตใจผ่องใส ก็ทำให้โลหิตสะอาด ธาตุในกายบริสุทธิ์ เลือดลมเดินได้สะดวก จึงทำให้อายุยืนนาน หากมี บารมีเต็มเปี่ยมสามารถตัดกิเลสอาสวะได้ก็จะดำรงเป็นอมตะในอายตนะนิพพาน ไม่ต้องเกิดไม่ต้องตายอีก^๒

^๑ พุ.ธ.อ. สามาวดี

^๒ ที.ปา. จักกวัตติสูตร 15/121

^๓ ม.อ. สังฆารูปปิตติสูตร 22/414

๘. การเตรียมตัวตาย

สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าโดยมากย่อมกลัวตาย เพราะยังมีความสงสัยหลายหลาก เช่น ขณะกำลังจะตายรู้สึกอย่างไรหนอ ทุกข์ทรมานหรือไม่ คดีหลังตายเป็นเช่นไร ภาพหน้ามีจริงไหม หรือ ขาดสูญ ฯลฯ เป็นต้น และได้เตรียมตัวสำหรับการตายไว้ จึงกลัวตาย ส่วนผู้ที่เตรียมตัวตายไว้บริบูรณ์แล้วย่อมไม่กลัวตาย ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ในอภยสูตร¹ ว่า

ครั้งนั้น พรหมณ์ชื่อชานุโสณีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้ามีวาทะอย่างนี้มีทิวจิตอย่างนี้ว่า สัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดาย่อมไม่กลัว ไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตาย ไม่มี

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนพรหมณ์ สัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมกลัว ถึงความสะดุ้งต่อความตาย มีอยู่ สัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ไม่กลัว ไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตาย มีอยู่ ดูก่อนพรหมณ์ ก็สัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมกลัว ถึงความสะดุ้งต่อความตายเป็นไหน ?

ผู้กลัวตาย ๔ ประเภท

๑.) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ยังไม่ปราศจากความ

พอใจ ยังไม่ปราศจากความรัก ยังไม่ปราศจากความกระหาย ยังไม่ปราศจากความเร่าร้อน ยังไม่ปราศจากความทะยานอยากในกามทั้งหลาย มีโรคหนกอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องเขา เมื่อเขามีโรคหนกอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องแล้ว ย่อมมีความปรวิตกอย่างนี้ว่า กามอันเป็นที่รักจักละเราไปเสียละหนอและเราก็จะต้องละ

¹ อัง.จตุก.อภยสูตร 35/444

กายอันเป็นที่รักไป เขาย่อมเศร้าโศก ย่อมลำบากใจย่อมรำไร ทูบอกคร่ำครวญถึงความหลงใหล
ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลนี้แล ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมกลัว ย่อมถึงความสะดุ้ง
ต่อความตาย

๒.) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ... ฯลฯ... ย่อมมีความ
ปริวิตกอย่างนี้ว่า กายอันเป็นที่รักจักละเราไปละหนอ และเราก็จักละกายอันเป็นที่รักไป เขาย่อม
เศร้าโศก... ดูก่อนพราหมณ์ แม้บุคคลนี้แล ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมกลัว ย่อมถึงความสะดุ้ง
ต่อความตาย

๓.) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ได้ทำความดีไว้ไม่ได้ทำกุศลไว้ ไม่ได้ทำความป้องกัน
ความกลัวไว้ ทำแต่บาป ทำแต่กรรมที่หยาบช้า ทำแต่กรรมที่เศร้าหมอง มีโรคหนกอย่างใดอย่าง
หนึ่งถูกต้องเขา เมื่อเขามีโรคหนกอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องแล้ว ย่อมมีความปริวิตกอย่างนี้ว่า เรา
ไม่ได้ทำความดีไว้ ไม่ได้ทำกุศลไว้ ไม่ได้ทำความป้องกันความกลัวไว้ ทำแต่บาป ทำแต่กรรมที่
หยาบช้า ทำแต่กรรมที่เศร้าหมอง ดูก่อนพราหมณ์ คติของคนไม่ได้ทำความดี ไม่ได้ทำกุศล ไม่ได้
ทำความป้องกันความกลัวทำแต่บาป ทำแต่กรรมที่หยาบช้า ทำแต่กรรมที่เศร้าหมอง มีประมาณ
เท่าใด เขาละไปแล้วย่อมไปสู่คตินั้น เขาย่อมเศร้าโศก... ดูก่อนพราหมณ์ แม้บุคคลนี้แล ผู้มีความ
ตายเป็นธรรมดา ย่อมกลัว ย่อมถึงความสะดุ้งต่อความ
ตาย

๔.) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความ
สงสัยเคลือบแคลง ไม่ถึงความตกลงใจในพระ
สัทธรรม มีโรคหนกอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องเขา เมื่อ
เขามีโรคหนกอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องแล้ว ย่อมมี
ความปริวิตกอย่างนี้ว่า เรามีความสงสัยเคลือบแคลง ไม่ถึงความตกลงใจในพระสัทธรรมเขา
ย่อมเศร้าโศก... ดูก่อนพราหมณ์ แม้บุคคลนี้แล มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมกลัว ย่อมถึง
ความสะดุ้งต่อความตาย ดูก่อนพราหมณ์ บุคคล ๔ จำพวกนี้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมกลัว
ถึงความสะดุ้งต่อความตาย

ผู้ไม่กลัวตาย ๔ ประเภท

ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลมีความตายเป็นธรรมดา ย่อมไม่กลัว ไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตายเป็นไหน ?

๑.) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ปราศจากความกำหนด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความกระหาย ปราศจากความเร่าร้อน ปราศจากความทะยานอยาก ในกามทั้งหลาย มีโรคหนกอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องเขา เมื่อเขามีโรคหนกอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องแล้ว ย่อมไม่มีความปริวิตกอย่างนี้ว่า กามทั้งหลายอันเป็นที่รักจักละเราไปเสียละหนอ และเราก็จักละกามอันเป็นที่รักไป เขาย่อมไม่เศร้าโศกไม่ลำบาก ไม่รำไร ไม่ทุบोकคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหล ดูก่อนพราหมณ์บุคคลนี้แล ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมไม่กลัว ไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตาย

๒.) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ปราศจากความกำหนด... ฯลฯ... ย่อมไม่มีความปริวิตกอย่างนี้ว่า กายอันเป็นที่รักจักละเราไปละหนอ และเราก็จักละกายอันเป็นที่รักนี้ไป เขาย่อมไม่เศร้าโศก... ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลนี้แล มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมไม่กลัว ย่อมไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตาย

๓.) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ได้กระทำบาปไม่ได้ทำกรรมที่หยาบช้า ไม่ได้ทำกรรมที่เศร้าหมอง เป็นผู้ทำความดีไว้ทำกุศลไว้ ทำกรรมเครื่องป้องกันความกลัวไว้ มีโรคอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องเขา เมื่อเขามีโรคหนกอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องแล้ว ย่อมมีความปริวิตกอย่างนี้ว่า เราไม่ได้ทำกรรมอันเป็นบาป ไม่ได้ทำกรรมหยาบช้า ไม่ได้ทำกรรมที่เศร้าหมอง เป็นผู้ทำความดีไว้ ทำกุศลไว้ ทำกรรมเครื่องป้องกันความกลัวไว้ คติของบุคคลผู้ไม่ได้ทำบาปไว้ ไม่ได้ทำกรรมหยาบช้า ไม่ได้ทำกรรมที่เศร้าหมอง ทำ

กรรมดีไว้ ทำกุศลไว้ ทำกรรมเครื่องป้องกันความกลัวไว้เพียงใด เราละไปแล้ว จักไปสู่คตินั้น เขาย่อมไม่เศร้าโศก... ฯลฯ.....ดูก่อนพราหมณ์ แม้บุคคลนั้นแล มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมไม่กลัว ย่อมไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตาย

๔.) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่มีความสงสัย ไม่มีความเคลือบแคลง ถึงความตกลงใจในพระสัทธรรม มีโรคหนกอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องเขา เมื่อเขามีโรคหนกอย่างใดอย่างหนึ่งถูกต้องแล้ว ย่อมมีความปริวิตกอย่างนี้ว่า เราไม่มีความสงสัย ไม่มีความเคลือบแคลง ถึงความตกลงใจในพระสัทธรรม เขาย่อมไม่เศร้า ไม่ลำบากใจ ไม่รำไร ไม่หุบปากคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหล ดูก่อนพราหมณ์ แม้บุคคลนี้แลมีความตายเป็นธรรมดา ย่อมไม่กลัว ย่อมไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตายดูก่อนพราหมณ์ บุคคล ๔ จำพวกนี้แล มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมไม่กลัว ย่อมไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตาย

สาระสำคัญของอภยสูตรนี้ได้บอกให้เราทราบว่า

บุคคลที่กลัวตาย เพราะ

๑. มีความทะยานอยากในกาม ยังรักยังเสียดายในกามารมณ์ที่ตนเองมีความรู้สึกว่ายังเสไพไม่เพียงพอ
๒. มีความยึดมั่นในกายของตน ไม่อยากจากกายนี้ไป
๓. ทำบาปหยาบช้าไว้ ไม่ได้ทำบุญกรรมไว้เป็นเครื่องต้านทานทุกข์ในภพหน้าไว้เลย กลัวไปอบาย
๔. มีความสงสัยในความเป็นจริงของโลกและชีวิต เพราะไม่ได้ศึกษาพระสัทธรรม หรือมีโอกาสศึกษา พระสัทธรรม แต่ไม่ศึกษาด้วยความศรัทธา จดจำเอาไว้ถกเถียงจับผิดกัน

บุคคลผู้ไม่กลัวตาย เพราะ

๑. ไม่ทะยานอยากในกาม สันโดษในกาม
๒. ไม่มีความยึดมั่นในกายของตนที่จะต้องละไป

๓. ไม่ได้ทำบาปหยาบช้า ทำแต่บุญกุศล ทำให้มีความมั่นใจว่าตายไปตนเองต้องไปสู่สุคติแน่นอน
๔. ไม่มีความสงสัยในพระสัทธรรม เพราะได้ศึกษาความจริงของโลกและชีวิตจากพระสัทธรรมคำสอนของผู้รู้แท้จริงคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้พร้อมแล้วด้วยความศรัทธา มิใช่ศึกษาไว้ระดับความรู้ หรือเอาไว้อวดผู้อื่น จึงมีความเชื่อมั่นในเรื่องโลกและชีวิตตามเป็นจริง แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม รู้วิธีและเตรียมตัวตายที่ถูกต้องไว้แล้ว

วิธีเตรียมตัวตาย ตามพระโอวาทปาฏิโมกข์ ของพระพุทธองค์ คือ

๑. **เว้นจากบาปกรรมทั้งปวง** รวมทั้งไม่ระลึกถึงบาปกรรมที่เคยทำไว้ด้วย เพื่อใจจะได้ไม่ต้องเศร้าหมอง
๒. **ทำกุศลความดีที่เป็นบุญกรรมทุกอย่าง** รวมทั้งหมั่นระลึกถึงความดีที่เป็นบุญนั้นบ่อย ๆ เพื่อจิตใจจะได้ผ่องใสอย่างต่อเนื่องจนวันตาย
๓. **ทำจิตให้ผ่องใสให้มั่นคง** ด้วยการเจริญสมณนิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น มรณานุสสติ พุทธานุสสติ อาโลกิณเป็นต้น โดยน้อมนำนิมิตหรือคำภาวนามาตั้งไว้ ณ กลางกายภายในกึ่งกลางตัว ให้จิตหยุดนิ่งเป็นดวงกลมใส สว่างไสว เต็มเปี่ยมด้วยความสุขอันเกิดจากสมาธิอย่างต่อเนื่องมั่นคง

วิธีเตรียมตัวตายนี้ เป็นวิธีสากล มิได้จำกัด ชาติใด ศาสนาใด เด็กหรือผู้ใหญ่ หากทำได้อย่างต่อเนื่องจนวันตาย ก็ย่อมจะไม่กลัวตาย และมั่นใจได้ว่า ภพเบื้องหน้าหลังตายเราต้องได้รับความสุขอย่างแน่นอน

๙. ธรรมเนียมปฏิบัติต่อผู้ใกล้ตาย

ธรรมเนียมปฏิบัติต่อผู้ใกล้ตาย เป็นหน้าที่ของพวงญาติมิตรที่ต้องทราบเพื่อจะได้ปฏิบัติได้ถูกต้อง แม้บางครั้งอาจจะไม่ถูกใจของญาติมิตรบางคน หรือแม้แต่ผู้ที่ใกล้ตายก็ตาม แต่ก็ยังเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำเพื่อคนใกล้ตาย และเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนรอบข้างนำไปปฏิบัติอีกด้วย ในคำสอนของท่านผู้รู้ที่สมบูรณ์(สัพพัญญูพุทธเจ้า) ได้กล่าวไว้ดังนี้ คือ

๑. จัดสภาพแวดล้อมภายในสถานที่นั้นให้สะอาดเรียบร้อย ให้ผู้ป่วยได้เห็น ได้ยินได้ฟังแต่เรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยบุญกุศล เช่น ฟังพระสวดมนต์ ฟังธรรมะ ให้นึกถึงพระพุทธรูป หรือคำภานาที่เกี่ยวข้องกับพระรัตนตรัย เช่น พุทโธ, สัมมาอะระหัง เป็นต้น โดยเฉพาะเมื่อใกล้จะตายจริง ๆ ตายอ้อมมองไม่เห็น แต่หูยังพอได้ยิน จึงควรเปิดเทป ซีดี ใส่ใกล้หูผู้ใกล้ตาย

๒. หาบัณฑิตกัลยาณมิตรทางธรรม มานำอารมณ์ที่ดีให้ เพราะหากแม้ผู้จะตายเห็นกรรมนิमितหรือคตินิमितปรากฏแล้ว ท่านผู้เป็นบัณฑิตทางธรรมย่อมทราบ และนำอารมณ์ใหม่ที่ดียิ่งไปปรากฏได้ เป็นเหตุให้เมื่อผู้ตายละโลกไปแล้วก็จะไปสู่สุคติโลกสวรรค์¹ เพราะหากหาผู้ที่แนะนำไม่ฉลาดอาจพาไปนรกได้ เหมือนพวกพราหมณ์แนะนำนรกกว่าเป็นพรหมโลกแก้มหาหัตตเสนาบดี²

๓. แนะนำบุตรหลานหรือญาติมิตรมิให้เศร้าโศก และคอยกีดกันหรือห้ามปรามผู้ที่จะพูดให้ระลึกถึงอกุศลกรรมที่เคยทำ หรือที่จะทำในอนาคต ถ้าผู้นั้นหายป่วย เช่น “โอ้เพื่อนรัก เราเคยไปเที่ยวบาร์ด้วยกันที่โน้นสนุกมาก ถ้าหายป่วยแล้วพวกเราจะได้ไปดื่มเหล้าให้สนุก ปากด้วยกัน ไปดูภาพยนตร์ด้วยกัน เป็นต้น เพราะจะทำให้ผู้ใกล้ตายจิตใจเศร้าหมอง อันเป็นเหตุให้ไปอบายภูมิได้³

¹ ม.อ.อ. พุทธาคูสูตร 22/329 เรื่องบิดาของพระโสณะเถระ

อง.ติก.อ.นิทานสูตร 34/127 เรื่องคนเฝ้าประตูชาวทมิฬ

² ม.ม.อ.สุกสูตร 21/444

³ วิ.ตติยปาราชิก 2/311

๑๐. ข้อสังเกตผู้ไปดีและไปไม่ดี

ขณะที่จะตาย ดวงบุญหรือดวงบาปจะฉายภาพเป็นอารมณ์ ๓ คือ กรรมอารมณ์ (ความรู้สึกที่เคยเกิด) กรรมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ ดวงตายซึ่งจะทำหน้าที่ให้สัตว์ตาย ก็จะขยายตัวโตตามลำดับ (หากมีบุญอื่นที่มีกำลังมากมาตัดวิบากบาป ก็มีสิทธิ์แก้ไขไม่ให้ตายในขณะนั้น ให้ยืดอายุไปได้อีกระยะหนึ่ง หรือมีผู้นำอารมณ์ดีมาแนะนำให้ไปดีสู่สุคติได้ช่วงนี้) แต่พอดวงตายโตเต็มส่วน เห็นจำคดีรู้ ที่ฐานที่ ๗ จะตกศูนย์ ไปฐานที่ ๖ ผู้ใกล้ตายจะหายใจเข้าอย่างเดียว (เป็นหายใจเอือกที่ ๑) ดวงตายจะไปดึงเอาดวงธรรมที่ให้เป็นกายมนุษย์หายาบซึ่งอยู่ที่ฐานที่ ๖ ไปฐานที่ ๗ พอไปถึงฐานที่ ๗ (เป็นเอือกที่ ๒) ดวงตายก็ซ้อนบีบ ดวงธรรมกดับ (เป็นเอือกที่ ๓) หัวต่อกายระหว่างกายมนุษย์หายาบกับกายทิพย์ก็หลุด ลมหายใจก็ขาดลง (หมดสิทธิ์แก้ไขให้พ้นแล้ว)

หากผู้ที่จะไปสุคติไปไม่ดีก็มีอาการทรมานทรมาย บางทีก็มีเสียงเอะอะโวยวาย หรือบอกว่าเห็นคนที่น่ากลัวจะมาเอาตัวไป ขณะใกล้จะตาย ก็หายใจเข้าอย่างเดียว ๓ เอือกอย่างแรง ตาจะเหลือค้างขึ้นข้างบน

หากผู้ที่จะไปสุคติจะมีการกระวนกระวายเล็กน้อย หรือมีอาการสงบ อาจพูดว่า เห็นคนแต่งกายสวยงามจะมารับเอาตัวไป ตนเองจึงมีใบหน้ายิ้มแย้ม หายใจเข้า ๓ เอือกอย่างแผ่วเบา อาจทิ้งรอยยิ้มอย่างมีความสุขไว้ให้ผู้อยู่ใกล้ ๆ เห็นได้

๑๑. ธรรมเนียมปฏิบัติต่อผู้ละโลกไปแล้ว

หลังจากที่ญาติมิตรล่วงลับไปแล้ว มีสิ่งที่คุณเป็นอยู่ต้องศึกษาเพิ่มเติมเพื่อเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อผู้ตาย คือการปฏิบัติตามธรรมเนียมของท่านผู้รู้ที่สมบูรณ์ (ลัทธิปัญญาพุทธเจ้า) คือ

๑.) ไม่พึงสวดอ้อนวอนให้ไปดี หรือสาปแช่งให้ผู้ตายไปไม่ดี¹

ในบางลัทธิศาสนา มีการสวดอ้อนวอนให้ผู้ตายเพื่อหวังให้ผู้ตายไปแล้ว ได้ไปอยู่ร่วมกับเทพเจ้าของตน หรือไม่ก็สวดสาปแช่งศัตรูให้ไปสู่อบาย ซึ่งการกระทำดังกล่าวนี้นอกจากจะไม่มีประโยชน์ ยังทำให้จิตใจผู้ทำเศร้าหมองด้วยโมหะอีกด้วย เพราะผู้ทำกรรมใดไว้ในโลกนี้ ก็ย่อมต้องเสวยผลแห่งกรรมที่ตนทำเองทั้งในโลกนี้และโลกหน้า การทำเพียงสวดอ้อนวอนจึงไม่มีประโยชน์อะไร (ดูในกฎมกสูตร)

๒.) พึงทำบุญอุทิศให้

การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับถือว่าเป็นหน้าที่หนึ่งของคนที่ยังเป็นอยู่ที่เดียว² เป็นสิ่งที่คนทุกชาติทุกศาสนาควรศึกษาไว้ให้ถูกต้อง ทั้งนี้เพราะผู้ที่ล่วงลับไปแล้วในภูมิอื่น (เว้นมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน) ย่อมไม่มีการทำมาหากินเลย ผู้ล่วงลับไปจะมีสภาพความเป็นอยู่อย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับกรรมดีกรรมชั่วที่ตนเองกระทำตอนเป็นมนุษย์ และเพราะอาศัยการทำบุญอุทิศให้ของผู้ที่ยังเป็นอยู่ในโลกมนุษย์นี้เท่านั้น³ และการทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับก็ต้องทำกับผู้รับที่มีศีลมีธรรมเท่านั้น เช่น พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เข้าถึงพระรัตนตรัย บุญนั้นจึงจะถึงแก่ผู้ตายไปอย่างแน่นอน ตามภูมิตามกำเนิดที่สามารถรับผลบุญที่อุทิศให้⁴ แต่ถ้าทำกับผู้รับที่ไม่มีศีลธรรม บุญก็จะไม่ถึงแก่ผู้ตาย⁵

¹ ส.สพ. ฎมกสูตร 29/189

² อัง.ปณจก.อาทียสูตร 36/94 / ข.สุต.อ.มกสูตร 47166

³ ข.ข. ตีโรฎาทสูตร 39/276

⁴ อัง.ทสก. ชาณตโกตติสูตร ๑๑ 38/435-40

⁵ ข.แปลวัตถุ อ.อุพเพกขีเปรต 49/223

ส่วนกิจอื่น เช่น การร้องให้คร่ำครวญ การแสดงอาการเศร้าโศก การสวดอ้อนวอนฝาก
กับเทพเจ้า การเล่นเกมหรสพ เป็นต้น ซึ่งบางท้องถิ่นยังนิยมทำกันจนเป็นประเพณี เป็นต้นว่ามีการ

จากหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ ฉบับเสาร์ที่ 20 พ.ค. 2549

จ้างนักร้องมาร้องเพลงเศร้า เช่น มอญครวญ
มอญร้องไห้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **ไม่
สมควรทำเลย** เพราะไม่มีประโยชน์อะไรทั้งแก่
ผู้เป็นอยู่และผู้ตาย มีแต่จะสิ้นเปลืองไป และ
เป็นแบบอย่างที่ไม่ดี นอกจากไม่ได้บุญกุศล
อะไรแล้ว ช้ำร้ายยังทำจิตใจให้เศร้าหมองด้วย
บาปอกุศลทั้งฝ่ายคนเป็นอยู่และผู้ที่ยายไปอีก
ด้วย¹ เพราะทำไปด้วยความเห็นผิดเข้าใจผิด

๒.๑. วิธีอุทิศบุญให้ถึงแก่ผู้ตาย

นอกจากนี้ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถายังแสดงว่า ทักขิณา คือผลบุญที่ญาติสาโลหิตอุทิศให้
ย่อมสำเร็จผลให้เป็นสมบัติมีอาหาร ที่พัก เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้นแก่ผู้ล่วงลับในขณะนั้นได้ ก็ด้วย
องค์ประกอบ ๓ ประการ² คือ

๑. ด้วยการถึงพร้อมแห่งทักษิณบุคคล เช่น พระภิกษุ สามเณรผู้มีศีลบริสุทธิ์
๒. ด้วยการอุทิศของทายกทั้งหลาย
๓. ด้วยการอนุโมทนาด้วยตนเองของเปรตทั้งหลาย

¹ พุ.พ. ตีโรกาทาสูตร 39/276

² พุ.พ. ตีโรกาทาสูตร 39/291

1. ถวายทานแก่พระภิกษุ

2. ทายกกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศล

3. เปרטอนุโมทนาบุญ

4. เปרטเปลี่ยนอัตรภาพเป็นเทพบุตรทันที

ในองค์ประกอบทั้ง ๓ นั้น องค์ที่ ๑ และ ๒ ขาดไม่ได้ ส่วนองค์ที่ ๓ ขาดได้ เพราะแม้เปิร์ตจะไม่อนุโมทนาบุญด้วยตนเอง บุญที่ญาติอุทิศให้ก็ยังคงไปถึงได้บ้าง¹

หากมีผู้สงสัยว่า เปิร์ตจำพวกไหนบ้างที่สามารถได้รับผลบุญที่หมู่ญาติอุทิศให้ พระอรรถกถาจารย์ตอบว่า

“ฐานะใด ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนพราหมณ์ ทานนั้น ย่อมสำเร็จผลแก่สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในปิตติวิสัยใด ปิตติวิสัยนั้นแล เป็นฐานะดังนี้ ทักขณินที่สำเร็จผลในฐานะนั้น อันแตกต่างกันโดยประเภทแห่งเปิร์ตมี **ขุปปิปาสิกเปิร์ต วันตาสาเปิร์ต ปรัตตูปชีวีเปิร์ต และนิชฌามัตถิก**

¹ ขุ.เปต.อ. นันทกเปตวัตถุที่ ๓ 49/516

เปรต เป็นต้น ก็ตรัสว่า ย่อมสำเร็จผลโดยฐานะ”¹ สรุปคือ เปรตทุกจำพวกสามารถได้รับผลบุญที่ญาติมิตรอุทิศให้ได้

ข้อที่ควรคำนึงของผู้จะตาย !

จากข้อความข้างต้นนี้ มีสิ่งที่น่าพิจารณาอยู่ว่า ถ้าผู้ตายสมัยที่ยังมีชีวิตอยู่ไม่เคยศึกษาธรรมะในพระพุทธศาสนาเลย หรือศึกษาแต่ผิวเผินเพราะความไม่ใส่ใจ ไม่ทุ่มเทในการประกอบบุญกุศลในโลกนี้ เมื่อละโลกไปแล้ว แม้มีผู้อุทิศส่วนกุศลให้ แต่ตนอนุโมทนาบุญไม่เป็นก็ย่อมไม่ได้รับส่วนบุญเท่าที่ควร นี่เป็นข้อผิดพลาดของตนคือผู้ตายข้อที่ ๑

หรือลูกหลานทะเลาะกันเรื่องแบ่งสมบัติ ซึ่งเราได้เห็นได้ยินกันอยู่ทั่วไป พ่อแม่จวนตาย ลูกหลานแย่งสมบัติกัน บางทีฆ่ากันตายก่อนพ่อแม่ก็มี ตนเองก็ต้องมาทุกข์ใจก่อนตาย เพราะสมบัติของตนเป็นเหตุ เมื่อตายไป จึงไม่มีใครอุทิศส่วนกุศลให้เลย เพราะตนเองมิได้คบหากับบัณฑิตทางธรรมและไม่เคยทำแบบอย่างเช่นนี้ไว้ให้ลูกหลานดูเลย นี่เป็นข้อผิดพลาดของตนข้อที่ ๒

ญาติไม่ทำบุญให้ ก็อดเหมือนเดิม

และข้อสุดท้าย แม้บุตรธิดาทำบุญอุทิศให้ แต่ทำไม่ถูกเนื่อนาบุญ² เช่น ทำบุญกับผู้ทุศีล มีความเห็นผิด ไม่เชื่อกรรม ผลของกรรม นรกสวรรค์ เป็นต้น ทั้งนี้เพราะสมัยที่ผู้ตายยังมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ก็ไม่ได้ศึกษาธรรมะในพระพุทธศาสนาเลย ไม่เข้าหาพระภิกษุสามเณรผู้รู้ ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ซึ่งสามารถชี้แจงโลกนี้โลกหน้าได้กระจ่างชัด แต่กลับไปคบหานักบวชอื่นหรือพระภิกษุและพุทธศาสนิกชนที่ไม่เชื่อเรื่องโลกนี้โลกหน้า จึงไม่ฉลาดในวิธีอุทิศส่วน

¹ บุ.ปุ.อ. ตีโรกขาทสูตร 39/299

² บุ.เป. จุฬาสถูปปตวัตถุ 49/222

กุศล บุตรธิดาจึงได้แบบอย่างที่ไม่ถูกต้องตามตนเอง เมื่อถึงคราวต้องการอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย จึงทำไม่ถูกวิธีเช่นกัน นี่ก็เป็นผู้ผิดพลาดข้อที่ ๓ ของผู้ตาย

ลูกสาวทำบุญกับผู้มีโชื่อนานาบุญและอุทิศให้เปรตบิดา

เปรตบิดาอนุโมทนา แต่ไม่ได้บุญจึงอดเช่นเคย

๒.๒. วันและสถานที่ที่ควรทำบุญให้เป็นพิเศษ

วันหรือโอกาสที่ควรทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับไปแล้วเป็นพิเศษที่คนสมัยโบราณผู้มีปัญญา นิยมทำกัน ตามภูมิรู้ภูมิธรรมที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาจากอดีต ด้วยความพากเพียรทางจิต อัน ประกอบไปด้วยเหตุผลที่ตนเห็นมาเอง มิใช่เป็นเพียงแค่ความเชื่อ แต่ปัจจุบันเหตุผลดังกล่าวได้ หายสาบสูญไป จึงเหลือเพียงความเชื่อตามปัญญาของคนสมัยโบราณ แต่ก็ถือได้ว่าเป็น ประเพณีนิยมที่ดีงาม ที่น่าทำสืบ ๆ กันไป เพื่อเป็นแบบแผน

นิมนต์พระมาสวดพระอภิธรรม

ทำบุญอุทิศให้

ให้กับอนุชนรุ่นหลัง วันสำคัญดังกล่าวได้แก่ วันพระ วันครบรอบวันตาย ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน การทำบุญในสถานที่เกิดอุบัติเหตุ ซึ่งมีเหตุผลดังต่อไปนี้

๒.๒.๑. วันพระ เฉพาะวันพระขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันที่ยมโลกนรกหยุดทัณฑ์ทรมานให้ สัตว์นรก ๑ วัน โลกมนุษย์ สัตว์นรกมีทุกขเวทนาเบาบางลง จึงมีโอกาสระลึกถึงบุญกุศลที่ตน ทำและอนุโมทนาส่วนบุญที่ผู้อื่นอุทิศให้ได้เต็มที่ ส่วนญาติที่เกิดเป็นเทวดาก็จะนิยมมาฟังธรรม ในวันพระและตรวจดูการทำบุญกุศลและอนุโมทนาบุญกับผู้ทำความดีในโลกนี้¹

ดังนั้นญาติหรือมิตรสหายที่อยู่ในโลกนี้ จึงควรสละเวลามาทำบุญในวันพระให้กับผู้มี อุปการคุณของตนเอง เพื่อเป็นแบบแผนที่ดีงามให้กับอนุชนรุ่นหลังโดยเฉพาะบุตรธิดาของตน เพราะเมื่อถึงคราวตนเองละโลกนี้ไปแล้วบุตรธิดาก็จะได้ทำบุญอุทิศให้บ้าง หากเราไม่ทำเป็น แบบอย่างไว้ เมื่อเราล่วงลับไปแล้วก็จะมีบุญให้ได้รับความสุขในภพหน้าและไม่มีใครอุทิศ ส่วนบุญให้ด้วย

๒.๒.๒. วันครบรอบวันตาย ๗ วัน

ในกรณีที่ผู้ตายไปแล้วเป็นผู้ที่ทำความดีและชั่วไม่มากพอ บุญบาปที่ตนทำในโลกนี้ยังไม่ส่งผลในทันที ผู้ตายจะวนเวียนอยู่ ๗ วันเพื่อให้มีโอกาสระลึกถึงบุญกุศลได้ และเจ้าหน้าที่ ยมโลก (กุมภกันท์) กำลังผลัดเปลี่ยนเวรกัน ระหว่างที่รอเจ้าหน้าที่ซึ่งจะพาตัวไปยมโลกนรก หากผู้ตายระลึกถึงบุญกุศลที่ตนเคยทำได้ หรือ หากญาติมิตรทำบุญอุทิศให้อย่างถูกต้อง และ อนุโมทนาบุญ ผลบุญนั้นก็พอไปเกิดในที่ดี ๆ โดยไม่ต้องไปยมโลกนรก อสุสนนรก หรือ มหานรก อนึ่ง ผู้ตายที่ทำบาปกรรมไว้ เมื่อครบ ๗ วันผู้ตายต้องกลับมา ณ สถานที่ตาย หาก เห็นญาติมิตรทำบุญให้ก็จะอนุโมทนาบุญ และจะไปสู่สุคติได้

¹ อ.ติก.อ.ปฐมราชสูตร 34/163

วนเวียนหาญาติที่ตนรู้จัก

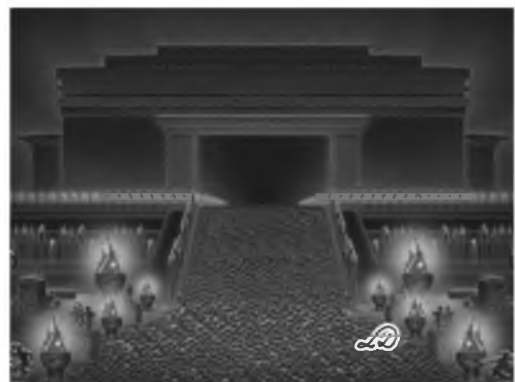
กลับสถานที่ตาย

๒.๒.๓. วันครบรอบวันตาย ๕๐ วัน

ในกรณีที่ผู้ตายถูกเจ้าหน้าที่ยมโลกพาไปยมโลกแล้ว ช่วงระหว่างเวลา ๕๐ วันหลังตาย คือช่วงเวลาที่ผู้ตายกำลังรอคอยลำดับคิวการพิพากษาตั้งแต่ถูกลากตัวไปจากมนุษยโลก ผ่านประตูยมโลก อยู่หน้าลานรอชานชื่อเพื่อเข้าพบพระยายมราช

ผ่านประตูที่ 1

หน้าวิหารพระยายมราช

*พระยายมราช คือ เทพชั้นเจ้าตุ่มหาราชิกาประเภทหนึ่งที่มีกรรมเกี่ยวพันด้านกฎหมาย ชอบตัดสินคดีความด้วยความซื่อสัตย์ตอนสมัยเป็นมนุษย์และทำบุญ หรือเมื่อทำบุญก็ตั้งความปรารถนาไว้

๒.๒.๔. วันครบรอบวันตาย ๑๐๐ วัน¹

ช่วงเวลาระหว่าง ๕๑ ถึง ๑๐๐ วัน คือช่วงกำลังถูกพิพากษา พระยายมราชจะซักถาม ความประพฤติตอนสมัยเป็นมนุษย์ และจะส่งไปเกิดเป็นอะไรต่ออะไร เช่น ไปเกิดในยมโลก อสุรตนรก และมหานรก ไปเป็นมนุษย์ เทวดา เป็นเปรต อสุรกาย ลัทธิวิเศษญาณ ตามกรรมที่ ปรากฏเป็นภาพหน้าบัลลังก์ของพระยายมราช ช่วงนี้ถ้าญาติอุทิศบุญให้ก็ยังรับบุญได้

พาพยมราช

ซักถามหน้าบัลลังก์

อนุโมทนาบุญที่ญาติอุทิศให้

นี่เป็นหลักการส่วนใหญ่ มีใช้ทั้งหมด เพราะฉะนั้นญาติมิตรผู้ยังเป็นอยู่ในโลกมนุษย์จึง ควรศึกษาวิธีอุทิศส่วนกุศลให้ถูกวิธี และรับทำบุญทุกบุญอย่างเต็มกำลังและอุทิศส่วนกุศลให้ใน วันดังกล่าว

นักศึกษาควรเทียบเคียงดูเรื่องการไปเกิดใหม่ตามแนวความเชื่อของทิเบตที่ได้อ้างอิงไว้ด้าน ท้ายแล้ว

¹ ม.อ. เทวทูตสูตร 23/190

พระสูตรและตำราที่อ้างอิง

๑. อนุกัมปกสูตร¹ : ว่าด้วยกฤณารธรรมของเจ้าอาวาส

[๒๓๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ๕ ประการเป็นไฉน ? คือ ยังคฤหัสถ์ให้สมาทานในอธิศีล ๑ ให้ตั้งอยู่ในธรรมทัศนะ ๑ เข้าไปหาคฤหัสถ์ผู้ป่วยแล้วย่อมให้สวดว่า ท่านทั้งหลายจงตั้งสติให้ตรงต่อพระรัตนตรัย ก็เมื่อภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เข้ามาแล้ว มีภิกษุมามากจากแคว้นต่าง ๆ ย่อมเข้าไปบอกพวกคฤหัสถ์ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุหมู่ใหญ่เข้ามาแล้ว มีภิกษุมามากจากแคว้นต่าง ๆ ขอเชิญท่านทั้งหลายทำบุญเป็นสมัยทำบุญ ๑ ย่อมฉันโภชนะที่พวกคฤหัสถ์ถวายจะเลวหรือประณีตก็ตามด้วยตนเอง ๑ ไม่ยังศรัทธาไทยให้เสียไป ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์

๒. ติโรกาทสูตร² : โลกหน้าไม่มีการประกอบอาชีพ และการห่อหุ้มให้เป็นต้นก็ไม่มีประโยชน์

๓. ชาณุตโตสนสูตร³ : ว่าด้วยภูมิที่รับบุญได้และที่รับบุญไม่ได้

¹ อนุ.ปญจก.อนุกัมปกสูตรที่ ๕ 36/489

² ขุ.ขุ.ติโรกาทสูตร 39/276

³ อนุ.ทสก.ชาณุตโตสนสูตร ๑๑ 38/435-40

**๔. ปฐมราชสูตร¹ : ว่าด้วย เทวดาตรวจดูการทำความดีของมนุษย์ในวันพระ และจดบัญชีบุญ
ทั่วโลกลดลง**

[๔๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในดิถีที่ ๘ แห่งปักข์ พวกอำมาตย์บริวารของมหाराชทั้งสี่ เทียวดูโลกนี้ ดิถีที่ ๑๔ แห่งปักข์ พวกบุตรของมหाराชทั้งสี่ เทียวดูโลกนี้ วันอุโบสถ ๑๕ คำนั้น มหाराชทั้งสี่ เทียวดูโลกนี้ด้วยตนเอง (เพื่อสำรวจ)ว่า ในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดาบำรุง สมณพราหมณ์ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อธิษฐานอุโบสถ ถือปฎิชาครอุโบสถ ทำบุญมีจำนวน มากอยู่หรือ ถ้าในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา ฯลฯ ทำบุญมีจำนวนน้อย มหाराชทั้งสี่ก็ บอกแก่คณะเทวดาดาวดิงส์ผู้หนึ่งประชุมในสุธัมมาสภาว่า ข้าแต่ท่านผู้บริสุทธิทั้งหลาย ในหมู่ มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา ฯลฯ ทำบุญมีจำนวนน้อย เพราะข้อที่บอกนั้น คณะเทวดา ดาวดิงส์ก็เสียใจ (บ่นกัน) ว่า ทิพกายจักเบาบางเสียละหนอสุรกายจักเต็มไป แต่ถ้าในหมู่ มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา ฯลฯ ทำบุญมีจำนวนมาก มหाराชทั้งสี่ก็บอกแก่คณะเทวดา ดาวดิงส์ ณ สุธรรมสภาว่าข้าแต่ท่านผู้บริสุทธิทั้งหลาย ในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา ฯลฯทำบุญมีจำนวนมาก เพราะข้อที่บอกนั้น คณะเทวดาดาวดิงส์ก็ชื่นชม (แสดงความยินดี) ว่า ทิพกายจักบริบูรณ์ละพ่อคุณ อสุรกายจักเบาบาง

๕. อรรถกถาปฐมราชสูตร

ในวัน ๘ คำ ท้าวสักกเทวราชทรงบัญชาท้าวมหाराชทั้ง ๔ ว่า ท่านทั้งหลาย วันนี้เป็นวัน ๘ คำ ท่านทั้งหลายจงท่องเที่ยวไปยังมนุษย์โลก แล้วจดเอาชื่อและโคตรของมนุษย์ที่ทำบุญมา ท้าวมหाराชทั้ง ๔ นั้น ก็กลับไปบัญชาบริวารของตนว่า ไปเถิดท่านทั้งหลาย ท่านจงท่องเที่ยวไป ยังมนุษย์โลก เขียนชื่อและโคตรของมนุษย์ที่ทำบุญลงในแผ่นทองแล้วนำมาเถิด บริวารเหล่านั้น ทำตามคำบัญชา

มนุษย์ทั้งหลายทำบุญมีประการต่าง ๆ มีการถึงสรณะ รับนิจศีล บูชาด้วยดอกไม้ พัง ธรรม ตามประทีปพันดวง และสร้างวิหารเป็นต้น เทวดาเหล่านั้น ท่องเที่ยวไปอย่างนี้แล้ว เขียน

¹ อจ.ติก.ปฐมราชสูตร 34/163

ชื่อและโคตรของมนุษย์ผู้ทำบุญลงในแผ่นทอง แล้วนำมาถวายท้าวมหาราชทั้ง ๔ โอรสของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ท่องเที่ยวไปตรวจดู เพราะถูกท้าวมหาราชทั้ง ๔ ส่งไปตามนัยก่อน

อำมาตย์ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ เข้าไปยังคาม นิคม และราชธานีเหล่านั้น ๆ ก็เทวดาที่อาศัยอยู่ตามคาม นิคม และราชธานีเหล่านั้น ๆ ทราบว่า อำมาตย์ของท้าวมหาราชทั้งหลายมาแล้ว ต่างก็พากันถือเครื่องบรรณาการไปยังสำนักของเทวดาอำมาตย์เหล่านั้น.

เทวดาอำมาตย์เหล่านั้น รับเครื่องบรรณาการแล้ว ก็ถามถึงการทำบุญของมนุษย์ทั้งหลาย ตามนัยที่กล่าวไว้ว่า ท่านผู้ใดทักขทั้งหลาย มนุษย์จำนวนมากยังถือกุศลมารดาอยู่หรือเมื่อเทวดาประจำคาม นิคม และราชธานีรายงานว่า ใช่แล้ว ท่านผู้ใดทักข ในหมู่บ้านนี้ คนโน้นและคนโน้นยังทำบุญอยู่ ก็จดชื่อและโคตรของมนุษย์เหล่านั้นไว้แล้วไปในที่อื่น

ต่อมาในวัน ๑๔ คำ แม่บุตรของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็ถือเอาแผ่นทองนั้นแล้วท่องเที่ยวไป จดชื่อและโคตรตามนัยนั้นนั่นแล

ในวัน ๑๕ คำ อันเป็นวันอุโบสถนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็จดชื่อและโคตรลงไปในแผ่นทองนั้นนั่นแล้วตามนัยนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้นทราบว่า เวลานั้นมีมนุษย์น้อย เวลานั้นมีมนุษย์มาก ตามจำนวนแผ่นทอง

๖. กิจกรรมของชาวสวรรค์ในวันพระ ๑๔ คำ, ๑๕ คำ* ¹

(ดูในเรื่องภูมิวิทยา ตอนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์)

¹ จากรายการ โรงเรียนอนุบาลฝันในฝันวิทยา : รายการธรรมะผ่านดาวเทียม

แนวคิดเรื่อง “บาร์โด”

“ บาร์โด ” หมายถึง **การเปลี่ยนผ่าน หรือช่องว่างระหว่างสถานที่สิ้นสุดลงกับอีกสถานการณืหนึ่งที่กำลังจะเกิดขึ้น** “ บาร์โด ” ประกอบด้วย ๒ คำ คือ (๑) บาร์ แปลว่า ในระหว่าง (๒) โด แปลว่า ภูกระบัง หรืออุกโยน

“ บาร์โด ” คือภาพของชีวิตตั้งแต่เกิดไปจนถึงตาย แล้วถือกำเนิดในภพใหม่ ความหมายที่นิยมใช้โดยทั่วไป หมายถึง **สภาพของอันตรภพ เป็นโลกที่อยู่ระหว่าง ความตายกับการเกิดใหม่ จุดพักระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า เป็นโลกของจิตหรือวิญญาณโดยเฉพาะ** ดูเหมือนทีเบตกำลังบอกว่า นอกจากจะพยายามติดต่อกับมารดาบิดาในอนาคตแล้ว วิญญาณในบาร์โดพยายามเชื่อมตัวเองเข้ากับแสงชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นแสงประจำตระกูลพระชยานีพุทระ กล่าวคือ

แสงสีน้ำเงิน	ประจำตระกูลโทสะ	ของพระชยานีพุทระอักโขภยะ
แสงสี ขาว	ประจำตระกูลโมหะ	ของพระชยานีพุทระไวโรจนะ
แสงสีแดง	ประจำตระกูลราคะ	ของพระชยานีพุทระอมิตากะ
แสงสีเหลือง	ประจำตระกูลจินตามณี	ของพระชยานีพุทระรัตนสัมภวะ
แสงสีเขียว	ประจำตระกูลสมยะ	ของพระชยานีพุทระโอมลสิทธิ

เมื่อวิญญาณเชื่อมตัวเองเข้าได้กับแสงชนิดใด ย่อมหมายถึงว่าจะต้องไปเกิดในภพที่อยู่ในอาณาเขตของพระธยานีพุทธะพระองค์นั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ กรรมที่ได้สั่งสมไว้ในขณะก่อนตาย “ บาร์โด ” (สังสารวัฏ แบบทิเบต) จึงเกี่ยวข้องกับวิญญาณ แสงสี และ พระธยานีพุทธะ

ในอันตรภพ (บาร์โด) นี้ จิตหรือวิญญาณมีบทบาทโดดเด่นเคลื่อนที่ไปได้โดยไม่มีขอบเขต แต่ทิศทางการเคลื่อนที่ของจิตวิญญาณก็จะถูกกำหนดโดยกรรมเก่า **กายที่ปรากฏใน อันตรภพ (บาร์โด) เป็นกายทิพย์ มีอายตนะครบ แต่เบาโปร่งใส และเคลื่อนที่ได้** ชาวทิเบตเชื่อว่า เมื่อวิญญาณเคลื่อนออกจากร่างกายเคลื่อนย้ายของวิญญาณ แบ่งเป็น ๔ ระยะ คือ

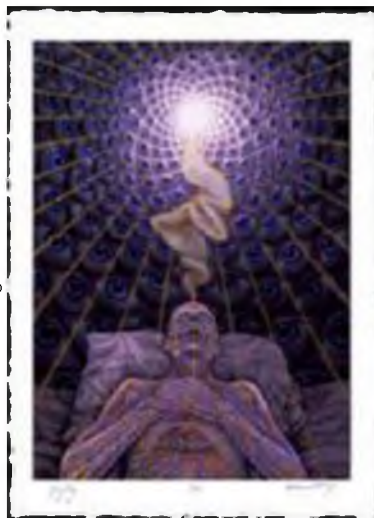
ระยะที่ ๑ ใช้เวลา ๓ วัน

ระยะที่ ๒ ใช้เวลา ๕ วัน

ระยะที่ ๓ ใช้เวลา ๙ วัน

ระยะที่ ๔ ใช้เวลา ๓๔ วัน

วิเคราะห์จากข้อมูลในตำราทิเบต ดูเหมือนว่า ประมาณวันที่ ๑ ถึงวันที่ ๑๕ หลังจากตาย เป็นช่วงที่วิญญาณของมนุษย์จะถูกลงโทษจากบาปอกุศลกรรมที่ได้กระทำไว้ วิญญาณต้องชดใช้บาปอกุศลกรรมที่ทำให้หมดก่อนที่จะไปเกิดในภพใหม่ ไม่มีสิทธิแสวงหาภพที่จะไปเกิดใหม่ แต่ต้องก้มหน้ารับกรรมชดใช้ความผิด “วิญญาณที่จะไปเกิดในภพใหม่ ต้องเป็นวิญญาณที่บริสุทธิ์” นี่เป็นอีกมุมมองหนึ่ง อีกมุมมองหนึ่งคือ วิญญาณที่จะไปเกิดสุคติภพหรือทุคติภพมีความชัดเจนว่าเหมาะที่จะไปเกิดในภพนั้นจริง ๆ ช่วงเวลาที่อยู่ใน บาร์โด อาจเป็นช่วงเวลาบังคับตามกฎหมายธรรมชาติ ซึ่งต้องมีกระบวนการตัดสินสิ่งที่วิญญาณทำมา

ระยะที่ ๔ เป็นระยะที่สำคัญ ตกอยู่ในช่วงประมาณ ๑๕ – ๑๘ วัน หลังจากที่ยังวิญญาณเคลื่อนออกจากร่างกาย เพราะวิญญาณได้ชดใช้บาปอกุศลกรรมหมดสิ้นแล้ว มีสิทธิที่จะแสวงหาภพใหม่ ระยะเวลาที่ใช้ในการแสวงหาภพใหม่อาจไม่ถึง ๓๔ วันแต่จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับกำลังบุญกุศลกรรมที่ได้ทำไว้ในชาติก่อน

โดยสรุปก็คือว่า ระยะเวลาที่อยู่ในอันตราย “บาร์โด” ใช้เวลาโดยเฉลี่ย ๔๙ วัน แต่ก็ขึ้นอยู่กับกำลังกรรม จิตวิญญาณบางดวงอาจติดอยู่ในอันตรายเป็นปีไม่ได้ผู้ใดไม่ได้เกิด

เราต้องคอยในอันตราย (บาร์โด) จนกว่ากรรมของเราจะสามารถติดต่อเชื่อมโยง กับ บิดา มารดาในอนาคตได้ อันตราย (บาร์โด) จึงมีลักษณะเหมือนกับห้องพักของผู้เดินทางต่อ โดยสามารถพักอยู่ได้นานถึง ๔๙ วัน ก่อนที่จะเดินทางต่อไปยังชาติหน้า

แต่มีกรณีพิเศษที่ไม่ต้องรออยู่ในอันตราย คือ จิตวิญญาณที่มีแรงกรรมมาก ที่จะผลักดันให้เขาไปเกิดในชาติหน้า แรงกรรมในที่นี้หมายถึงทั้งที่เป็นกุศลกรรม และ อกุศลกรรม ในกรณีที่ เป็นกุศลกรรม จิตวิญญาณจะถูกแรงกุศลกรรมมาหนุนส่งให้ไปเกิดในสุคติภพทันที ในกรณีที่ เป็น อกุศลกรรม จิตวิญญาณก็就会被แรงอกุศลกรรมมาหนุนส่งให้ไปเกิดในทุคติภพทันที เช่นกัน

แนวคิดเรื่อง “ บาร์โด ” ตรงกับแนวคิดเรื่อง “ อันตราย ” ของสำนักไวภาชิกะ (สรวาสติวาทิน) ถามว่า “อะไรคืออันตราย ? ” ไวภาชิกะมีทฤษฎะว่า ในกามภพ และ รูปภพ มีอันตราย กล่าวคือ เมื่อบุคคลตาย (จุติ) ก่อนที่จะไปเกิด (ปฏิสนธิ) ในภพต่อไป จะมีที่พักพิงอยู่ระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า จิตหรือวิญญาณ (จิตจิต หรือ จุตติวิญญาณ) อาจพักอยู่ประมาณ ๗ วันหรือมากกว่านั้นขึ้นอยู่กับกำลังกรรม

คำว่า “ **ขึ้นอยู่กับกำลังกรรม** ” ในที่นี้ หมายถึงทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ถ้ากรรมดีมาก และมีความเข้มข้นย่อมมีพลังเหนี่ยวนำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์โดยเร็ว ถ้ากรรมชั่วมาก และมีความเข้มข้น ย่อมมีพลังเหนี่ยวนำให้ไปเกิดในอบาย ทุคติวิบาตโดยเร็ว ข้อนี้ย่อมสมเหตุสมผล ความชัดเจนไม่ว่าจะในเชิงบวกหรือเชิงลบ ย่อมให้ผลชัดเจนความก้าว่งย่อมต้องผ่านกระบวนการตัดสินซึ่งน้ำหนัก จิตหรือ วิญญาณที่สั่งสมกุศลกรรมหรือ อกุศลกรรมไว้ในลัดส่วนเท่ากัน อาจจะต้องผ่านกระบวนการตัดสินกลั่นกรองก่อนก็ได้ ทำให้ต้องอาศัยอยู่ในอันตรายลักระยะหนึ่ง

แนวคิดเรื่อง “ บาร์โด ” ของทิเบตอาจถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยกรอบแนวคิดที่ว่า “ **กุศลกรรม และอกุศลกรรม มีสัดส่วนเท่ากันจะต้องผ่านกระบวนการพิจารณาโดยธรรมชาติ หรือองค์อำนาจอย่างใดอย่างหนึ่ง** ” ข้อความหลายตอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อวิเคราะห์สรุปออกมาแล้วมีนัยบ่งว่าจะมีกระบวนการเตือนความทรงจำอยู่ในระหว่างรอต่อ

ระหว่างภพนี้กับภพหน้า แต่ประเด็นที่หน้าสังเกตในคัมภีร์ของเถรวาทก็คือว่า ความดีกับความชั่วอาจเท่ากันหรือไม่เท่ากัน กระบวนการตัดสินก็ยังมีความจำเป็น เพื่อสร้างความยุติธรรม เช่น ข้อความว่า **“เมื่อจิตเศร้าหมอง ทุกคติเป็นอันหวังได้ เมื่อจิตไม่เศร้าหมองสุดคติเป็นอันหวังได้”** สมมุติว่า นาย ก. ทำความดีไว้มาก แต่ก่อนร่างกายจะแตกดับในภพนี้ วาระจิตสุดท้ายของเขา เศร้าหมองเพราะปัจจัยบางอย่าง ในกรณีเช่นนี้จะต้องมีกระบวนการเตือนความทรงจำให้ระลึกถึงความดีที่ทำไว้ เพื่อจิตจะได้บริสุทธิ์อันจะมีผลให้รับสุคติ

แนวคิดเกี่ยวกับการสืบทอดชีวิตจากภพอดีต สู่ปัจจุบันภพ และจากปัจจุบันสู่นาคตภพ เท่าที่สรุปได้จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เรื่องอंतरภพ หรือบาร์โดก็ดี เรื่องกระบวนการเตือนความจำของวิญญาณที่จะไปเกิดใหม่ก็ดี ดูจะเป็นไปได้ยาก เพราะกระบวนการเกิดใหม่ก็คือกระบวนการทำงานของจิตที่มีลักษณะก้าวกระโดด ในวิถีชีวิตประจำวัน วิถีจิตปกติมี ๑๗ ขณะ ในวิถีชีวิตที่เป็นรอยต่อระหว่างภพวิถีจิตวิ่งเพียง ๑๓ ขณะ แปลงสภาพเป็นจิตจิตรเพื่อไปปฏิสนธิ ตามว่า **“ช่วงไหนคืออंतरภพ อยู่ในระหว่างจิตกับปฏิสนธิหรือไม่ ระหว่างนี้มีระยะเวลาานพอที่จะมี กระบวนการฟอกจิต หรือ กระบวนการเตือนความจำหรือไม่ ?”** ปัญหานี้อภิปรายกันมาก พระพุทธศาสนาแบบทิเบต มีบทสรุปชัดเจนแล้วว่า แนวคิดนี้มีความเป็นไปได้

ความจริง “บาร์โด” ก็คือสังสารวัฏนั่นเอง เพราะเท่าที่จริงแล้วไม่ได้มีนับถึง เฉพาะช่วงระยะเวลาระหว่างตายกับเกิดเท่านั้น แต่หมายถึงกระบวนการของชีวิตทั้งหมด อัตภาพของมนุษย์แบ่งเป็น ๔ ระยะ คือ

- ๑) ระยะดำรงชีวิต เรียกว่า บาร์โดธรรมชาติ คือ บาร์โดแห่งชีวิต
- ๒) ระยะใกล้ตายและระยะตาย เรียกว่า บาร์โดอันทุกข์ทรมาณ คือ บาร์โดแห่งการตาย
- ๓) ระยะหลังความตาย เรียกว่า บาร์โดอันแจ่มกระจ่าง คือ บาร์โดแห่งธรรมดา
- ๔) ระยะเกิดใหม่ เรียกว่า บาร์โดแห่งกรรม คือ บาร์โดแห่งการถือกำเนิด

เพราะฉะนั้น “บาร์โด” คือ ชีตคั่นของชีวิตมนุษย์ซึ่งอาจแบ่งได้หลายนัย แม้ในขณะดำรงชีวิตอยู่ในวันหนึ่ง อาจมี บาร์โด ๓ ระยะหรือ ๔ ระยะ เช่น ระยะระหว่างตื่นกับหลับ ระหว่างหลับสนิทกับระหว่างฝันและ ระหว่างหลับกับตื่น คำสอนเรื่อง บาร์โดในวัฏสนนธรรมทิเบต

มีวัตถุประสงค์ให้ระลึกถึงสภาวะแห่งชีวิตทุกขณะจิต แต่ได้รับการวิจารณ์ว่า กำลังทำลายกระบวนการทำงานของจิตในวิถีปกติ ๑๗ ขณะตามคัมภีร์สายอภิธรรมของเถรวาทที่เห็นว่า “ตายแล้วเกิดทันทีโดยไม่มีการพัก อาจเกิดในครรรพ์ ไข่ เถ้าโคล หรือเกิดผุดขึ้น ขึ้นอยู่กับกรรมที่สั่งสม การตาย คือการที่อุปกรณ์ หรือช่องทางการทำงานของจิตเสื่อมสภาพ ทำให้กระบวนการทำงานของจิตสะดุดชั่วคราว แต่ก็กลับเข้าสู่สภาวะปกติอย่างรวดเร็ว ช่วงขณะจิตตาย (จุติ) และเกิด (ปฏิสนธิ) เหมือนกับช่วงขณะจิตปกติทั่วไป” บาริเดถ้าจะมีก็คือช่วงระหว่างขณะจิตแต่ละขณะนั่นเอง

อย่างไรก็ตามแนวคิดเรื่องการทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย เช่น ประเพณีการทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน หรือ ๑๐๐ วันเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย การทำบุญอย่างนี้อาจเป็นเพราะเชื่อว่า วิญญาณของผู้ตายยังไม่ไปเกิดในภพใหม่

ตามความเห็นของผู้เขียนเห็นว่า ความจริงความเข้าใจของทิเบตก็มีส่วนถูกและสอดคล้องกับพุทธวจนะบ้าง เพราะไม่ว่าจะเรียกว่ารอเกิด(สัมภเวสีหรืออंतरภาพ) หรือเกิดแล้ว ก็เชื่อว่าการปฏิสนธิ(เกิด)ทันทีแล้วเหมือนกัน เพียงแต่ว่าเกิดเป็นอะไรเท่านั้นเอง มติฝ่ายพระอรรถกถาจารย์และนักอภิธรรมจึงไม่น่าจะคัดค้านค่อนข้างหนักแน่นเกินไป

บทที่ ๓ การมาเกิด (ปฏิสนธิ)

เนื้อหาบทที่ ๓

๑. ความหมายและประเภทของปฏิสนธิ

- อปายปฏิสนธิ
- กามสุคติปฏิสนธิ
- รূปาวจรปฏิสนธิ
- อรูปาวจรปฏิสนธิ

๒. การจำแนกชื่อเรียกการเกิดในลักษณะต่าง ๆ

๓. วิธีการปฏิสนธิ (เกิด) ของสัตว์

๔. การปฏิสนธิสู่ครรภ์ของคน ๔ ประเภท

๕. เหตุให้เกิดร่วมกันของบิดามารดากับบุตร

๖. วิธีการขอลูกที่ดีให้มาเกิด

๗. บุรพนิมิตบอกลักษณะบุตรธิดาที่จะมาเกิด

๗.๑. บุรพนิมิตของผู้มาเกิดดี

๗.๒. บุรพนิมิตของผู้มาเกิดไม่ดี

วัตถุประสงค์

บทนี้ต้องการให้นักศึกษามีความเข้าใจในหัวข้อต่อไปนี้

๑. ความหมายและประเภทของปฏิสนธิ
๒. ชื่อจิตที่ทำให้หน้าที่ปฏิสนธิ
๓. ประเภทของบุคคลที่เกิดจากปฏิสนธิจิตแต่ละดวง
๔. อายุโดยประมาณของบุคคลแต่ละประเภท
๕. ชื่อของการเกิดในลักษณะต่าง ๆ
๖. วิธีการปฏิสนธิ
๗. เหตุให้เกิดร่วมกันของบิดามารดากับบุตริธิดา
๘. วิธีการขอลูกให้มาเกิด
๙. บุญพินิตบอกเหตุให้ได้บุตริธิดามาเกิด

บทที่ ๓ การมาเกิด (ปฏิสนธิ)

๑. ความหมายและประเภทของปฏิสนธิ

เมื่อสัตว์ตายลงแล้ว เพราะยังมีกิเลสอยู่จึงต้องมาเกิดใหม่อีกตามอำนาจของกิเลส กรรม วิบาก ยกเว้นพระอรหันต์ประเภทเดียวที่ไม่ต้องเกิดในภพ ๓ อีก เพราะสิ้นกรรมกิเลสแล้ว ไม่ว่าการตายแบบใดก็ตามก็หาได้สูญหายไปไม่ คือ ผู้สิ้นกิเลสก็ไปสู่อายตนะนิพพาน ผู้มีกิเลสก็จะต้องเกิดในภพ ๓ ตามสมควรแก่กรรม หลังจากที่จุติจิตดับลงแล้ว ปฏิสนธิจิตก็เกิดขึ้นทันที ด้วยอำนาจการสืบต่อภพใหม่ (มิใช่ไปด้วยวิธีอื่น เช่น หายตัวไปปรากฏในนรก สวรรค์ หรือ พรหมโลกของท่านผู้มีฤทธิ์ แต่อย่างใด) **การมาเกิด** แบบนี้จึงเรียกว่า **ปฏิสนธิ** ที่จะกล่าวต่อไป

ปฏิสนธิ คือ การหยั่งลงในภพใหม่ ด้วยอำนาจการสืบต่อจากภพชาติเดิมของสัตว์ทั้งหลาย หรือการเกิดขึ้นในภพชาติใหม่ เมื่อกล่าวโดยธรรมแล้วหมายถึง **อาการที่จิต เจตสิก และกรรมรูป ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในภพหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งการสืบต่อระหว่างภพเก่ากับภพใหม่** เรียกว่า “**ปฏิสนธิ**” การเกิดขึ้นของจิต เจตสิก และกรรมรูป เกิดขึ้นในภุมิใด ก็เรียกชื่อปฏิสนธิไปตามภุมินั้น คือ

ชื่อของปฏิสนธิมี ๔ ประการ คือ อปายปฏิสนธิ กามสุคติปฏิสนธิ รูปาวจรปฏิสนธิ และ อรูปาวจรปฏิสนธิ

๑. อปายปฏิสนธิ คือการปรากฏขึ้นของจิต เจตสิก และกรรมรูปครั้งแรกในอบายภุมิ ๔ เรียกว่า อปายปฏิสนธิ

๒. กามสุคติปฏิสนธิ คือ การปรากฏขึ้นของจิต เจตสิก และ กรรมรูป ในกามสุคติภุมิ ๗ เรียกว่า กามสุคติปฏิสนธิ

๓. รูปาวจรปฏิสนธิ คือ การปรากฏขึ้นของจิต เจตสิก และกรรมชรูปครั้งแรกในรูปภูมิ ๑๕ และการปรากฏขึ้นของกรรมชรูป ในอสัญญสัตตภูมิ ๑ เรียกว่า รูปาวจรปฏิสนธิ

๔. อรูปาวจรปฏิสนธิ คือ การปรากฏขึ้นของจิตและเจตสิกครั้งแรกในอรูปภูมิ ๔ เรียกว่า อรูปาวจรปฏิสนธิ

รายละเอียดของการปฏิสนธิทั้ง ๔ ประการเป็นอย่างไรนักศึกษาค้นคว้าได้ศึกษากันต่อไป

๑. อปายปฏิสนธิ

อปายปฏิสนธิ หมายถึง ปฏิสนธิจิตเจตสิก และกรรมชรูปของสัตว์นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉาน ย่อมเกิดในอบายภูมิ ๔ จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิในอบายภูมินี้ ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก ย่อมทำให้เกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ โดยทำหน้าที่ปฏิสนธิในขณะปฏิสนธิกาล ต่อแต่นั้นทำหน้าที่ภวังค์ และในตอนสุดท้ายแห่งปัจจุบันภพก็ทำหน้าที่จุติคือดับเคลื่อนไปจากภพที่เป็นอยู่นั้น นี่ชื่อว่า อปายปฏิสนธิ

หมายความว่า อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก ซึ่งเป็นปฏิสนธิวิญาณของ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉานนี้เป็นวิญาณที่เป็นผลของอกุศลจิต ๑๑ (เว้นอุทัจจ สัมปยุตตจิต ๑ ที่มีในโมหมูลจิต ๑ ดวง) เมื่อทำปฏิสนธิกิจในปฏิสนธิกาล คือ ขณะแรกเกิดแล้ว ต่อจากนั้นก็ทำหน้าที่ภวังค์ (รักษามภชาติ) ตลอดไปจนถึงสุดท้ายแห่งภพชาตินั้น จึงทำหน้าที่จุติ (เคลื่อนจากภพเก่า) แสดงว่า อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบาก เมื่อทำหน้าที่ปฏิสนธิ(ให้เกิด)แล้ว ยังทำหน้าที่ภวังค์คือรักษามภชาตินั้นไว้ และทำหน้าที่จุติ (ตาย) ในวาระสุดท้ายแห่งภพชาติด้วย แต่ต้องเข้าใจว่า เป็นอุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากที่เกิด-ดับสลับต่อกันคนละดวง หาใช้จิตดวงเดียวดังที่กล่าวล่องลอยไปไม่

สัตว์นรก

เปรต

อสูรกาย

สัตว์ดิรัจฉาน

อนึ่ง อุเบกขาสันตীরณอกุศลวิบากนี้ ย่อมเกิดในอบายภูมิซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ทุคติภูมิ** คือ ภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งความลำบาก หรือภูมิเกิดที่ไม่ดีอันเป็นภูมิที่ได้รับผลจากกรรมชั่วที่ตนทำ และปฏิสนธิจิตประเภทนี้เป็น **อเหตุกจิต** จึงเรียกสัตว์ที่เกิดด้วยอุเบกขาสันตীরณอกุศลวิบากนี้ว่า **ทุคติอเหตุกบุคคล**

๒. กามสูตรปฏิสนธิ

กามสูตรปฏิสนธิ หมายถึง ปฏิสนธิจิตของมนุษย์ และเทวดา ที่เกิดในภุมิอันพร้อมด้วยกามตัณหาตั้งรูปวิเคราะห์บาลีว่า **กามสหจริตา สติ = กามสูตร**

แปลว่า สติภุมิที่เกิดพร้อมด้วยกามตัณหา ชื่อว่า “กามสูตร” ได้แก่ กามสูตรภุมิ ๗ คือ มนุษย์ภุมิ ๑, เทวภุมิ ๖ จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ได้แก่ กามสูตรปฏิสนธิจิต ๙ ดวง ย่อมเกิดได้ในกามสูตรภุมิ ๗

กามสูตรปฏิสนธิจิต มี ๙ ดวงได้แก่

อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ๑ ดวง ย่อมเกิดได้ในมนุษย์ภุมิ ๑ และจาตุมหาราชิกาภุมิ ๑ ทั้ง ๒ ภุมิ เท่านั้น ทำให้เป็นมนุษย์และเทวดาที่ไม่สมประกอบทางด้านร่างกายบ้างจิตใจบ้าง

มหาวิบาก ๘ ย่อมเกิดได้ในมนุษย์ภุมิ ๑ และเทวภุมิ ๖ หรือ ที่เรียกว่า กามสูตรภุมิ ๗

อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ๑ ดวง เป็นจิตที่เป็นผลของมหากุศลจิต ๘ ดวง ซึ่งมีความบกพร่องด้วย เหตุ ญาณ และสังขาร จึงเป็นผู้มีบุญน้อย ผลบุญนำส่งให้เกิดเป็นมนุษย์ และเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาในกามสูตรภุมิก็จริง แต่ผลบุญนั้นไม่เต็มหน่วย จึงให้เกิดเป็นมนุษย์ที่พิการทั้งทางจิตใจ และ ร่างกายต่าง ๆ มาแต่กำเนิด และให้เกิดเป็นเทวดาชั้นต่ำของจาตุมหาราชิกา มีวินิปาติกอสุราบางพวก และเวมานิกเปรตบางพวกดังที่ท่านแสดงว่า

อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ย่อมเกิดได้ในกามสูตรภุมิ ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังก์ และจุติของมนุษย์ที่พิการต่าง ๆ มีตาบอดมาแต่กำเนิด เป็นต้น และของเทวดามีชั้นต่ำ มีเทวดาอาศัยภุมมัญญูเทวดาอยู่ และ วินิปาติกอสุราบางพวก

๒.๑. บุคคลที่ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ๑๑ จำพวก

มนุษย์ที่ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากจิต ได้แก่ มนุษย์ที่มีอาการพิการต่าง ๆ มาแต่กำเนิดมี ๑๐ จำพวก และเทวดาชั้นต่ำที่อาศัยภุมมัญญูเทวดาเป็นอยู่ หรือวินิปาติกอสุรา ๑ จำพวกมนุษย์ที่พิการต่าง ๆ ๑๐ จำพวก คือ

๑. ชัจจนฺธ	เป็นผู้	ตาบอดแต่กำเนิด
๒. ชัจจพริธ	”	หูหนวกแต่กำเนิด
๓. ชัจจฆานก	”	จมูกเสียแต่กำเนิด
๔. ชัจจมุค	”	โง่มาแต่กำเนิด
๕. ชัจจขฬ	”	โง่งมาแต่กำเนิด
๖. ชัจจมุมตตก	”	บ้ามาแต่กำเนิด
๗. ปณฺทก	เป็น	บัณฑิต
๘. อุภโตพยณชนก	เป็นผู้	ปรากฏ ๒ เพศ
๙. นปฺงสกะ	”	ไม่ปรากฏเพศ
๑๐. มมม	”	ติดอ่าง
๑๑. วินิปาติกอสฺสุรา	เป็น	เทวดาชั้นต่ำ

สำหรับข้อ ๑๑ เป็นเทวดาที่พิการ รูปร่างไม่สวยงาม ไม่มีความสุข มีอำนาจน้อย และต้องอาศัย ภูมิมัญจฺวเทวดาอยู่ นับเป็นเทวดาที่มีศักดิ์ต่ำที่สุดในชั้นจาตุมหาราชิกา รายละเอียดของบุคคลที่พิการ ๑๑ จำพวกเป็นอย่างไรเราจะได้อีกศึกษากันดังต่อไปนี้

๑. ชัจจนฺธ ผู้ที่ตาบอดแต่กำเนิด

โดยปกติผู้ที่กำเนิดโดยศัพทเสยยกะ^๑ นั้น ในขณะที่ปฏิสนธิจักษุประสาทยังไม่ปรากฏ ต่อมาจนถึงสัปดาห์ที่ ๑๑ จึงปรากฏขึ้น

สำหรับสังเสทบุคคล และโอบปาติกบุคคล ในปฏิสนธิขณะจักษุประสาทยังไม่เกิดขึ้นพร้อมด้วย

ฉะนั้น นับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมา ถ้ากรรมที่มีหน้าที่นำสัตว์ให้เกิดไม่สามารถทำให้จักษุประสาทเกิดขึ้นได้ในระยะเวลาอันสมควรด้วยอำนาจชนกกรรม(ชนกสัตติ)ให้เกิดขึ้น และด้วยอำนาจอุปถัมภกกรรม(อุปถัมภกสัตติ)คืออำนาจค้ำจุนแล้ว ผู้ที่ปฏิสนธิมาด้วยกรรมนั้นเอง จึงชื่อว่า ชัจจนฺธบุคคล คือ ผู้ที่ตาบอดมาแต่กำเนิดหรือแต่ปฏิสนธิในขณะนั้นเอง แต่ถ้

^๑ สัตว์ที่เกิดในครรภ์ หมายถึงทั้งที่เป็นตัวตั้งแต่ในครรภ์ (ชลาพุชะ) เช่น คน สุนัข กระบือ เป็นต้น และที่เป็นไข่อยู่ในครรภ์ (อณฺฑชะ) เช่น เป็ด ไก่ นก เป็นต้น

กรรมสามารถทำให้จักขุปสาทเกิดขึ้นในเวลาอันสมควรดังกล่าวแล้ว ต่อมาภายหลังแม้ยังอยู่ในกรรมมารดา หรือขณะคลอดออกมาตาบอดก็ตามจะไม่จัดเป็นผู้ตาบอดแต่กำเนิด

ฉะนั้น บางคนที่ตาบอดตั้งแต่คลอดจากกรรมมารดา แต่มีความเฉลียวฉลาดศึกษาวิชาทางโลก หรือทางธรรมได้ดี มีความจำและเข้าใจได้ดี มีความรู้สูง จึงเป็นข้อสันนิฐานว่า บุคคลนี้มีได้ปฏิสนธิมาด้วยอุเบกขาสันติรัตนกุลวิบาก

๒. ชัจจพริต ผู้ที่หูหนวกโดยกำเนิด

ผู้ที่หูหนวกโดยกำเนิด ชื่อว่า ชัจจพริต หมายถึง ตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมา ถ้ากรรมซึ่งมีหน้าที่นำสัตว์ให้เกิดไม่สามารถทำให้โสตรปสาทรูปปรากฏขึ้นในเวลาอันควร (ถึงสัปดาห์ที่ ๑๑ นับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะ) ด้วยอำนาจชนกกรรม(ชนกสัตติ)ทำให้เกิด และอำนาจอุปถัมภกกรรม(อุปถัมภกสัตติ)อำนาจคำจุน ผู้ที่ปฏิสนธิมาด้วยกรรมนั้นจึงเรียกว่า ชัจจพริตบุคคล คือ เป็นผู้หูหนวกมาแต่กำเนิด

๓. ชัจจฆานก ผู้ที่ไม่มีฆานปสาทโดยกำเนิด

ผู้ที่ไม่มีความปสาทโดยกำเนิด ชื่อว่า ชัจจฆานกะ หมายถึง ผู้ที่ปฏิสนธิมานั้น กรรมซึ่งมีหน้าที่นำสัตว์ให้เกิดไม่สามารถทำให้ฆานปสาทรูปปรากฏขึ้นด้วยอำนาจชนกกรรม และอุปถัมภกกรรมในเวลาอันสมควร(สัปดาห์ที่ ๑๑ นับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะ)แล้ว ก็เรียกบุคคลนั้นได้ว่าเป็น ชัจจฆานกะบุคคล คือ ผู้ที่ไม่มีฆานปสาทรูปมาแต่กำเนิด

๔. ชัจจมุค ผู้ที่เป็นใบ้มาโดยกำเนิด

ผู้ที่เปล่งเสียงออกมาเป็นถ้อยคำพูดไม่ได้ตั้งแต่กำเนิด ชื่อว่า ชัจจมุคะ หมายถึง ผู้ที่ปฏิสนธิมานั้นกรรมซึ่งทำหน้าที่นำสัตว์ให้เกิดมานั้นไม่สามารถทำให้เปล่งเสียงออกมาเป็นถ้อยคำพูดได้โดยชัดเจน นับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมา จนถึงเวลาอันสมควรเรียกบุคคลนี้ได้ว่าเป็น ชัจจมุคบุคคล คือ

กรรมที่เลี้ยงพ่อแม่ทำให้เป็นใบ้

เป็นใบ้ เพราะเศษแห่งวจีทุจริตกรรมซึ่งไปล้อผู้ที่เป็นใบ้ หรือไปแข่งผู้อื่นให้เป็นใบ้ หรือเวลาพ่อแม่พูดด้วยก็ไมยอมพูด บางทีก็เป็นเศษกรรมของการดื่มสุราเมรัย

๕. ชัจจชัพ ผู้ที่โง่เขลามาโดยกำเนิด

ผู้ที่โง่มาโดยกำเนิด ชื่อว่า ชัจจชัพ หมายถึง ผู้ที่ปฏิสนธิมานั้นเป็นผู้ที่โง่เขลาจนรับฟังคำสอนอะไรไม่รู้เรื่อง ไม่เข้าใจ แม้จะให้หนึ่งถึงสิบกันนับไม่ถูก หรือโง่จนไม่อาจทำกิจส่วนตัวได้ด้วยตนเอง ต้องอาศัยผู้อื่นช่วยจัดการให้ นับตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นมา จนถึงเวลาอันควรแล้วยังมีความโง่ สอนสิ่งง่าย ๆ ให้ก็ไม่เข้าใจ เช่นนี้เรียกบุคคลนี้ว่าเป็น ชัจจชัพบุคคล คือ คนโง่มาแต่กำเนิด หรือเรียกว่า **คนปัญญาอ่อน** เพราะเศษกรรมสุรา คนพวกนี้จะมีรูปแบบทางร่างกายคล้ายกันมาก เช่น ขอบตาบวม ปากล่างหนา บางทีก็น้ำลายไหล คล้ายกับตอนที่ตนเองเมาในอดีตชาติ

๖. ชัจจุมมตตก ผู้ที่เป็นบ้ามาโดยกำเนิด

ผู้ที่เป็นบ้ามาโดยกำเนิด ชื่อว่า ชัจจุมมตตก หมายถึง ผู้ที่ปฏิสนธิมานั้นนับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมา จนถึงเวลาอันสมควร กรรมที่น่าสยดสยองทำให้เกิดไม่สามารถทำให้เป็นผู้มีสติระลึกรู้ในการกระทำใด ๆ ของตนได้ คือ เป็นผู้หลงลืมสติ หรือ บ้า ๆ บอ ๆ อยู่ตลอดมาตั้งแต่กำเนิดเช่นนี้ เรียกบุคคลนี้ว่า เป็น ชัจจุมมตตกบุคคล คือ เป็นคนบ้ามาแต่กำเนิด เพราะ

เศษกรรมสุราเป็นส่วนมาก ซึ่งกรรมยังหนักกว่าประเภทที่ ๕

๗. ปณทก บัณเฑาะก์ หรือผู้ปริตทางเพศ

ผู้ที่ปฏิสนธิมาโดยเครื่องหมายแห่งบุรุษ และเครื่องหมายแห่งสตรีขาดตกบกพร่อง หรือผู้มีอาการปริตทางเพศบางประการ ชื่อว่า บัณเฑาะก์ **บัณเฑาะก์มี ๕ จำพวก**

๑. **อาสิตตะบัณเฑาะก์** ได้แก่ บัณเฑาะก์ที่ชอบดูตักสินน้ำสูกิจชายอื่น บุคคลใดมีความกำหนดกระวนกระวายแล้วเอาปากคาบอมองคชาตของบุรุษอื่นดูตักสินน้ำสูกิจแล้วจึงดับความกระวนกระวาย หรือบุคคลบางพวกที่ตอนแรกยังไม่เกิดความกำหนด ครั้นเมื่อได้ดูตักสินน้ำสูกิจแล้วเกิดความกำหนดยินดี บุคคลทั้งสองพวกนี้ชื่อว่า อาสิตตะบัณเฑาะก์

๒. **อุสสุยยะบัณเฑาะก์** พวกบัณเฑาะก์ที่ชอบแอบดูการร่วมเพศของผู้อื่น บุคคลผู้ใดได้โอกาสแอบดูบุรุษ และสตรีกำลังร่วมเพศกันอยู่ ก็บังเกิดความริษยาในขณะเดียวกันความกำหนดยินดีที่ตนมีอยู่ก็ระงับดับลงคล้ายกับว่าตนเองได้เสียด้วยฉะนั้น บุคคลพวกนี้ชื่อว่า อุสสุยยะบัณเฑาะก์

๓. **โอปั๊กกมียะบัณเฑาะก์** บัณเฑาะก์พวกนี้ที่ถูกตอน บุคคลบางพวกที่ต้องถูกตอนไม่ให้มีความกำหนดยินดีเกิดขึ้น เช่น **พวกขันที** ที่ต้องมีหน้าที่อยู่ใกล้ชิดกับนางสนมกำนัลของพระเจ้าแผ่นดินหรือฮ่องเต้ของจีน) เป็นบุคคลที่ได้ชื่อว่า โอปั๊กกมียะบัณเฑาะก์ พวกบัณเฑาะก์ประเภทนี้มีได้เป็นมาโดยกำเนิด จึงถือว่าปฏิสนธิด้วยเหตุกปฏิสนธิมิได้ อาจเป็นเหตุกปฏิสนธิ ทวิเหตุกปฏิสนธิ หรือ ตติเหตุกปฏิสนธิ ก็ได้

๔. **ปั๊กขะบัณเฑาะก์** บัณเฑาะก์ที่เกิดกำหนดตามปั๊กข บุคคลบางพวกมีความกำหนดในกาฬปั๊กขคือกาลข้างแรม ครั้นถึงขุณหปั๊กขคือข้างขึ้น ความกำหนดกระวนกระวายก็หายไป หรือมีความกำหนดในขุณหปั๊กข ครั้นถึงกาฬปั๊กขความกระวนกระวายก็หายไป บุคคลพวกนี้ชื่อว่า ปั๊กขะบัณเฑาะก์

๕. **นปฺปสกะบัณเฑาะก์** บัณเฑาะก์ผู้ไม่ปรากฏเพศ บุคคลใดที่เกิดในกามภูมิอวัยวะเพศหญิง และชาย **ไม่ปรากฏทั้งสองเพศ** ในขณะปฏิสนธิทีเดียว มีแต่ช่องสำหรับถ่ายปัสสาวะเท่านั้น บุคคลชนิดนี้ชื่อว่า นปฺปสกะบัณเฑาะก์

๘. อุภโตพยัญชนก บุคคล ๒ เพศ

นิมิตเครื่องเพศปรากฏที่ตั่งขึ้น โดยกรรม ๒ อย่าง คือ โดยกรรมเป็นเหตุยังอิตถินิมิต (เพศหญิง) ให้เกิดขึ้น ๑ โดยกรรมเป็นเหตุยังปุริสนิมิต (เพศชาย) ให้เกิดขึ้น ๑ ของบุคคลนั้นมี อยู่ เหตุนี้ เขาจึงชื่อว่า อุภโตพยัญชนก

หมายความว่า ด้วยอำนาจแห่งกุศลกรรมอันเกี่ยวกับกาเมสุมิฉณาจาร เข้าเบียดเบียน กุศลกรรมที่ทำให้เกิดเป็นมนุษย์ และทำให้อำนาจแห่งกุศลกรรมนั้นลดกำลังลง จึงปรากฏมี อวัยวะเพศได้ ๒ เพศในบุคคลเดียวกัน แต่อวัยวะเพศทั้ง ๒ นั้นหาได้ปรากฏในเวลาเดียว พร้อมกันไม่ เวลาใดปุริสภาวะปรากฏขึ้น เวลานั้นอิตถิภาวะย่อมไม่ปรากฏ และถ้าเวลาใด อิตถิภาวะปรากฏขึ้น เวลานั้นปุริสภาวะก็ไม่ปรากฏขึ้น ดังพระบาลีในอินทริยแสดงว่า “**ยสฺส อิตถินทริยํ อุปปชฺชติ ตสฺส ปุริสินทริยํ อุปปชฺชติ**” แปลว่า อิตถินทริยกำลังเกิดขึ้นแก่บุคคล ใด ปุริสินทริยก็กำลังปรากฏขึ้นแก่บุคคลนั้นใช่ไหม โน แก้วว่า ไม่ใช่ เป็นการยืนยันว่า**มิใช่ เกิดขึ้นพร้อมกัน**

อุภโตพยัญชนกบุคคลมี ๒ จำพวก

๑. **อิตถิอุภโตพยัญชนกบุคคล** ได้แก่ บุคคลที่มีทรวดทรงสัณฐาน ลักษณะอาการ ตลอดจนอวัยวะเป็นเพศหญิงอย่างธรรมดา แต่ต่อมาเมื่อเวลาใดบังเกิดความกำหนัดพอใจใน หญิงอื่น จิตใจที่เคยเป็นหญิงอยู่ก่อนก็หายไป ผันแปรสภาพจิตใจเป็นชายขึ้นมาแทนที่ และเวลาเดียวกันอวัยวะเพศชายก็ปรากฏขึ้นแทนอวัยวะเพศหญิง สามารถร่วมสมสู่กับหญิงอื่น ได้

๒. **ปุริสอุภโตพยัญชนกบุคคล** ได้แก่ บุคคลที่มีรูปร่างสัณฐานลักษณะ อาการเป็นชาย ทั้งอวัยวะเพศก็เป็นชาย แต่เมื่อเวลาใดเกิดความกำหนัดพอใจในชายอื่น เวลานั้นจิตใจ และ อวัยวะเพศที่เคยเป็นชายอยู่ก่อนก็หายไป ผันแปรสภาพจิตใจและอวัยวะเพศก็เป็นหญิงขึ้นมา แทนที่ มีความสามารถร่วมสมสู่กับชายได้

ความแตกต่างกันระหว่างอุภโตพยัญชนกบุคคลทั้ง ๒ นี้ ก็คือ

อิตถิอุภโตพยัญชนกบุคคลนั้น ตนเองมีกรรมกับบุรุษอื่นได้ ทั้งทำให้หญิงอื่นมีกรรม กับตนก็ได้

บุริสสุโกโตพยัญชนกบุคคลนั้น ทำให้หญิงอื่นมีกรรมกับตนได้ แต่บุริสสุโกโตไม่อาจทำตนให้มีกรรมได้

ภาวรูปแม่ทั้ง ๒ (หญิงชาย)นี้ ของบุคคลผู้เกิดในปฐมกับ ย่อมตั้งขึ้นในปวัตติกาล เพราะกินข้าวสาลีครั้งแรกสมัยต้นกับซึ่งเป็นอาหารหยาบ ทำให้ต้องมีอวัยวะในการขบถ่าย เพศชายจึงปรากฏ ผู้ที่มีเพศกรรมกามาจะมีเพศหญิงปรากฏ เมื่อสมสู่กัน ในภายหลังต่อมารุ่นลูกหลานเป็นต้นก็จะมีภาวรูปทั้ง ๒ นี้อย่างใดอย่างหนึ่งตามสมควรแก่กรรมตั้งขึ้นในปฏิสนธิกาล แม้ตั้งขึ้นในปฏิสนธิกาล ก็ย่อมหวั่นไหว ย่อมเปลี่ยนได้ในปวัตติกาล

เหมือนอย่างพระดำรัสที่ตรัสไว้ในพระบาลีวินยัตถุแห่งปฐมปาราชิกว่า “กิสมัยันนั้นแล เพศหญิงปรากฏแก่ภิกษุรูปหนึ่ง เพศชายปรากฏแก่ภิกษุณีรูปหนึ่ง” ดังนี้

ก็บรรดาเพศทั้ง ๒ นั้น เพศชายเป็นอุดมเพศ(เพศสูงสุด) เพศหญิงเป็นหินเพศ(เพศต่ำ) ฉะนั้น เพศชายย่อมอันตรธานหายไป เพราะอกุศลมีกำลังรุนแรง แต่กุศลอ่อนกำลังลง เพศหญิงจึงปรากฏแทนที่ ฝ่ายหญิง เพศหญิงเมื่ออันตรธาน ย่อมอันตรธานไปด้วยอกุศลที่อ่อนกำลัง แต่กุศลมีกำลังรุนแรง เพศชายจึงปรากฏแทนที่เพศหญิง เช่น ที่เพศหญิงปรากฏ แก่โสโรยยกบุตรเศรษฐีเพราะมโนทุจริตคิดไม่ดีต่อพระมหากษัตริย์จนพระเถระ อกุศลกรรมจึงหายไป เพศชายจึงปรากฏเหมือนเดิมอีกด้วยอำนาจกุศลกรรม ข้อนี้ไม่จัดเป็นอุกโตพยัญชนก

๙. นปฺงสกะ ผู้ไม่ปรากฏอวัยวะเพศ

บุคคลใด เครื่องหมายเพศหญิงและชายไม่ปรากฏทั้ง ๒ เพศตั้งแต่ปฏิสนธิ ได้แก่ พวกนปฺงสกะบัณฑิตเทวาก็ได้กล่าวแล้ว (ทำไมไม่กล่าวซ้ำอีกเล่า ?) บุคคลนั้นจึงไม่สามารถประกอบภักกิจจุจชายได้ หมายถึง บุคคลที่อวัยวะเพศบ่งพร่อง หรือไม่ปรากฏทั้งสองเพศ จึงไม่อาจประกอบภักกิจทางเพศได้ แต่ส่วนจิตใจนั้นคงมีความรู้สึกรู้สีกกำหนดยินดีเช่นหญิงชายทั้งหลายนั่นเอง

พวกบัณฑิตเทวาก็ และอุกโตพยัญชนก จัดเป็นอภัพบุคคล เป็นพวกอกุศลปฏิสนธิ จัดเป็นพวกวัฏฏะวัฏฏะ พวกวัฏฏะวัฏฏะเหล่านั้น ไม่ถูกห้ามสวรรค์ แต่ถูกห้ามมรรคผลนิพพานในชาตินั้น ดังนั้น บัณฑิตเทวาก็เป็นต้นเหล่านั้น จัดเป็นอภัพบุคคลสำหรับการได้มรรคเพราะเป็นพวก

วัตถุดิบที่ดี ถึงการบรรพชาสำหรับพวกเขา พระพุทธองค์ก็ทรงห้ามไว้ เพราะฉะนั้น บัณฑิตก็จะ
เป็นต้นแม่เหล่านั้ จึงจัดเป็นผู้พ่ายแพ้ (เป็นปราชญ์บุคคลตั้งแต่ก่อนบวชแล้ว)

๑๐. มมม ผู้ติดอ่าง

บุคคลบางคนกล่าวถ้อยคำออกไปตามใจที่ประสงค์ไม่ได้ เป็นบุคคลผู้ติดอ่างมาแต่
กำเนิด หมายถึง นับแต่ปฏิสนธิเป็นต้นมาจนถึงเวลาอันควรกล่าวถ้อยคำตามที่ได้รับคำสั่งสอน
ได้ แต่บุคคลนั้นไม่อาจกล่าวถ้อยคำตามที่ตนประสงค์ได้ ซึ่งถือว่าเป็น มัมมบุคคล คือ บุคคล
จำพวกพูดติดอ่างมาแต่กำเนิดนั่นเอง จึงถือว่าปฏิสนธิมาด้วย สุกตือเหตุกปฏิสนธิ

๑๑. วินิปาทิกอสสุรา

วินิปาทิกอสสุรา เป็นเทวดาชั้นต่ำจำพวกหนึ่ง ซึ่งอาศัยพวกภุมมัญญุเทวดาทั้งหลายอยู่
เทวดาพวกนี้เรียกว่า *ภุมมัสสิตเทวดา* เทวดาที่เกิดอยู่บนพื้นแผ่นดิน ท่านเรียกเทวดาเหล่านั้น
ว่า *ภุมมะ* ได้แก่ เทวดาที่อาศัยอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ บนพื้นแผ่นดิน เช่น ตามบ้านเรือน วัดวา
อาราม แม่น้ำ ลำคลอง ต้นไม้ใหญ่ หรือตามภูเขาเหล่านี้เป็นต้น เรียกเทวดาเหล่านี้ว่า *ภุมมัญญุ*
เทวดา เทวดาเหล่านี้โดยอาศัยพวกภุมมัญญุเทวดา (รวมถึงรุกขเทวดา) อยู่ ฉะนั้นเทวดาเหล่านี้
ชื่อว่า *ภุมมัสสิตะ* ได้แก่ *วินิปาทิกอสสุรา*

เทวดาพวกนี้มีรูปร่างน่าเกลียด
น่ากลัว ไม่สวยงาม มีความเป็นอยู่อย่าง
ลำบาก คล้ายพวกเปรตเที่ยวเสาะหา
อาหารที่ชาวบ้านเขาทิ้งแล้วมาบริโภค มี
ความเป็นอยู่ที่ปราศจากความสุขทั้งปวง
และมีอำนาจน้อย

วินิปาทิกอสสุรา สงเคราะห์เข้าใน
จำพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ในอรรถ
กถาแสดงเทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกาที่ชื่อว่า *เวมานิกเปรต* ซึ่งมีปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันติริณ
กุศลวิบากเช่นเดียวกับวินิปาทิกอสสุราและมีความเป็นอยู่ที่คล้ายคลึงกัน คือ เป็นบริวารของ

เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา รูปร่างไม่มีความสวยงามมีความสุขน้อยและมีอำนาจน้อยเช่นเดียวกัน มีความแตกต่างกันบ้างที่เวมานิกเปรตบางพวกนั้นเสวยทุกข์ในเวลากลางวัน แต่พอตกกลางคืน ได้เสวยสุขเหมือนกับความสุขที่อยู่ในชั้นดาวดึงส์

รวมความว่า ผู้ที่ปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันตริณกุศลวิบากนั้น กล่าวตามนัยอภิธรรมมัตถสังคหแล้วมี ๑๑ จำพวก แต่ถ้าวัดตามนัยอรรถกถาแล้วมี ๑๒ จำพวกคือ นับเวมานิกเปรตเพิ่มขึ้นอีกจำพวกหนึ่ง

แต่วินิปาติกะ (ผู้คล้ายตกไปในอบายภูมิ) บางพวก คือ เวมานิกเปรตเหล่าอื่น ตัวอย่างเช่น ยักษิณีผู้เป็นมารดาของบุณฺพพสุ ยักษิณีผู้เป็นมารดาของปิยงกร ยักษิณีผู้เป็นมิตรของปุสสะผู้ยินดีในธรรม พ้นจากอบาย ๔ ร่างกายของเวมานิกเปรตเหล่านั้นต่างกันด้วยสี มีผิวขาว ดำ ผิวทอง และสีนิลเป็นต้น รูปลักษณะต่าง ๆ เช่น ผอม อ้วน เตี้ย สูง แม้สัญญาาก็ต่างกันคือ บางพวกเป็น**ติเหตุกะ**^๑ บางพวกเป็น**ทุเหตุกะ** และบางพวกเป็น**อเหตุกะ** เหมือนของมนุษย์ทั้งหลาย

เวมานิกเปรตเหล่านั้นไม่มีศักดิ์ (อำนาจ) มากเหมือนพวกทวยเทพ มีศักดิ์น้อยเหมือนคนจน หาของกินและเครื่องปกปิดกายได้ยาก ถูกทุกข์บีบคั้นอยู่เสมอ บางพวกได้รับทุกข์ในข้างแรม ได้รับสุขในข้างขึ้น หรือสลับกาลเวลารับสุขและทุกข์เคล้ากันไป เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า วินิปาติกะ เพราะตกไปจากกองแห่งความสุขหรือจากกายที่สวยงาม

แต่วินิปาติกและเวมานิกเปรตที่เป็นติเหตุกะ ย่อมเป็นผู้บรรลุนิพพานได้ ดุจการบรรลุนิพพานของยักษิณีผู้เป็นมารดาของปิยงกระ เป็นต้น^๒

^๑ ติเหตุกะ แปลว่า จิตที่มีกุศลเหตุ ๓ คือ โอลกะ อโทสะ อโมหะ(ปัญญา) ในที่นี้ได้แก่ มหาวิบากญาณ สัมปยุตตจิต, ทุเหตุกะ หรือ ทวิเหตุกะ แปลว่า จิตที่มีกุศลเหตุ ๒ ได้แก่ โอลกะ อโทสะ ขาดปัญญา

^๒ พ.อุพ.อ. 67/357

มหาวิบากจิต ๘ ดวง ย่อมเป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต และจุติจิต **ของมนุษย์ และเทวดาทั่วไป** (เว้นแต่มนุษย์ที่พิการ มีตาบอดโดยกำเนิด เป็นต้น และเทวดาที่เป็นวินิปาติกอสุราหรือเทวดาเวมานิกเปรตบางจำพวก) **ย่อมเกิดขึ้นได้ในมนุษย์ภูมิ และเทวภูมิ ๖** คือ ในกามสุคติภูมิ ๗ นั้นเอง

ปฏิสนธิจิตทั้ง ๙ ดวงที่กล่าวนี้ คือ อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบาก ๑ ดวง มหาวิบากจิต ๘ ดวง ชื่อว่า **กามสุคติปฏิสนธิ**

ปฏิสนธิจิตทั้ง ๑๐ ดวงดังกล่าวแล้ว คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ และมหาวิบากจิต ๘ ย่อมนับว่าเป็น **กามาวจรปฏิสนธิ**

๒.๒. สรุป ธรรมที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิในกามภูมิ

ธรรมที่ให้ปฏิสนธิในกามภูมิ ได้แก่ กามาวจรปฏิสนธิจิต ๑๐ ดวง คือ

๑ - อุเบกขาสันตிரณ กุศล วิบาก	๑ ดวง เกิดใน อบายภูมิ ๔
๒ - อุเบกขาสันตிரณ กุศล วิบาก	๑ ดวง เกิดใน มนุษย์ภูมิ ๑ จาตุมหาราชิกาภูมิ ๑
๓ - มหาวิบากจิต	๘ ดวง เกิดใน กามสุคติภูมิ ๗

๒.๓. อายุโดยประมาณของกามบุคคล

การกำหนดอายุโดยประมาณของสัตว์ที่อยู่ในกามภูมินั้น บางพวกกำหนดอายุได้ไม่แน่นอน บางพวกกำหนดนับได้แน่นอน คำว่า “อายุ” ในที่นี้ท่านหมายถึง **อายุภูมิ** ของสัตว์เป็นหลัก

หมายถึง การกำหนดขอบเขตอายุของสัตว์ในภูมินั้นตามอายุของภูมิ สัตว์ทำกรรมให้อายุยืนเท่าไรก็ตาม เมื่อถึงกำหนดอายุภูมิ สัตว์นั้นก็ต้องตายก่อนแล้วจึงเกิดใหม่ในภูมิเดิมหรือภูมิอื่นได้ เช่น อายุภูมิของจาตุมหาราชิกา ๕๐๐ ปีทิพย์ เทพองค์ใดมีบุญมากจะอยู่ในภูมิเดิมเท่าไรก็ได้ แต่เมื่อครบกำหนด ๕๐๐ ปีทิพย์แล้วต้องจุติก่อน จึงเกิดใหม่อีกในชั้นเดิมนั้น

ภูมิใดมีกำหนดอายุภูมิไว้ ถ้านับอายุภูมิก็แน่นอน ถ้าไม่นับอายุภูมิ นับแต่อายุตัวสัตว์ก็ไม่แน่นอน เพราะวิธีเกิดตายของสัตว์ในแต่ละภูมิก็แตกต่างกันมาก เช่น ของสัตว์นรกอายุภูมิ

นรกแต่ละขุมท่านกำหนดไว้แน่นอน แต่สัตว์นรกอาจตายเกิดแล้วพื้นที่หลังโดนทรมานจนสิ้นอายุกรรม ท่านเลยจัดอยู่ในจำพวกอายุไม่แน่นอน เป็นต้น

๒.๓.๑. กามบุคคลที่กำหนดอายุได้ไม่แน่นอน ๖ หรือ ๗ จำพวก

ในอภิมมัตถสังคหะ ได้แสดงว่าอายุโดยประมาณของสัตว์ในกามภูมิที่กำหนดนับไม่ได้แน่นอนมี ๖ จำพวก ดังที่ท่านกล่าวว่า

“การกำหนดนับอายุของสัตว์ผู้เกิดในอบายภูมิ ๔ มนุษย์ภูมิ ๑ และ วินิปาติกอสสุรา ๑ รวม ๖ จำพวกนี้ ย่อมไม่มีกำหนดแน่นอน”

ในธรรมพทยวิภังคอรุทธกถา แสดงถึงพวกภุมมัญญูเทวดาทั้งหลายได้แก่ ภุมมัญญูเทวดารวมทั้งรุกขเทวดาด้วย ก็กำหนดนับอายุโดยประมาณได้ไม่แน่นอนเหมือนกัน โดยนัยแห่งอรุทธกถา จึงแสดงไว้เป็น ๗ จำพวก คือ **เพิ่มภุมมัญญูเทวดาอีกจำพวกหนึ่ง**จะได้ขยายความโดยพิสดารในการกำหนดนับอายุของสัตว์ทั้ง ๖ หรือ ๗ จำพวกนี้ต่อไป คือ

๑. สัตว์นรก บรรดาสัตว์นรกที่กำลังเสวยทุกข์ในนรกอยู่นั้น ไม่อาจกำหนดเวลาของอายุขัยที่แน่นอนได้ **ทั้งนี้เพราะอกุศลกรรมเป็นเครื่องกำหนดขอบเขตของอายุ** ดังบาลีในอภิมมัตถวิภาวีนฎีกาแสดงไว้ว่า “**อปาเยสุ กมฺมเมว ปมาณํ**” แปลความว่า ในอบายภูมิอกุศลกรรมนั้นแหละเป็นเครื่องประมาณอายุ

หมายความว่า อกุศลกรรมที่สัตว์ทั้งหลายได้กระทำไว้ในอดีต ถ้าอกุศลกรรมมีกำลังหนักมากก็จะให้เสวยทุกข์เวทนาเป็นเวลาช้านานประมาณสงฆ์ขยปีก็ได้ เช่น พระเวททัต ต้องเสวยทุกข์ในเวจีมหานรก เป็นเวลานานถึง ๑ อายุกัปของสัตว์นรก เพราะทำอกุศลอย่างหนักไว้ แต่ถ้าอกุศลกรรมเบาก็ให้ผลเป็นสัตว์นรก เสวยทุกข์เวทนาชั่วเวลา ๑ ชั่วโมง หรือ ๑-๗ วัน เป็นต้นก็มี หรือ บางที่สัตว์นรกที่กำลังเสวยทุกข์อยู่นั้น พลันสามารถระลึกถึงบุญกุศลที่ตนเคยสร้างสมขึ้นมาได้ ก็เป็นเหตุให้สามารถจุติพ้นจากสัตว์นรกไปเกิดเป็นมนุษย์ หรือ เทวดาโดยฉับพลันทันทีก็มี อย่างเช่น พระนางมัลลิกาเทวี มเหสีพระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยทุกข์ในนรกเพียง ๗ วันมนุษย์ เพราะอกุศลกรรมที่ทำไว้เบาบาง

สัตว์นรกที่มีอายุกำหนดนับได้ **ไม่แน่นอนนั้น เป็นการกล่าวโดยเฉพาะตน(อายุตัว)**
เท่านั้นมิใช่อายุกับหรืออายุภูมิ เมื่อกล่าวโดยทั่วไปในภูมิที่อยู่ของสัตว์เหล่านี้ มีกำหนด
ประมาณอายุนรกขุมใหญ่ที่เรียกว่า “มหานรก” ทั้ง ๘ ขุมไว้ดังนี้

๑. **สัญญาชีวะนรก** มหานรกขุมที่ ๑ มีอายุ ๕๐๐ ปีนรก เป็นอายุกับ เมื่อเปรียบเทียบกับปีของมนุษย์แล้ว ๑ วัน ในสัญญาชีวะนรกเท่ากับ ๙ ล้านปีของมนุษย์ ฉะนั้น ๕๐๐ ปี ในสัญญาชีวะนรกจึงเท่ากับ ๑ แสน ๖ หมื่น ๒ พันโกฏิปีของมนุษย์
๒. **กาฬสัฏตะนรก** มหานรกขุมที่ ๒ มีอายุ ๑ พันปีนรก เป็นอายุกับ ๑ วันนรกขุมนี้เท่ากับ ๓ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์ ฉะนั้น ๑ พันปีในกาฬสัฏตะนรกเท่ากับ ๑ ล้าน ๒ แสน ๙ หมื่น ๖ พันโกฏิปีของมนุษย์
๓. **สังฆาฏะนรก** มหานรกขุมที่ ๓ มีอายุ ๒ พันปีนรก เป็นอายุกับ ๑ วัน ในสังฆาฏะนรกเท่ากับ ๑๔ โกฏิ ๔ ล้านปีของมนุษย์ ฉะนั้น ๒ พันปีในสังฆาฏะนรก เท่ากับ ๑ โกฏิ ๓ แสน ๙ หมื่น ๙ พันโกฏิปีของมนุษย์
๔. **โรรุวะนรก** มหานรกขุมที่ ๔ มีอายุ ๔ พันปีนรก เป็นอายุกับ ๑ วัน ในโรรุวะนรกเท่ากับ ๕๗ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์ ฉะนั้น ๔ พันปีในโรรุวะนรก เท่ากับ ๓ โกฏิ ๓ ล้าน ๑ แสน ๔ พันโกฏิปีของมนุษย์
๕. **มหาโรรุวะนรก** มหานรกขุมที่ ๕ มีอายุ ๘ พันปีนรก เป็นอายุกับ ๑ วัน ในมหาโรรุวะนรกเท่ากับ ๒๓๐ โกฏิ ๔ ล้านปีของมนุษย์ ฉะนั้น ๘ พันปีในมหาโรรุวะนรก เท่ากับ ๖๖ โกฏิ ๓ ล้าน ๕ แสน ๒ พันโกฏิปีของมนุษย์
๖. **ตาปณะนรก** มหานรกขุมที่ ๖ มีอายุ ๑ หมื่น ๖ พันปีนรก เป็นอายุกับ ๑ วัน ในตาปณะนรกเท่ากับ ๙๒๑ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์

ฉะนั้น ๑ หมื่น ๖ พันปีในตาปนะนรก จึงเท่ากับ ๕๓๐ โกฏิ
ล้าน ๔ แสน ๑ หมื่น ๖ พันโกฏิปีของมนุษย์

๗. มหาตาปนะนรก มหานรกขุมที่ ๗ มีอายุ ครึ่งอันตรกัปของมนุษย์ เป็นอายุกับ
๘. อเวจีมหานรก มหานรกขุมที่ ๘ มีอายุ ๑ อันตรกัปของมนุษย์ เป็นอายุกับ

ตารางเปรียบเทียบอายุสัตว์นรก กับ อายุมนุษย์

ชื่อมหานรก	อายุนรก(ปี)	๑ วันนรก เทียบ กับปีมนุษย์	เทียบกับจำนวนปีมนุษย์
๑. สัตยูชีวะ	500	9 ล้านปี	162,000 โกฏิปี
๒. กาฬสตุตะ	1,000	36 ล้านปี	1,296,000 โกฏิปี
๓. สังฆาฏะ	2,000	144 ล้านปี	10,399,000 โกฏิปี
๔. โรรุวะ	4,000	576 ล้านปี	33,104,000 โกฏิปี
๕. มหาโรรุวะ	8,000	2,304 ล้านปี	663,502,000 โกฏิปี
๖. ตาปนะ	16,000	9,216 ล้านปี	5,308,416,000 โกฏิปี
๗. มหาตาปนะ	ครึ่งอันตรกัป		ครึ่งอันตรกัปของมนุษย์
๘. อเวจีมหานรก	๑ อันตรกัป		๑ อันตรกัปของมนุษย์

๒. เปรต ๓. อสุรกาย แม้เกิดด้วยอำนาจของอกุศล เช่นเดียวกับสัตว์นรกก็จริง แต่ก็
ไม่อาจกำหนดนับอายุกับโดยประมาณได้จริง ๆ เพราะสภาพที่อาศัยของเปรตมีไม่แน่นอนคือ บาง
พวกก็อยู่บนโลกมนุษย์ก็มี บางพวกอยู่ในเปรตโลก เปรตบางพวกสวดยทุกข์สิ้นกาลนานตลอด
มหากัปเลยก็มี พวกที่สวดยทุกข์ในเวลาอันเล็กน้อยก็มี ทั้งโดยเฉพาะตน และโดยทั่วไปในภูมิ
ของเปรตและอสุรกาย จึงกำหนดประมาณอายุที่แน่นอนไม่ได้โดยแท้จริง

๔. สัตว์เดรัจฉาน ก็กำหนดประมาณอายุไม่ได้แน่นอนเช่นเดียวกัน นอกจากอายุจะ
ขึ้นอยู่กับอกุศลกรรมแล้ว ยังขึ้นอยู่กับภูมิที่อาศัยอยู่ซึ่งแตกต่างกันออกไป ทั้งเรื่องอาหาร และ

อากาศก็แตกต่างกันอีกด้วย กล่าวคือ ถ้าได้รับอาหารไม่ดี หรืออากาศไม่ดีแล้ว อายุของสัตว์
ดิรัจฉานนั้นก็ย่อมลดน้อยลงตามลำดับ สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายจะมีอายุยืนนาน หรืออายุสั้นไม่
เท่ากันนั้น จึงขึ้นอยู่กับกรรม ภูมิที่เกิดที่อาศัย อาหาร และอากาศเป็นปัจจัยให้แตกต่างกัน จึง
ทำให้กำหนดอายุได้ไม่แน่นอน

๕. มนุษย์ การกำหนดนับอายุของมนุษย์โดยประมาณได้ไม่แน่นอนนั้น พระภิกษุอาจารย์
กล่าวว่าเฉพาะมนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีปเท่านั้น ส่วนมนุษย์ที่อยู่ในทวีปอื่นอีก ๓ ทวีปนั้น มี
กำหนดอายุโดยประมาณไว้แน่นอนอยู่แล้วคือ

มนุษย์ใน อปรโคยานทวีป มีอายุกับ ๕๐๐ ปี เป็นประมาณ

มนุษย์ใน ปุพพวิเทหทวีป มีอายุกับ ๗๐๐ ปี เป็นประมาณ

มนุษย์ใน อุตตรกุรุทวีป มีอายุกับ ๑,๐๐๐ ปี เป็นประมาณ

แต่พวกมนุษย์ที่อยู่ในชมพูทวีปนี้ มีกำหนดอายุไม่แน่นอน สูงบ้าง ต่ำบ้างตามกาลเวลา
ของมนุษย์ที่มีกิเลสตัณหา มาก หรือน้อย อายุสูงที่สุดถึง อสงไขยปีก็มี ต่ำสุดถึง ๑๐ ปีก็มี

ในสมัยต้นกัปนั้น มนุษย์ทั้งหลายไม่ว่าจะเกิดอยู่ในทวีปใดก็ตาม ย่อมมีอายุชยได้
ประมาณอสงไขยปีด้วยกันทั้งนั้น เพราะจิตใจของมนุษย์ในสมัยต้นกัปนั้น กิเลสยังเบาบางมี
น้อย และกิเลสที่มีอยู่ก็มีใช้กิเลสอย่างหยาบที่จะให้ถึงทุจริต คงจะเป็นกิเลสสามัญเท่านั้น กุศล
เจตนายังมีโอกาสเกิดอยู่มาก ฉะนั้นสิ่งแวดล้อมที่เป็นเครื่องอาศัยของมนุษย์ คือ อุตุน และ
อาหาร ยังมีผลสมบูรณ์ดี ไม่มีขาดตกบกพร่อง เมื่อมีอุตุและอาหารดี มนุษย์มีใจเป็นกุศลเป็น
ส่วนมากแล้วก็เป็นที่เหตุให้มนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืนอยู่ได้ถึงอสงไขยปี

หมายความว่า อายุยืนยาวนานจนนับประมาณอายุมิได้เลย ครั้นต่อมามนุษย์ทั้งหลาย
ในทวีปทั้ง ๔ มีกิเลสในจิตสันดานเกิดมากขึ้น ด้วยอำนาจของกิเลสอกุศลจิตนี้ ทำให้ดินฟ้า
อากาศ และอาหารต่าง ๆ ต้องเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมือนแต่ก่อน เมื่อหนาวก็หนาวเกินควร เมื่อ
ร้อนก็ร้อนเกินควร ครั้นถึงฤดูฝน ๆ ก็ตกไม่เป็นปกติ ตกมากบ้าง น้อยบ้าง หรือไม่ตกต้องตาม
ฤดูกาลเหล่านี้ คุณภาพของอาหารที่มีอยู่ในพืชผักต่าง ๆ ก็ลดน้อยด้วยคุณภาพลงไป เป็นเหตุ
ให้ชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ค่อย ๆ เสื่อมลง อายุของมนุษย์ก็ค่อย ๆ ลดน้อยถอยลง

ตามลำดับ จากอสงไขยปีจนมาถึง ๑ พันปีของมนุษย์ในอุตรกฐทวีป เมื่ออายุขัยลดลง ๑ พันปี ไม่ลดลงต่อไปอีก

ส่วนมนุษย์ที่อยู่ในทวีปอื่น ๆ ๓ ทวีป อายุขัยลดลงไปตามลำดับ เพราะกิเลสยังหยาบกว่าพวกมนุษย์ในอุตรกฐทวีป เมื่ออายุขัยลดลงไปถึง ๓๐๐ ปี มนุษย์ในปุพฺพวิเทหทวีป อายุขัยก็หยุดเพียงแค่นั้น ไม่ลดลงต่อไปอีก ด้วยเหตุที่ไม่มีกิเลสเพิ่มขึ้นอีก

แต่สำหรับมนุษย์ในทวีปที่เหลืออีก ๒ ทวีป ยังมีกิเลสหยาบเพิ่มขึ้นอยู่เรื่อย ๆ อายุขัยจึงลดลงต่อไป จนกระทั่งอายุขัยลดลงไปถึง ๕๐๐ ปี มนุษย์ในอปรโคยานทวีปก็หยุดลงเพียงแค่นี้ ไม่มีกิเลสเพิ่มขึ้นอีก จึงเหลือแต่มนุษย์ในชมพูทวีปเท่านั้น ที่อายุยังคงลดลงต่อไปเรื่อย ๆ เพราะกิเลสของมนุษย์ในชมพูทวีปมีเพิ่มมากขึ้นทุกทีจนปัจจุบันนี้ อายุขัยของมนุษย์ในชมพูทวีปลดลงเหลือ ๗๕ ปีเป็นอายุขัย และลดลงไปโดยลำดับจนถึงกับมนุษย์ในทวีปนี้มีอายุขัยเหลือเพียง ๑๐ ปีเท่านั้น

ฉะนั้น คำว่ามนุษย์มีอายุโดยประมาณได้ไม่แน่นอนนั้น จึงมุ่งหมายเอาแต่มนุษย์ในชมพูทวีปเพียงพวกเดียว (ความจริงก็ไม่แน่นอนทั้งหมดเพราะมีขึ้นมีลงเหมือนกัน เพียงแต่ลดลงไม่เท่ากันเท่านั้นเอง จะกล่าวว่าไม่แน่นอนเฉพาะชมพูทวีปได้อย่างไร - ผู้เขียน)

ในโลกบัญญัติปรภคณ์แสดงว่า ใน ๑๐๐ ปี อายุขัยของมนุษย์ในชมพูทวีป จะลดลง ๑๐ ปี เป็นดังนี้ทุก ๆ รอบ ๑๐๐ ปี แต่พระภิกษุจารย์กล่าวว่า อายุขัยของมนุษย์ในชมพูทวีปนี้ในจำนวน ๑๐๐ ปี จะลดลง ๑ ปี ทุก ๆ รอบ ๑๐๐ ปี

เมื่อพิจารณาในโลกบัญญัติปรภคณ์ กับภิกษุจารย์ และเปรียบเทียบกับความเป็นไปจากประสบการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้แล้ว พอจะวินิจฉัยได้ว่าอายุขัยของมนุษย์ในชมพูทวีปใน ๑๐๐ ปีจะลดลง ๑๐ ปี หรือ ๑ ปีนั้น มิใช่เป็นการกำหนดที่แน่นอนลงไป บางทีอาจน้อยกว่า ๑๐ ปี หรือมากกว่า ๑ ปีก็ได้ หรือบางทีในรอบ ๑๐๐ ไม่มีลดลงเลยก็มี เช่นอายุขัยของมนุษย์ในสมัยพระเวสสันดร จนถึงสมัยพระสมณโคตมพุทธเจ้าพระองค์นี้ก็มีอายุขัยไม่ลดลงเลย แสดงว่า อายุขัยมิได้ลดลงไปตามกำหนดเลย ครั้นมาถึงปัจจุบันนี้ พระภิกษุจารย์กล่าวว่า อายุขัยของมนุษย์ลดลงเหลือ ๗๕ ปี เมื่อคำนวณดูตั้งแต่สมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว จนถึงปัจจุบันเป็นเวลา ๒,๕๐๐ ปีเศษ การลดลงของอายุขัยใน ๑๐๐ ปี ลดลง ๑ ปี

ฉะนั้นในจำนวน ๒,๕๐๐ ปี จึงลดลง ๒๕ ปี ปัจจุบันอายุขัยของมนุษย์คงเหลือประมาณ ๗๕ ปีและอายุขัยจะลดลงไปอีกเรื่อย ๆ จนถึง ๑๐ ปี เป็นอายุขัยต่ำสุดของมนุษย์ในชมพูทวีป และเมื่อต่ำสุดเพียง ๑๐ ปีแล้ว เกิดพินาศเพราะอันตรายบางอย่างใดอย่างหนึ่ง มนุษย์จะเห็นภัยในชีวิตก็จะหยุดเบียดเบียนกัน จะหันไปประพฤติดี ประพฤติชอบ ประกอบกุศลกรรมให้ยิ่งขึ้น อายุขัยก็จะค่อย ๆ ยืนยาวขึ้นไปอีกทุกรอบ ๑๐๐ ปี จนถึงสองไขยปีเป็นอายุกับนี้คือ อายุขัยที่ไม่แน่นอนของมนุษย์ในชมพูทวีป

เป็นที่น่าสังเกตว่า อายุขัยของมนุษย์ใน ๓ ทวีป คือ มนุษย์ใน อุตตรกृतทวีป ปุพพิหะทวีป และ อปรโคยานทวีป มีอายุขัยที่แน่นอน ส่วนมนุษย์ในชมพูทวีปมีกำหนดอายุขัยไม่แน่นอน ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุใด

ข้อนี้โบราณจารย์มีความเห็นว่ามนุษย์ในชมพูทวีปนี้ ถ้าทำดีย่อมทำดีถึงที่สุด คือสามารถปฏิบัติตนให้เข้าถึงฌาน อภิญญา มรรค ผล นิพพาน จนกระทั่งถึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ และถ้าทำชั่วย่อมทำทุจริตกรรมได้ชั่วที่สุด คือ อนันตริยกรรม และนิตยมิจกาภิภูฏกรรม จนทำให้เข้าถึงนรกอเวจีเป็นที่สุดเหมือนกัน ฉะนั้น อายุขัยของมนุษย์ในชมพูทวีปจึงขึ้นสูงถึงสองไขยปี และเมื่อลดลงก็ต่ำสุดถึง ๑๐ ปี

ส่วนมนุษย์ที่อยู่ทั้ง ๓ ประพฤติเป็นไปไม่สูงไม่ต่ำเหมือนกับมนุษย์ในชมพูทวีป อายุขัยของมนุษย์เหล่านี้จึงมีขีดกำหนดที่แน่นอนได้

๖. วินิปาติกอสูรา วินิปาติกอสูรา เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา มีทั้งปฏิสนธิด้วยอุเบกขาสันติรณกุลลวิบาก, ทวิเหตุกปฏิสนธิ และติเหตุกปฏิสนธิ เช่นเดียวกับมนุษย์ การกำหนดนับประมาณอายุจึงไม่แน่นอนเช่นกัน ดังบาลี ที่แสดงว่า “**ภุมมเทวานปี ภุมมเมว ปมาณ**” แปลความว่า “พวกภุมมัญญูเทวดาทั้งหลายก็มีประมาณอายุไม่แน่นอน กรรมเท่านั้นเป็นผู้กำหนดประมาณอายุของเทวดาเหล่านั้น” คือ ภุมมัญญูเทวดาบางพวกมีอายุอยู่ได้ตลอดสองไขยปีก็มี บางพวกมีอายุเพียง ๗ วันก็มี

เวมานิกเปรตบางพวกที่เป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาก็มีกำหนดประมาณอายุได้ไม่แน่นอนเช่นเดียวกัน

จะนับบุคคลที่กำหนดประมาณอายุได้ไม่แน่นอนมี ๖ จำพวก คือ

๑. ลัตวันรภ ๒. เปเรต ๓. อสุรกาย ๔. ดิรัจฉาน

๕. มนุษย์ในชมพูทวีป

๖. วินิปาติกอสุรา

ในอรรถกถาแสดงรวมถึง เวมานิกเปเรต ภูมัมภฏฐเทวดา รวมทั้งรุกขเทวดา และ

อากาสัญญเทวดา ในจาคตุมหาราชิกาด้วยจึงเป็น ๗

๒.๓.๒. กามบุคคลที่มีกำหนดอายุโดยประมาณได้แน่นอน คือ

๑. เทวดาในชั้นจาคตุมหาราชิกา (เว้นพวกวินิปาติกอสุรา ภูมัมภฏฐเทวดา รุกขเทวดา อากาสัญญเทวดา และเวมานิกเปเรต) ย่อมนับอายุโดยประมาณได้แน่นอนดังที่ท่านแสดงว่า อายุโดยประมาณของเทวดาชั้นจาคตุมหาราชิกานับได้ ๕๐๐ ปีทิพย์เปรียบเทียบกับอายุของมนุษย์ได้ประมาณ ๙ ล้านปี

การนับอายุของเทวดาด้วยปีทิพย์ ต่างกับปีของมนุษย์ดังนี้ คือ

๕๐ ปีของมนุษย์ เท่ากับ ๑ วันทิพย์ (๑ วัน ๑ คืน) ของเทวดาจาคตุมหาราชิกา

๓๐ วันทิพย์ เท่ากับ ๑ เดือนทิพย์ หรือ ๑,๕๐๐ ปีมนุษย์ (50 x 30)

๑๒ เดือนทิพย์ เท่ากับ ๑ ปีทิพย์ หรือ ๑๘,๐๐๐ ปีมนุษย์ (1,500 x 12)

ฉะนั้น ๑ ปีทิพย์ของเทวดาชั้นจาคตุมหาราชิกา เท่ากับ ๑๘,๐๐๐ ปีของมนุษย์

อายุโดยประมาณของเทวดาชั้นจาคตุมหาราชิกามีกำหนด ๕๐๐ ปีทิพย์ จึงเท่ากับ ๙ ล้านปีของมนุษย์ ($๑๘,๐๐๐ \times ๕๐๐ = ๙,๐๐๐,๐๐๐$ ปี)

๒. เทวดาในชั้นดาวดึงส์ มีกำหนดอายุโดยประมาณได้แน่นอน คือ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ ปีทิพย์ของเทวดาชั้นดาวดึงส์นี้มีเวลานานกว่าเวลาในชั้นจาคตุมหาราชิกาอยู่ ๔ เท่า ฉะนั้น ๑ พันปีทิพย์ของเทวดาชั้นดาวดึงส์ จึงเท่ากับ ๒,๐๐๐ ปีทิพย์ของชั้นจาคตุมหาราชิกา ($๒,๐๐๐ \times ๑๘,๐๐๐$ หรือ ๙ ล้าน x ๔ = ๓๖,๐๐๐,๐๐๐ ปีมนุษย์)

เมื่อเปรียบเทียบปีของมนุษย์แล้ว ๑ พันปีทิพย์ของดาวดึงส์จะเท่ากับ ๓๖ ล้านปีของมนุษย์

เวลาในชั้นดาวดึงส์ ยาวนานกว่าเวลาในชั้นจาคตุมหาราชิกาเป็น ๒ เท่า คือ ๒๔ ชั่วโมงในชั้นดาวดึงส์จะเท่ากับ ๔๘ ชั่วโมงในชั้นจาคตุมหาราชิกา

อายุของเทวดาในชั้นดาวดึงส์ก็มากกว่าอายุของเทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกาเป็น ๒ เท่า
ฉะนั้น เมื่อคิดทั้งเวลาและอายุของชั้นดาวดึงส์แล้วจึงมากเป็น ๔ เท่าของเวลาในชั้น
จาตุมหาราชิกา

หมายความว่า ความมีอายุยืนของเทวดาที่อยู่เบื้องบนนั้นมีมากกว่าเทวดาที่อยู่เบื้องต่ำ
๒ เท่า เป็นลำดับ ๆ ไป **การประมาณอายุของเทวดาเบื้องบนมี ๔ เท่าของเทวดาเบื้องต่ำนั้น
เป็นการนับโดยวันและปีที่ขึ้นไปอยู่ในชั้นเทวดาที่อยู่เบื้องต่ำนั้น**

๓. เทวดาในชั้นยามา มีกำหนดอายุโดยประมาณที่แน่นอนได้ ๒,๐๐๐ ปีทิพย์ ถ้า
เปรียบเทียบกับเวลาของชั้นจาตุมหาราชิกาก็จะได้เวลา ๘,๐๐๐ ปีทิพย์ ซึ่งแสดงว่าเวลา และ
อายุของชั้นยามานั้นยาวนานเป็น ๔ เท่า ของเวลาในชั้นดาวดึงส์ นับปีมนุษย์ได้ ๑๔๔ ล้านปี

๔. เทวดาในชั้นดุสิต มีกำหนดอายุที่แน่นอนได้ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ เมื่อเปรียบเทียบกับ
ปีของชั้น ยามาแล้วจะได้ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์ และเมื่อเปรียบเทียบกับปีของชั้นดาวดึงส์แล้วจะได้
๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์ และถ้านับปีของชั้นจาตุมหาราชิกาก็ได้ ๓๒,๐๐๐ ปีทิพย์ นับปีมนุษย์ได้ ๕๗๖
ล้านปี

๕. เทวดาในชั้นนิมมานรดี มีกำหนดอายุโดยประมาณที่แน่นอนได้ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์
เมื่อนับจำนวนปีของชั้นดุสิตแล้วจะได้ ๑๖,๐๐๐ ปี เมื่อนับจำนวนปีของเทวดาชั้นยามาแล้วก็จะ
ได้ ๓๒,๐๐๐ ปี เมื่อนับจำนวนปีของเทวดาชั้นดาวดึงส์จะได้ ๖๔,๐๐๐ ปี และเมื่อนับจำนวนปี
เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาก็ได้ ๑๒๘,๐๐๐ ปีทิพย์ นับปีมนุษย์ได้ ๒,๓๐๔ ล้านปี

๖. เทวดาในชั้นปรนิมมิตสวดี มีกำหนดอายุโดยประมาณที่แน่นอนได้ ๑๖,๐๐๐ ปี
ทิพย์ ซึ่งเมื่อนับจำนวนปีเทวดาในชั้นนิมมานรดีแล้วก็ได้ ๓๒,๐๐๐ ปีทิพย์ เมื่อนับตาม
จำนวนปีของชั้นดุสิตจะได้ ๖๔,๐๐๐ ปีทิพย์ เมื่อนับตามจำนวนปีของชั้นยามาแล้วจะได้
๑๒๘,๐๐๐ ปีทิพย์ เมื่อนับตามจำนวนปีของชั้นดาวดึงส์จะได้ ๒๕๖,๐๐๐ ปีทิพย์ และเมื่อนับ
ตามปีชั้นจาตุมหาราชิกาแล้วจะได้ ๕๑๒,๐๐๐ ปีทิพย์ นับปีมนุษย์ได้ ๙,๒๑๖ ล้านปี ดังที่พระ
อนุรุทธาจารย์แสดงไว้ในอภิธรรมัตถสังคหะว่า

ประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์	เป็น ๔ เท่า	ของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา
ประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา	เป็น ๔ เท่า	ของเทวดาชั้นดาวดึงส์
ประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิต	เป็น ๔ เท่า	ของเทวดาชั้นยามา

ประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี เป็น ๔ เท่า ของเทวดาชั้นดุสิต
 ประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตสวตตี เป็น ๔ เท่า ของเทวดาชั้นนิมมานรดี
 อายุของเทวดาในชั้นปรนิมมิตสวตตี ซึ่งเป็นเทวดาชั้นสูงสุด เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนปี
 ของมนุษย์ย่อมนับได้ ๙,๒๑๖ ล้านปี

สรุปอายุของเทวดาทั้ง ๖ ชั้น เทียบกับอายุของมนุษย์

ชั้นของเทวดา	กำหนดอายุภูมิ	เทียบปีของมนุษย์
๑. จาตุมหาราชิกา	500 ปีทิพย์	9 ล้านปี
๒. ดาวดึงส์	1,000 ปีทิพย์	36 ล้านปี
๓. ยามา	2,000 ปีทิพย์	144 ล้านปี
๔. ดุสิตา	4,000 ปีทิพย์	576 ล้านปี
๕. นิมมานรดี	8,000 ปีทิพย์	2,304 ล้านปี
๖. ปรนิมมิตสวตตี	16,000 ปีทิพย์	9,216 ล้านปี

๓. รูปาวจรปฏิสนธิ

รูปปฏิสนธิ เป็นการแสดงการเกิดของรูปพรหมบุคคลในรูปภูมิ ๑๖ ภูมิ คือ
ปฐมฌานภูมิ ๓ เป็นที่อยู่พรหม ปาริฉัฏฐา , ปุโรหิตา , มหาพรหม
ทุติยฌานภูมิ ๓ เป็นที่อยู่พรหม ปริตตาภา , อัปปมาณาภา , อาภัสสรา
ตติยฌานภูมิ ๓ เป็นที่อยู่พรหม ปริตตสุภา , อัปปมานสุภา , สุภิกิณหา
จตุตถฌานภูมิ ๗ เป็นที่อยู่ของพรหม เวหัพปลา , สุทธาวาส ๕ และอัสสัมภัสสตา
ในอภิธรรมมัตถสังคหะแสดงไว้โดยลำดับดังนี้

ปฐมฌานวิปากจิต ย่อมเกิดในปฐมฌานภูมิ โดยความเป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต และจุติจิต
หมายความว่า ปฐมฌานวิปากจิต เป็นผลของรูปาวจรปฐมฌานกุศลจิต ทำกิจเป็น
ปฏิสนธิ ภาวังค และจุติ ในปฐมฌานภูมิ ๓ ให้เกิดเป็นพรหมปาริฉัฏฐา พรหมปุโรหิตา และ
มหาพรหม ตามอำนาจของปฐมฌานอย่างอ่อน อย่างกลาง และอย่างสูง ที่เรียกว่า หีนฌาน
มัชฌิมฌาน และปณีตฌาน

ทุติยฌานวิปากจิต และ ตติยฌานวิปากจิต ย่อมเกิดในทุติยฌานภูมิโดยความเป็น
ปฏิสนธิ ภาวังคจิต และ จุติจิต

หมายความว่า ทุติยฌานวิปากจิต เป็นผลของรูปาวจรทุติยฌานกุศลจิต และตติยฌานวิ
ปากจิต เป็นผลของตติยฌานกุศลจิต ทั้ง ๒ นี้ทำกิจปฏิสนธิ ภาวังค และจุติ ในทุติยฌานภูมิ
๓ ด้วยกัน ให้เกิดเป็นปริตตาภาพรหม อัปปมาณาพรหม และอาภัสสราพรหม ด้วยอำนาจของ
หีนฌาน มัชฌิมฌาน และปณีตฌาน

การที่ทุติยฌานวิปาก กับตติยฌานวิปาก ปฏิสนธิในทุติยฌานภูมิเช่นเดียวกัน เพราะ
ทุติยฌานกุศล กับ ตติยฌานกุศลของมโนบุคคลคือบุคคลผู้รู้ซ้ำ แม้ตติยฌานจะเป็นฌานที่สูง
กว่าทุติยฌานกุศลก็จริงเมื่อว่าด้วยอำนาจการเกิดในรูปภูมิแล้วอำนาจตติยฌานกุศลนี้ยังมีกำลัง
ไม่พอที่จะนำในตติยฌานภูมิได้ ทั้งนี้เพราะตติยฌานที่ก้าวล่วงวิจารณ์ได้ดังนี้ ก็ไม่มีอะไร
เป็นพิเศษว่าการที่ก้าวล่วงวิตกได้อย่างเดียว แต่ที่จำแนกออกไปว่าฌานที่ก้าวล่วงวิตกอย่าง
เดียว ชื่อว่า ทุติยฌาน และ ฌานที่ก้าวล่วงวิจารณ์อย่างเดียว ชื่อว่า ตติยฌานนั้น จำแนกออกไป

ตามความสามารถของมันทบุคคลเท่านั้น ถ้าเป็นตักขบุคคล คือ ผู้รู้เร็วแล้ว ย่อมถ่วงทั้ง
วิตกและวิจารณ์คราวเดียวกัน

จตุตถฌานวิบากจิต ย่อมเกิดในตติยฌานภูมิโดยความเป็นปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ

หมายความว่า จตุตถฌานวิบากจิต ซึ่งเป็นผลของรูปาวจรตฺถฌานกุศลปฏิสนธิ ภวังค์
และจุติ ได้ในตติยฌานภูมิโดยความเกิดเป็นปริตตสุภาพรหม อภิปรายสุภาพรหม และสุภิกข
หาพรหม ตามอำนาจของจตุตถฌานกุศลที่เป็นหีนฌาน มัชฌิมฌาน และปณีตฌาน ตาม
สมควร

ปัญจฌานวิบากจิต ย่อมเกิดในจตุตถฌานภูมิโดยความเป็นปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ

หมายความว่า ปัญจฌานวิบากจิต ซึ่งเป็นผลของรูปาวจรปัญจฌานกุศลจิต ทำกิจ
ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ ได้ในจตุตถฌานภูมิ คือ เวทปผลภูมิ ให้เกิดเป็นเวทปผลพรหม
ส่วยผลอันไพบุลย์จากรูปาวจรปัญจฌานกุศลนั้น ปัญจฌานกุศลนี้ไม่มีความแตกต่างกัน
โดยเป็นหีนฌาน มัชฌิมฌาน และ ปณีตฌาน แต่ต่างกันด้วยอำนาจความเป็นไปพร้อมกับ
เจตนาวิราคะหรือไม่เท่านั้น และในเจตนาวิราคะก็ยังมี ความต่างกันระหว่างสัญญาวิราคะ กับรูป
วิราคะอีกด้วย

รูปธรรมอย่างเดียวกันนั้นเป็น**ปฏิสนธิของอสังญัสถตพรหมทั้งหลายในปวัตติกาลที่**
ต่อจากปฏิสนธิขณะรูปอย่างเดียวกันนั้นที่เกิดอยู่ และจุติขณะรูปอย่างเดียวกันที่ดับลง
เช่นเดียวกัน

หมายความว่า ปฏิสนธิรูปอย่างเดียวกัน ซึ่งเป็นผลของรูปาวจรปัญจฌานที่กล่าวด้วย
สัญญาวิราคะภาวนานั้น ครั้นเมื่อตายลงย่อมทำให้เกิดเป็นอสังญัสถตพรหมในอสังญัสถภูมิ
โดยมีปฏิสนธิด้วยกลุ่มกรรมชรูปที่เป็นชีวิตนวกกลาประเภทเดียว ไม่มีกรรมชรูปกลุ่มอื่นเกิด
ด้วย และเมื่อปฏิสนธิกรรมชรูป ปรากฏแล้วก็จะไปในปวัตติกาลสืบต่อไปจนถึงจุติกาล
ซึ่งจะมีแต่ชีวิตนวกกลาและอุตฺขลาป ๒ ประเภทนี้เท่านั้น นามธรรม คือ จิต และเจตสิก ซึ่ง
หมายถึงสัญญาจะไม่มีปรากฏด้วยเลย

อสังญัสถตพรหมนี้ย่อมอยู่ในอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓ อย่างนี้คือ อิริยาบถนั่ง
พวกหนึ่ง อิริยาบถนอนพวกหนึ่ง และอิริยาบถยืนพวกหนึ่ง ถ้าตายจากกามสุคติภูมิในอิริยาบถ
ใดก็จะปฏิสนธิในอสังญัสถตภูมิในอิริยาบถนั้นตลอดไปจนครบอายุของอสังญัสถตพรหม คือ

๕๐๐ มหากัป และเมื่อครบอายุขัยแล้วจึงจุติ เมื่อจุติแล้วก็ต้องปฏิสนธิใหม่ในกามสุคติภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งอีก แล้วแต่อดีตกุศลกรรมของตน

อสังญสัตตพรหมนี้จัดเข้าอยู่ในจำพวกโอปปาติกกำเนิด ฉะนั้นให้ขณะจุติกาล กรรมชรูปก็ดับลงโดยไม่มีอะไรเหลือให้ปรากฏ เช่นเดียวกับพรหมทั้งหลาย

การปฏิสนธิของอสังญสัตตพรหม ชื่อว่าเป็น **สัคตือเหตุกปฏิสนธิ** เพราะเป็นสุคติภูมิที่มีแต่รูปธรรมเกิดได้อย่างเดียว ไม่มีนามธรรมคือจิตเจตสิกเกิดด้วย จึงไม่ประกอบด้วยเหตุ อสังญพรหมนี้จึงชื่อว่า สัคตือเหตุกปฏิสนธิบุคคล หรือ **สัคตือเหตุกบุคคล** แต่ไม่เหมือนกับ กามสุคติเหตุกบุคคล ดังกล่าวแล้ว รวมปฏิสนธิทั้ง ๖ ประเภทนี้คือ **รูปวจรวิปากจิต ๕ ปฏิสนธิกรรมชรูป ๑** ชื่อว่า **รูปวจรปฏิสนธิ**

๓.๑. อายุโดยประมาณของรูปบุคคล

ในอภิมมัตถสังคหะ แสดงอายุขัยของรูปพรหมบุคคลไว้ ๕ ประเภท คือ

๑. รูปพรหมบุคคลที่อยู่ในปฐมฌานภูมิ ๓

- ๑ ใน ๓ ของวิวัฏฐายีอสงไขยกัป เป็นประมาณอายุของ พรหมปาริสัชชา
- ๑ ใน ๒ ของวิวัฏฐายีอสงไขยกัป เป็นประมาณอายุของ พรหมบุโรหิตา
- ๑ วิวัฏฐายีอสงไขยกัป เป็นประมาณอายุของ มหาพรหม

หมายความว่า ในปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ นี้ เมื่อโลกถึงคราวต้องพินาศลงโดยถูกทำลายด้วยไฟ ด้วยน้ำ และด้วยลมก็ดี ปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ นี้ย่อมถูกทำลายลงไปด้วยเสมอ ด้วยเหตุนี้บรรดาพรหมที่อยู่ในปฐมฌานภูมิทั้ง ๓ จึงไม่มีโอกาสมีชีวิตอยู่ได้ตลอดมหากัป ฉะนั้นคำว่า อสงไขยกัปในที่นี้มุ่งหมายเอาเฉพาะ **วิวัฏฐายีอสงไขยกัป** คือ กัปที่จักรวาลที่ตั้งขึ้นได้เรียบร้อยแล้วตามเดิมทั่วแสนโกฏิจักรวาล ส่วนหนึ่งในจำนวน ๔ ส่วนของหนึ่งมหากัป ก็หมายถึงหนึ่งวิวัฏฐายีอสงไขยกัป ฉะนั้นคำว่ากัปของปฐมฌานภูมินี้จึงมุ่งหมายเอาเพียง **วิวัฏฐายีอสงไขยกัป** เท่านั้น

๒. รูปพรหมบุคคลที่อยู่ในทุติยฉานภูมิ ๓ มีประมาณอายุดังนี้

๒ มหากัป	เป็นประมาณอายุของ	ปริตตภาพพรหม
๔ มหากัป	”	”
๘ มหากัป	”	”

สำหรับกัปที่นับเป็นอายุขัยของทุติยฉานพรหมขึ้นไปจนถึงอกนิฏฐาพรหมใน
สุทธาวาสภูมินั้นมุ่งหมายเอามหากัปที่เป็นทั้ง ๔ ส่วนของอสงไขยกัปทั้งหมด ทั้งนี้เพราะการ
ถูกทำลายของทุติยฉานภูมิ และตติยฉานภูมิทั้งสองนี้มิได้ถูกทำลายลงทุกครั้งในโลกพินาศ
เหมือนกับปฐมฉานภูมิ

ทุติยฉานภูมิ ๓ นี้ใน ๘ มหากัปจึงถูกทำลายครั้งหนึ่ง ยิ่งในตติยฉานภูมิ ๓ ด้วยแล้ว
๖๔ มหากัปจึงถูกทำลายครั้งหนึ่ง ฉะนั้นการนับกัปแห่งอายุขัยของรูปพรหมบุคคลในทุติยฉาน
ภูมิ และตติยฉานภูมิจึงมุ่งหมายเอา **“มหากัป”**

๓. รูปพรหมบุคคลที่อยู่ในตติยฉานภูมิ ๓ มีอายุดังนี้

๑๖ มหากัป	เป็นประมาณอายุของ	ปริตตสุภาพพรหม
๓๒ มหากัป	”	”
๖๔ มหากัป	”	”

การกำหนดนับอายุของรูปพรหมบุคคลที่แสดงแล้วข้างต้น ตั้งแต่ปฐมฉานภูมิจนถึง
ตติยฉานภูมินี้ เป็นการกำหนดอายุขัยไว้โดยส่วนมากเท่านั้น มิใช่ว่าบรรดาพรหมเหล่านั้นจะอยู่
จนครบอายุขัยของตนก็หาไม่ การตายของรูปพรหมบุคคลเหล่านี้ย่อม**ตายลงเพราะสิ้นกรรมก็มี**
ตายลงเพราะอุบัติเหตุก็มี เช่นในเวลาที่โลกใกล้จะถูกทำลาย แม้อายุของพรหมจะมีกำลังดังที่
ได้กล่าวแล้วก็ตาม ย่อมจะอยู่ไปไม่ครบอายุขัยตามกำหนดนั้น คือจะต้องตายก่อนที่โลกจะถูก
ทำลายลงด้วยไฟ น้ำ หรือ ลม ตามสมควรแก่ภูมิที่จะถูกทำลายนั้น ๆ

๔. รูปพรหมบุคคลที่อยู่ในจตุตถฉานภูมิ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕) มีอายุ

๕๐๐ มหากัป เป็นประมาณอายุของเวฬุปรภาพพรหม และอัสสณณัตตพรหม

อายุของเวทัปผลาพรหม และอสังกัญฐัตตพรหมทั้งสองนี้มีอายุ ๕๐๐ มหากัปโดยแน่นอน เพราะในจตุตถฌานภูมิจีนี่พ้นจากอำนาจการทำลายของโลก ไม่ว่าโลกจะถูกทำลายด้วยไฟ ด้วยน้ำ หรือ ด้วยลมก็ดี ไม่มีอำนาจใด ๆ ทำลายถึงขั้นนี้ ฉะนั้นพรหมเหล่านี้จึงเป็นผู้สวैयाผลอันไพบุลย์ย่อมมีอายุชั้ตั้งอยู่จนครบกำหนด การตายของพรหมเหล่านี้จึงมีแต่การตาย **โดยกัมมัคขยมรณะ** คือ การตายเพราะสิ้นกรรมประเภทเดียว

๕. รูปพรหมอนาคามีที่อยู่ในสุทธาวาสภูมิ ๕ มีอายุดังนี้

๑,๐๐๐	มหากัป เป็นประมาณอายุของ	อวิหาพรหม
๒,๐๐๐	มหากัป เป็นประมาณอายุของ	อตัปปาพรหม
๔,๐๐๐	มหากัป เป็นประมาณอายุของ	สุทฺธสสาพรหม
๘,๐๐๐	มหากัป เป็นประมาณอายุของ	สุทฺธสสีพรหม
๑๖,๐๐๐	มหากัป เป็นประมาณอายุของ	อกนิฏฐะพรหม

สุทธาวาสภูมินี้ เป็นภูมิบริสุทธิ์ อันเป็นที่อยู่ของพรหมอนาคามี รูปพรหมบุคคลในภูมินี้ จึงเป็นที่แน่นอนว่า จะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์อย่างแน่นอน แม้มิได้ชวนชวายในการปฏิบัติก็จะสำเร็จได้ในอกนิฏฐาภูมิ อายุขัยของสุทธาวาสพรหมที่กำหนดไว้นี้เป็นกำหนดไว้โดยมาก ที่สุดเท่านั้น พระอนาคามีบางพวกที่ปฏิสนธิในพรหมภูมิแล้วบรรลุนิพพานในกึ่งแรกแห่งอายุขัยของภูมินั้น ก็เรียกพระอนาคามีประเภทนี้ว่า **อนุตราบรินิพพายี** ซึ่งมีมาในวิสุทธิมรรคมหาฎีกา เป็นต้น ฉะนั้นสุทธาวาสพรหมที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์อาจปรินิพพานในกึ่งแรก หรือกึ่งหลังแห่งอายุขัยของภูมินั้น ๆ ก็ได้ สรุปแล้ว**การนับจำนวนอายุขัยของรูปาวจรพรหมทั้งหลายถือเอาเกณฑ์จำนวนที่ครบถ้วน** ตามความจริงแล้วมีรูปพรหมหลายพวกที่มีได้ตั้งอยู่จนครบอายุขัย ย่อมมียิ่งและหย่อนไปบ้าง แต่ไม่นับเอามาแสดง ดังอรรถกถาจารย์กล่าวว่า จำนวนที่หย่อนไปบ้าง หรือยิ่งไปบ้างนั้น ไม่ควรนับแสดงให้ปรากฏ

๔. อรูปาวจรปฏิสนธิ

อรูปาวจรปฏิสนธิ หรือ อรูปปฏิสนธิเป็นการแสดงการเกิดของอรูปพรหมบุคคลในอรูปภูมิ ๔ ดังอภิมมัตถสังหะแสดงไว้ดังนี้ คือ

ปฐมอรูปวิปากจิต เป็นต้น ย่อมเกิดในปฐมอรูปภูมิ เป็นต้น ตามลำดับโดยความเป็นปฏิสนธิ ภาวังค์ และ จุติ อรูปวิปากจิตทั้ง ๔ ชื่อว่า อรูปาวจรปฏิสนธิ

หมายความว่า ในการเจริญอรูปกัมมภูฐานนั้น มีอยู่ด้วยกัน ๔ ลำดับ คือ ผู้ที่ได้รับปัญจมฌานแล้ว เมื่อปรารภนาจะเจริญฌานให้ยิ่งขึ้นไปต้องเจริญในอรูปกัมมภูฐาน ซึ่งมีอากาศานัญญาตณฺณานุกูล เป็นปฐมอรูปฌาน วิญญาณัญญาตณฺณานุกูลเป็นทุติยอรูปฌาน อากิญจัญญาตณฺณานุกูลเป็นตติยอรูปฌาน และเนวสัณญานาสัณญายนฺนุกูลเป็นจตุตถอรูปฌาน หรือ ฌานนุกูลเหล่านี้ย่อมให้ผลเป็นอรูปฌานวิปากตามลำดับ และอรูปฌานวิปากเหล่านี้ย่อมมีหน้าที่เป็นปฏิสนธิ ภาวังค์ และจุติ ฉะนั้นเมื่อขยายความตามบาลีดังกล่าวแล้ว ได้ความหมายดังนี้ คือ

๑. อากาสานัญญาตณวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิ ภาวังค์ จุติ ของ

อากาสานัญญาตณพรหม

๒. วิญญาณัญญาตณวิปากจิต ๑ ดวง เป็น ปฏิสนธิ ภาวังค์ จุติ ของ

วิญญาณัญญาตณพรหม

๓. อากิญจัญญาตณวิปากจิต ๑ ดวง เป็น ปฏิสนธิ ภาวังค์ จุติ ของ

อากิญจัญญาตณพรหม

๔. เนวสัณญานาสัณญายตณวิปากจิต ๑ ดวงเป็นปฏิสนธิ ภาวังค์ จุติของ

เนวสัณญานาสัณญายตณพรหม

อรูปาวจรวิปากจิตทั้ง ๔ นี้ชื่อว่า **อรูปาวจรปฏิสนธิ**

๔.๑. ประมาณอายุของอรุณบุคคล

อายุขัยของอรุณบุคคล แสดงการกำหนดไว้ดังนี้คือ

๒๐,๐๐๐ มหากัป เป็นประมาณอายุของพรหมที่เกิดใน อากาสาัญญาตนาภูมิ

๔๐,๐๐๐ มหากัป เป็นประมาณอายุของพรหมที่เกิดใน วิญญาณัญญาตนาภูมิ

๖๐,๐๐๐ มหากัป เป็นประมาณอายุของพรหมที่เกิดใน อากิญจัญญาตนาภูมิ

๘๔,๐๐๐ มหากัป เป็นประมาณอายุของพรหมที่เกิดใน เนวสัณญานาสัณญาตนาภูมิ

ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิต เป็นจิตประเภทเดียวกันและอารมณ์ของปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และ จุติจิต ก็เป็นอารมณ์อย่างเดียวกัน

เพื่อความเข้าใจเรื่องการปฏิสนธิทั้ง ๔ ภูมิ ดูตารางประกอบหน้าถัดไป

ตารางแสดงการปฏิสนธิ ตามภูมิ (ภาพที่เกิด)

กรรม	วิบาก/กัมมชรูปที่ปฏิสนธิ	กาลที่ให้ผล	ภูมิที่รับผล
๑. อกุศลกรรม ๑๑ (เว้นอุทัจจจิต)	อุเบกขาสันตึรณอกุศลวิบาก	ปฏิสนธิกาล	อบายภูมิ ๔
		ปวัตติกาล	กามภูมิ ๑๑
	อกุศลวิบากจิต ๔ (จักขุ, โสต, สัม, สัน.) "	ปวัตติกาล	รูปภูมิ ๑๕
		ปวัตติกาล	กามภูมิ ๑๑
๒. มหากุศลกรรม ๘	มหาวิบากจิต ๘	ปฏิสนธิกาล	กามสุคติภูมิ ๗
		ปวัตติกาล	กามภูมิ ๑๑
	อุเบกขาสันตึรณอกุศลวิบาก	ปฏิสนธิกาล	กามสุคติภูมิ ๒*
		ปวัตติกาล	กามภูมิ ๑๑
๓. รูปาวจรกุศลกรรม ๕	รูปาวจรวิบาก ๕ (ปฏิสนธิ) (ภวังค์ จุตติ)	ปฏิสนธิกาล	รูปภูมิ ๑๔
		ปวัตติกาล	รูปภูมิ ๑๕
	ชีวิตนวกกลาป (ปฏิสนธิ) (ภวังค์ จุตติ)	ปฏิสนธิกาล	อัสสณฺณัตตภูมิ
		ปวัตติกาล	อัสสณฺณัตตภูมิ
๔. อรูปาวจรกุศลกรรม ๔	อรูปาวจรวิบาก ๔ (ปฏิสนธิ) (ภวังค์ จุตติ)	ปฏิสนธิกาล	อรุภูมิ ๔
		ปวัตติกาล	อรุภูมิ ๔

หมายเหตุ :- ปฏิสนธิกาล คือ เวลาที่ไปเกิดในภูมิใหม่

ปวัตติกาล คือ เวลาหลังเกิดแล้ว ให้ได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส เป็นต้น
ที่ดี (อเหตุกกุศลวิบากจิตเกิด) หรือ ไม่ดี (อกุศลวิบากจิตเกิด)

กามสุคติภูมิ ๒ คือ มนุษย์ที่บกพร่องทางร่างกายและจิตใจ ๑๐ ประเภท และเทวดาชั้น
ต่ำพวกวินิบาต และ เวมานิกเปรตบางพวก

๒. การจำแนกชื่อเรียกการเกิดในลักษณะต่าง ๆ

- ๑.) **ภพ ๓** หมายถึง ๑. กามภพ ๒. รูปภพ ๓. อรูปภพ หรือ
๑. สัณญีภพ ๒. อสัณญีภพ ๓. เนวสัณญานาสัณญาภพ หรือ
๑. ปัญจโวการภพ ๒. เอกโวการภพ ๓. จตุโวการภพ

คำว่า **"ภพ"** แปลว่า **ความมีความเป็น** ในที่นี้หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของสัตว์ แบ่งเป็น ๓ หมวด ๆ ละ ๓ ดังกล่าวข้างต้น คือ

จำแนกโดยภพ

- ๑ - กามภพ หมายถึง ที่อยู่ของสัตว์ผู้เกิดแล้วอาศัยกินอยู่ใช้สอยกามวัตถุที่นำใคร่
น่ายินดีของกามกิเลส มีความคิดนี้กวณเวียนแต่เรื่องของกามคุณโดยมาก
- ๒ - รูปภพ คือ ที่อยู่ของพวกอรุปรพรม เป็นผู้มึรูปฌานเป็นอารมณ์ เป็นอยู่ด้วยรูปฌาน
มีฌานเป็นอาหาร
- ๓ - อรูปภพ คือ ที่อยู่ของพวกอรุปรพรม เป็นผู้มึรูปฌานเป็นอารมณ์ เป็นอยู่ด้วย
อรุปรฌาน มึอรุปรฌานเป็นอาหาร

จำแนกโดยสัญญา

- ๑- สัณญีภพ คือ ที่เกิดของสัตว์ที่มีสัญญา มีจิต อาศัยจิตเป็นอยู่ทั้งหมด คือ พวก
กามภพ รูปภพ(เว่นอสัณญีพรม) พวกอรุปรพรม(เว่นเนวสัณญานาสัณญาพรม)
- ๒- อสัณญีภพ คือ ที่เกิดของพวกอสัณญีพรม ไม่มีสัญญา ไม่มีจิต
- ๓- เนวสัณญานาสัณญาภพ คือ ที่เกิดของพวกอรุปรพรมเนวสัณญานาสัณญาซึ่งมี
สัญญาละเอียดมากจนดูเหมือนว่าจะไม่มีสัญญา

จำแนกโดยขันธ (โวการ แปลว่า ขันธ)

- ๑- ปัญจโวการภพ คือ ที่อยู่ของสัตว์ที่มีขันธ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ)
ได้แก่ พวกอบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา และอรุปรพรม (เว่นอสัณญพรม)
- ๒- เอกโวการภพ คือ ที่อยู่ของสัตว์ที่มีขันธ ๑ คือ พวกอสัณญีพรม
- ๓- จตุโวการภพ คือ ที่อยู่ของสัตว์ที่มีขันธ ๔ คือ พวกอรุปรพรม

๒.) **กำเนิด ๔** โยนิ แปลว่า กำเนิด มี ๔ คือ

๑. กำเนิดในไข่ (อณฺทชะ)
๒. กำเนิดในครรภ์ (ชลาพุชะ)
๓. กำเนิดในเหงื่อโคลหมักหมม (สังเสทชะ)
๔. กำเนิดแบบเกิดแล้วโตทันที (โอปปาติกะ)

๓.) **คติ ๕** หมายถึง ทางไป ภูมิเป็นที่ไปเกิด มี ๕ คือ

๑. นรก ๒. สัตว์เดียรัจฉาน ๓. เปต (รวมอสุรกายด้วย) ๔. มนุษย์
 ๕. เทพ คือ ตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกา ถึง เหนวสัณฺณานาสัณฺณายตนภูมิ
- นั่นก็คือ ทั้งเทวดา รูปพรหม และอรุปรหม จัดเป็นเทวดคติทั้งหมด)

๔.) **วิญญานฐิติ ๗** คือ ภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญาน มี ๗ อย่าง ได้แก่

๑. สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน เช่น มนุษย์ เทพบางเหล่า
๒. สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น พรหมผู้กำเนิดในภูมิ
ปฐุมณาน (พรหมปาริซชชาพรหมปุโรหิตา มหาพรหม)
๓. สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน เช่น พวกอภัสสราพรหม
๔. สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น สุภิกขพรหม
๕. สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นอากาศานัญจายตนะ
๖. สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นวิญญานัญจายตนะ
๗. สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงชั้นอาภิญญายตนะ

อายตนะ ๒ คือ อสัณฺณีสัตตายตนะ (พวกพรหมที่มีแต่รูปไม่มีจิต จึงไม่มีสัญญา)
และเหนวสัณฺณานาสัณฺณายตนะ

อายตนะ ในที่นี้แปลว่า **ที่อยู่อาศัย**ของพรหม ๒ จำพวกนั้น **ที่ไม่จัดเป็นวิญญานฐิติ** เพราะ
อสัณฺณีพรหม เป็นรูปพรหมที่ไม่มีสัญญาเจตสิกเป็นต้น กับพวกอรุปรหมที่มีสัญญาละเอียด
มากคล้ายกับว่าจะไม่มีสัญญา ทำให้วิญญานกับจิตเจตสิกเกิดไม่ได้

¹ ที.มหา.อ.มหานิทานสูตร 13/223

๕.) **สัตตาวาส ๙** คือ ภาพเป็นที่อยู่ของสัตว์ มี ๙ อย่าง เหมือนกับวิญญานฐิติ ๗ ต่างกันตรงที่เพิ่มข้อ ๕ เข้ามา เป็น สัตว์เหล่าหนึ่งไม่มีสัญญา ไม่มีการส่วยเวทนา เช่น พวกเทพผู้เป็นอสัญญีสัตว์(อสัญญพรหม) เลื่อนข้อ ๕ ๖ ๗ ออกไปเป็นข้อ ๖ ๗ ๘ แล้วเพิ่มข้อ ๙ คือ สัตว์เหล่าหนึ่ง ผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ

๓. วิธีการปฏิสนธิ (เกิด) ของสัตว์

การก้าวลงสู่ครรภ์หรือการปฏิสนธินี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในมหาตัตถสาลังขยสูตร¹ ว่า

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการ ความเกิดแห่งทารกจึงมีในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่ีระดู และสัตว์ที่จะมาเกิด (ปฏิสนธิจิตบ้าง กายไปเกิดมาเกิดที่เป็นทิพย์บ้างตามโอกาส) ยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารกก็ยังไม่มีก่อน

ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู แต่สัตว์ที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารกก็ยังไม่มีก่อน

ดูกรภิกษุทั้งหลายเมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกันด้วย มารดามีระดูด้วย ทารกที่จะมาเกิดก็ปรากฏด้วย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย ๓ ประการอย่างนี้ ความเกิดแห่งทารกจึงมี

ดูกรภิกษุทั้งหลาย มารดาอย่ารักษาทารกนั้นด้วยท้องเก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง เมื่อล่วงไปเก้าเดือน หรือสิบเดือน มารดาก็คลอดทารกผู้เป็นภาระหนักนั้น ด้วยความเสี่ยงชีวิตมาก และเลี้ยงทารกผู้เป็นภาระหนักนั้นซึ่งเกิดแล้ว ด้วยโลหิต(น้ำนม)ของตนด้วยความเสี่ยงชีวิตมาก"

การเกิดของสัตว์โลกโดยเฉพาะมนุษย์จะเห็นได้ว่า สาเหตุหลักนั้นได้แก่ **คันธัพพลัตว์** (ภาษาทางนักปฏิบัติธรรมเรียกกันว่า กายไปเกิดมาเกิดหรือกายทิพย์ที่จะมาปฏิสนธิในครรภ์) ถ้าไม่มีคันธัพพลัตว์ การตั้งครรภ์ (แบบอณตชะและชลาพุชะ) ก็ไม่ได้เลย หรือแม้แต่การเกิด

¹ ม.ม. มหาตัตถสาลังขยสูตร 19/185

ด้วยกำเนิดที่เหลืออีก ๒ ประเภทก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีคัมภีร์พลัสต์มาปฏิสนธิก็เกิดไม่ได้เหมือนกัน ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า สาเหตุรองลงมาคือ ตัวมารดาจะต้องเป็นหญิงมีระดู (ไข่สุก) และสาเหตุสุดท้ายคือต้องอาศัยเชื้อจากบิดา การประชุมพร้อมแห่งองค์ประกอบ ๓ ประการ โดยมากย่อมมีแก่สัตว์ที่เกิดแบบอันทชชะและชลัพพะ เช่น นก เป็ด ไก่ คน เป็นต้น มีบ้างอาศัยองค์ประกอบ ๒ ประการ ไม่ต้องอาศัยเชื้อของบิดา เช่น พระเจ้ากุธราช และสุวรรณสาม เป็นต้น ก็เกิดได้

ส่วนการเกิดแบบสังเสทชะและโอปปาติกะมีเพียงคัมภีร์พลัสต์มาเกิดเท่านั้นก็ได้ คือ วิญญาณไปปฏิสนธิ ณ ที่ใดก็สามารถเกิดได้ทันที ดังเช่น การเกิดในดอกบัวของโปกขรสาติยะ พรหมณ์¹ การเกิดที่โคนต้นมะม่วงเป็นเด็กหญิงทันทีของนางอัมพาลี และการเกิดของเทวดา และสัตว์นรก เป็นต้น

อธิบายปฏิสนธิภาคปฏิบัติ ² : วิญญาณในเชิงข้ามชาติ ก็คือ ปฏิสนธิวิญญาณ กล่าวคือ อวิชชาทำให้เกิดสังขารในฝ่ายบุญ อาศัยกายในฝ่ายบุญไปเกิด หรือ บาบที่อาศัยกายที่เป็นบาปเรียกว่า อปฺญญาภิสังขารไปเกิด การไปเกิดนั้น ตรงจุดเริ่มต้นของทุกชีวิต เขาเรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาณ จะขอยกตัวอย่างกามมนุษย์ก่อน

การที่ไปเกิดมาเกิดเป็นมนุษย์ได้ก็ด้วยอำนาจของบุญ คือ มีกายทิพย์ที่แสวงหาที่เกิด มาเข้าทางช่องจมูกหรือชายของบิดา จนเคลื่อนเข้าปลายช่องจมูกชายหรือขาของมารดา เมื่อพอไปหยุดอยู่ที่ศูนย์กลางกายของมารดาพอไปหยุดอยู่ตรงนี้ชั่วขณะที่จุดเริ่มต้นก็คือ จะเป็น ปฏิสนธิวิญญาณ ที่จะกลายเป็นจุดเล็ก ๆ ใส ๆ ลักษณะจุดเริ่มต้นตรงนี้จะมีลักษณะเหมือนดวงเล็ก ๆ ใส ๆ เหมือนกับน้ำมันงาที่เกาะอยู่ปลายขนเนื้อทราย ที่บุรุษมีกำลังสลัดเสีย ๗ ครั้ง ตรงนั้นเขาเรียกว่าเป็น ปฏิสนธิวิญญาณ พร้อมที่จะไปปฏิสนธิแล้ว ก็คือ **กายที่ไปเกิดมาเกิดพร้อมที่จะเกิดปฏิสนธิ คือ เข้าไปรวมกับธาตุหยابนั่นเอง**

พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้เหมือนกันว่า “ปฐมจิตอันใดเกิดขึ้นแล้วในท้องแห่งมารดา ท่านพระอุบาลีเถระกล่าว เพื่อแสดงอรรถภาพอันละเอียดที่สุด ด้วยอำนาจแห่งเหล่า

¹ ที.สี.อ.อัมพปฐสูตร 11/543

² หมายถึง การไปรู้ไปเห็นด้วยญาณทัสสนะตามวิธีการเจริญภาวนาเพื่อให้เข้าถึงพระธรรมกาย ของ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร)

สัตว์ผู้นอนในครรภ์ ปฏิสนธิจิต ชื่อ จิตดวงแรก หรือ วิญญาณดวงแรกที่ผุดขึ้น ในท้องมารดา นั้นแหละ เป็นอันท่านแสดงปฏิสนธิของสัตว์ผู้มีชั้น ๕ แม้ทั้งสิ้น เพราะเหตุนี้ร่างกายมนุษย์อันเป็นที่แรกที่สุดนี้ จึงประกอบด้วย ๑. จิตดวงแรกนั้น ๒. อรูปชั้น ๓ คือ เวทนา สัญญา สังขาร ที่เกี่ยวเกาะด้วยจิตนั้น ๓. กลลรูปที่เกิดพร้อมกับจิตนั้น”

และกล่าวขยายความกลลรูปที่มากับปฏิสนธิวิญญาณว่า

“ปฏิสนธิวิญญาณนั้น มีกำหนดรูปอย่างต่ำอย่างนี้ เมื่อเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นเป็นธรรมชาติ ได้การนับว่าเป็นกลละ มีประมาณเท่าหยาดน้ำม้วนงาใสที่ปลายขนเส้นหนึ่งของเนื้อทราย”¹ ซึ่งแสดงว่าเล็กมาก

ดังนั้น วิญญาณตรงนี้แหละ หมายถึงปฏิสนธิวิญญาณ เวลาที่บุญหรือบาปขัดส่งมาเกิดตรงนี้ จากนั้นก็ตกศูนย์กลายเป็นดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ในดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ที่บังเกิดขึ้นมาตรงนี้ จากเดิมที่เป็นกายทิพย์ กายทิพย์นั้นทั้งหมดทุกกายจะไปอยู่รวมในจุดเล็กใส ๆ ตรงนี้พร้อมที่จะปฏิสนธิ เขาเรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาณ ดังนั้น ก็จะมีกายทิพย์ที่ไปเกิดมาเกิดซ้อนอยู่ในกลางนั้น ไฉนโตอยู่ในนั้นได้ แม้ว่าจะเป็นจุดเล็ก ๆ จากตรงนั้น พอถึงเวลาบิดามารดาประกอบธาตุธรรมกันถูกส่วน ใจของบิดาใจของมารดาและใจของสัตว์ที่มากเกิด จะเนื่องเป็นอันเดียวกันกับการประกอบธาตุธรรม พอตรงกันปั๊บ ก็จะเกิดการตกศูนย์กลายเป็นดวงธรรมหุ้มจุดเล็ก ๆ ใส ๆ อีกทีหนึ่ง (กายมนุษย์เกิดด้วยเลือด และสูกกะไข่กับน้ำเชื้อ) ซึ่งแบ่งจากมารดาและบิดา คือ ของมารดาบิดา²) ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แต่ว่า เมื่อใดแล มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน ๑ มารดาเป็นหญิงอยู่ในวัยที่มีรอบเดือน ๑ คันธพสสัตว์ปรากฏ (กายไปเกิดมาเกิดอันเป็นทิพย์ที่ร่ออยู่ ณ ที่นั้น หรือกายทิพย์ที่ถูกกรรมนำมาในครรภ์ทันที) ๑ เพราะความประชุมพร้อมแห่งองค์ ๓ ดังว่ามานี้ การก้าวลงสู่ครรภ์มารดา ของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์จึงมี”

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นการกล่าวที่เกิดขึ้นโดยมาก แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปก็คือ ปฏิสนธิวิญญาณ ตกไปในที่ใด ๆ ก็ย่อมถือเอาปฏิสนธินามรูปไปเกิดในที่นั้น ๆ ได้³

¹ วิมหาวิ. อ.สมันตปาสาทิกาคติยปาราชิกวรรณา 2/381, อภิ.วิ.อ.สัมโมหวิโนทนี 77/502

² ส.สพ.อ.อุททกสูตร 28/177

³ ส.นิ.อ. อาหารสูตร 26/59

ดังนั้นปฏิสนธิวิญญานที่เป็นจุดเล็ก ๆ นี้เอง ที่พระนักปฏิบัติ เช่น พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) เรียกว่า เป็นกำเนิดเดิมของกายมนุษย์

๔. การปฏิสนธิสู่ครรภ์ของคน ๔ ประเภท

ท่านพระสารีบุตรกล่าวการก้าวลงสู่ครรภ์ไว้ ๔ รูปแบบ¹คือ

๑. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ ไม่รู้จักตัวก้าวลงสู่ครรภ์มารดา ไม่รู้จักตัวอยู่ในครรภ์มารดา ไม่รู้จักตัวคลอดจากครรภ์มารดา นี่เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่ ๑ นี้จัดเป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ของเหล่ามนุษย์ชาวโลกตามปกติ

๒. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ รู้จักตัวก้าวลงสู่ครรภ์มารดาอย่างเดียว แต่ไม่รู้จักตัวอยู่ในครรภ์มารดา ไม่รู้จักตัวคลอดจากครรภ์มารดา นี่เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่ ๒ ข้อนี้จัดเป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ของหมู่สัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย เพราะว่า พระมหาสาวกเหล่านั้นเมื่อจะเข้าไปสู่ครรภ์เท่านั้นย่อมรู้ เมื่ออยู่และเมื่อออกย่อมไม่รู้

๓. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ รู้จักตัวก้าวลงสู่ครรภ์มารดา รู้จักตัวอยู่ในครรภ์มารดา แต่ไม่รู้จักตัวคลอดจากครรภ์มารดา นี่เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่ ๓ ข้อนี้จัดเป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ของพระอัครสาวกทั้งสองและของพระปัจเจกโพธิสัตว์ทั้งหลาย

บุคคล ๓ ประเภทแรกนั้นเมื่อจะคลอดจากครรภ์พอลูกกลมกัมมชาตพดีให้หันศีรษะลง เบื้องล่าง หันเท้าขึ้นเบี่ยงบน มาอยู่ที่ปากช่องคลอด เหมือนอยู่ในเหวที่ลึกหลายร้อยชั่วบุรุษออกจากช่องคลอดซึ่งคับแคบ ก็ย่อมประสบทุกข์เป็นอันมาก เปรียบเหมือนช้างที่ออกจากโพรงต้นตาล ย่อมประสบความทุกข์ ฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่มีความรู้ว่า เราออกไปแล้ว เพราะความทุกข์อย่างใหญ่หลวงในฐานะเห็นปานนี้ ย่อมบังเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ แม้ผู้บำเพ็ญบารมีมาแล้วอย่างนี้ ฉะนั้น ควรจะเบือนหน้า ควรจะคลายกำหนดในการอยู่ในครรภ์

¹ ที.ปาฏิ.สัมปสาทนียสูตร 15/191

๔. สัตว์บางชนิดในโลกนี้รู้สีกตัวก้าวลงสู่ครรภ์มารดา รู้สีกตัวอยู่ในครรภ์มารดา รู้สีกตัวคลอดจากครรภ์มารดา นี่เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่ ๔ ข้อนี้เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ของพระสัพพัญญุโพธิสัตว์ทั้งหลาย ความจริง พระสัพพัญญุโพธิสัตว์ทั้งหลาย แม้เมื่อถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา ย่อมรู้ ทั้งเมื่ออยู่ในครรภ์ก็ย่อมรู้ และแม้ในเวลาประสูติจากพระครรภ์ ลมกัมมชาวดทั้งหลาย ย่อมไม่สามารถที่จะพัดพาทำพระสัพพัญญุโพธิสัตว์เหล่านั้นให้มีเท้าอยู่ข้างบนและศีรษะอยู่ข้างล่างได้ พระสัพพัญญุโพธิสัตว์เหล่านั้นเหยียดพระหัตถ์ทั้งสองแล้วล้มพระเนตร ประทับยืน เสด็จออกมา เว้นพระสัพพัญญุโพธิสัตว์เสียสัตว์อื่นในระหว่างอเวจินถึงภวคคพรหม ที่ชื่อว่ารู้ในระยะเวลาทั้งสามย่อมไม่มีเลย”

๕. เหตุให้เกิดร่วมกันของบิดามารดาและบุตรธิดา

บุตรธิดาที่จะมาเกิดร่วมกับบิดาหรือมารดาได้ต้องอาศัยเหตุเหล่านี้

๑. เคยเป็นญาติกันมาก่อน เช่น อาจเป็นบุตรธิดา เป็นบิดามารดา เป็นสามีภรรยา กัน เป็นต้น เช่น บิดามารดาของพระโพธิสัตว์ก็จะเกิดเป็นบิดามารดาของพระโพธิสัตว์หลายชาติติดต่อกัน

๒. มีบุญหรือบาปใกล้เคียงกัน หรือทำบุญหรือบาปร่วมกันมา เช่น พาราณสีเศรษฐีพร้อมกับภริยาและบุตรธิดาทำบุญและอธิษฐานจิตให้มาเกิดร่วมกันอีก¹

๓. ภาวะจิตของมารดาบิดาขณะอยู่ร่วมกัน (ขณะประกอบชาตธรรมคือเสพกาม) พอเหมาะกับใจของสัตว์ที่จะมาเกิด

๔. การอธิษฐานจิต

บิดามารดาบางท่านนิยมไปขอลูก หรือบนบานศาลกล่าว(อาจเรียกว่า ติดสินบนก็ได้) ด้วยสิ่งของหรือการกระทำอันไม่สมควร กับพระพุทธรูปบ้าง ศาลเจ้าบ้าง ต้นไม้ใหญ่ สกูปเจดีย์ที่เข้าใจกันว่าศักดิ์สิทธิ์บ้าง ส่วนมากเด็กที่เกิดจึงได้มาจากพวกภูมมเทวชั้นต่ำ หรือพวกผีตีนโรงดินศาล หรือไม่ก็เป็นพวกกายละเอียดที่เรว่อนที่นิยมเรียกกันว่า **สัมภเวสี** จึงไม่ค่อยได้จาก

¹ พุ.ธ.อ. เรื่องเมณฑกเศรษฐี 43/53

พวกเทพชั้นสูง แต่หากต้องการให้ได้บุตรธิดาที่ดี มาจากเทพชั้นสูงก็ให้ปฏิบัติตามหลักที่ท่านให้ไว้ข้างล่างนี้

๖. วิธีการขอลูกที่ดีให้มาเกิด

วิธีเตรียมกายใจเพื่อให้ได้บุตรธิดาที่ดีมาเกิด ซึ่งนิยมปฏิบัติกันมาแต่โบราณกาล คือ

๑. หมั่นประกอบกุศลกรรม เช่น บริจาคทานวัตถุ รักษาอุโบสถศีล และเจริญสมาธิภาวนาให้จิตผ่องใส ดังที่ท่านกล่าวไว้ในอุโบสถสูตรว่า

“พวกฉันรักษาอุโบสถ เพื่อต้องการได้บุตรชายในการมีครอบครัวแรก”¹

๒. ทำบุญแล้วให้นึกถึงบุญเป็นที่ตั้งแล้วให้อธิษฐานขอให้ได้บุตรธิดาที่มีบุญมาเกิด

๓. อยู่บ้านบานหรือบวงสรวงเทพเจ้าหรือวัดอุสถานที่ที่เขาสมมติกันว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอบุตรธิดา เพราะเทพเจ้าชั้นต่ำที่เฝ้ารักษาสถานที่หรือวัดอุคักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นจะนำพวกล้มเหลวหรือผู้ที่เฟื่องพ้นจากอบายภูมิมาเกิด ซึ่งจะทำให้ได้บุตรที่เกเรมาเกิด

๗. บุรพนิมิตบอกลักษณะบุตรธิดาที่จะมาเกิด

लगบอกเหตุอันเป็นลักษณะของสัตว์ที่จะมาเกิดในกรรมมารดา มีลักษณะแตกต่างกันไปตามบุญบาปแห่งสัตว์ที่จะมาเกิด เช่น มารดาบางคนอาจมีบุรพนิมิตคือการฝันเห็นอย่างชัดเจน หรือเกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในครอบครัวหรือสังคมประเทศชาติที่ตนอาศัย ที่เป็นสัญญาณแสดงว่าบุตรหรือธิดานั้นจะเป็นผู้มีบุญหรือเป็นผู้มีบาป จะทำให้ครอบครัว สังคม หรือโลกสงบเย็นหรือเดือดร้อน

ในหมู่มนุษย์ นิมิตทั้งหลายมีลูกออกกามาตตก แผ่นดินไหว และจันทรคราสเป็นต้น จะปรากฏเฉพาะผู้มีบุญหนักคักดิ์ใหญ่ในโลก เช่น พระราชา อำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่เป็นต้นเท่านั้น ไม่ปรากฏแก่สามัญชนทั่วไป หรือยอมปรากฏแก่ผู้มีบาปหนาซึ่งเกิดมาแล้วทำให้ครอบครัวหรือประเทศชาติล่มสลาย

¹ พ.ธ.อ. อุโบสถกรรม 42/86

ในหมู่เทพดาบุพนิมิต ๕ จะปรากฏเฉพาะเหล่าเทพผู้มีศักดิ์ใหญ่เท่านั้น ไม่ปรากฏแก่เทพทั่วไป

ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ใครเป็นต้นเท่านั้นจึงจะรู้บุพนิมิตทั้งหลาย คนทั่วไปไม่รู้ฉันใด หมู่เทพทั้งหลายก็ฉันนั้น เทพทั่วไปแม้เหล่านั้นย่อมไม่รู้ จะรู้ก็เฉพาะเทพที่ฉลาดเท่านั้น ก็ในบรรดาเทพเหล่านั้น เทพบุตรผู้เกิดด้วยกุศลกรรมเล็กน้อย เมื่อบุพนิมิตเกิดแล้ว คิดว่า ใครจะรู้ว่า “บัดนี้พวกเราจักไปเกิดในที่ไหน จึงกลัว ฝ่ายเทพบุตรผู้มีบุญมาก คิดว่า พวกเราอาศัยทานที่ให้ สິลที่รักษา ภาวนาที่เจริญแล้ว จักเสวยสมบัติในเทวโลกชั้นสูง ๆ ขึ้นไป จึงไม่กลัว สำหรับพระโพธิสัตว์ทรงเห็นบุพนิมิตเหล่านั้นแล้ว คิดว่า บัดนี้เราก็จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอภัพต่อไป จึงไม่กลัว”¹

ในคัมภีร์พุทธศาสนา และคัมภีร์ประวัติบุคคลสำคัญทั่วไป มีตัวอย่างบุพนิมิตของบุคคลที่จะมาเกิดมากมายดังต่อไปนี้

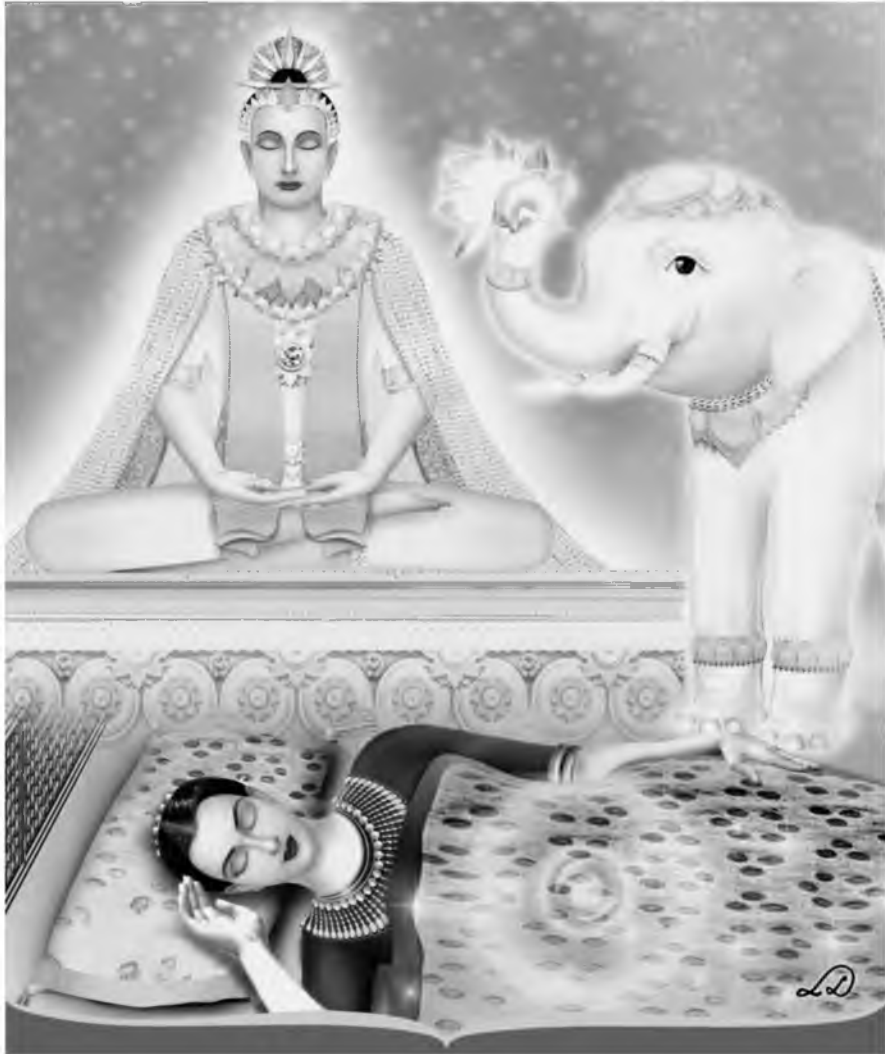
๗.๑. บุพนิมิตของผู้มาเกิดดี

พระสุบิน (ความฝัน) ของพระพุทธมารดา²

ได้ยิ่นว่า ในครั้งนั้นจำเดิมแต่วันที่ ๗ แห่งอาสาฬหะบุรณมี พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงเล่นนักษัตตกีฬา ทรงประดับด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น ไม่มีการดื่มสุรา เสด็จจุลกแต่เช้าในวันที่ ๗ ทรงทรงสนานด้วยน้ำหอมทรงตกแต่งด้วยเครื่องประดับทุกชนิด เสวยพระกระยาหารเลิศ ทรงอธิษฐานองค์อุโบสถ เสด็จเข้าสู่ห้องสิริบรรทมเหนือพระสิริไสยาสน์ ทรงเข้าสู่นิราได้ทอดพระเนตรเห็นพระสุบิน(ทรงฝัน)นี้

¹ ม.อ.อ. อัจฉริยภูตสูตร 23/51

² ที.ม.หา. อ.มหาปนาทสูตร 13/9

ในพระสุบินนั้นว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้ยกพระพุทธรูปมารดาพร้อมกับพระที่นั่งไปยัง
สระอนินดาต ให้สร่งสนาน ให้ทรงนุ่งห่มด้วยผ้าทิพย์ ให้ทรงอุปโลัดด้วยของหอมทิพย์ ประดับ
ดอกไม้ทิพย์ ไม่ไกลจากนั้นมีภูเขาดิน ภายในภูเขาดินนั้นมีวิมานทอง ให้พระพุทธรูปมารดาหัน
พระเศียรไปทางทิศปาจิณบรรทม ณ วิมานทองนั้น ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นช้างเผือกผ่อง ไม่
ไกลจากนั้นมีภูเขาทองลูกหนึ่ง พระโพธิสัตว์เสด็จไปที่ภูเขาทองนั้นแล้ว เสด็จลงจากภูเขาทอง
เสด็จขึ้นภูเขาดินแล้วเสด็จเข้าไปยังวิมานทอง กระทำประทักษิณพระมารดาแล้วได้เป็นคล้าย
แหวกพระปรศว์ เบื้องขวาเสด็จเข้าไปสู่พระนคร

ทันทีที่นั้น พระเทวีทรงตื่นกราบทูลพระสุบินนั้นแด่พระราชอา ครั้นสว่างแล้ว พระราชา รับสั่งให้เรียกหัวหน้าพราหมณ์ประมาณ ๖๔ คนให้ลาดอาสนะอันมีค่ามากบนพื้นฉาบด้วยของ เชี่ยว กระทำมงคลสักการะด้วยข้าวตอกเป็นต้น เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายนี้ ณ ที่นั้นแล้ว ทรงนำ ถาดทองถาดเงินอันเต็มไปด้วยข้าวปายาสอย่างดี ประดับด้วยเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวดครอบ ด้วยถาดทองถาดเงินอีกที่ถวาย ทรงให้พราหมณ์เหล่านั้นอ้อมเอิบด้วยวัตถุอย่างอื่นมีผ้าไหมแม่ ไคแดงและทานเป็นต้น พระราชาตรัสบอกพระสุบินนั้นแก่พราหมณ์เหล่านั้นผู้เอิบอ้อมด้วยสิ่ง ปราภรณ์ทั้งปวงแล้วรับสั่งถามว่า พระสุบินนั้นจักเป็นอย่างไร

พวกพราหมณ์กราบทูลว่า ขอเดชะข้าแต่มหाराช พระองค์อย่าทรงพระวิตกเลย พระ เทวีทรงพระครรภ์แล้ว พระเจ้าข้า อนึ่ง พระครรภ์นั้นเป็นพระโอรสไม่ใช่พระธิดา พระองค์จักมี พระโอรส พระโอรสนั้นหากครองเรือนจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ประกอบด้วยธรรม เป็นธรรม ราชา หากออกบวชจักเป็นพระพุทธเจ้าผู้เปิดโลก พระโพธิสัตว์มีสติและสัมปชัญญะ จุตติจากหมู่ เทวดาชั้นดุสิต เข้าสู่พระครรภ์พระมารดา

บูรพนิมิตการเกิดของไซติปาละ¹

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต เสวยราชสมบัติในพระนครพาราณสี พระ โพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณี ภรรยาของปุโรหิตได้สิบเดือนก็คลอดจาก ครรภ์มารดาในเวลาใกล้รุ่ง. ขณะนั้น อาวุธทั้ง ปวงในพระนครพาราณสี มีอาณาเขต ๑๒ โยชน์ ก็ลุกโพล่งขึ้น ในขณะที่บุตรคลอด ปุโรหิตออกมาภายนอก แลดูอากาศ เห็นนิมิต เครื่องประกอบนักษัตร ก็รู้ว่า กุมารนี้จักเป็นผู้ เลิศกว่านายขมังธนูทั้งปวงในชมพูทวีปทั้งสิ้น

¹ พ.ป.อ.ศรภักคชาดก 61/592

บุพพนมิตของผู้ยืมดีในทาน¹

พระนางพสุดีเทวีรับสั่งให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง คือที่ประตูพระนคร ๔ แห่ง ท่ามกลางพระนคร ๑ ที่ประตูพระนิเวศน์ ๑ แห่ง ทรงสละทรัพย์ ๖๐๐,๐๐๐ ทุก ๆ วัน ได้ทรงแพ้พระครุฑเมื่อทรงให้ทาน พระราชาทรงสดับว่า พระนางทรงแพ้พระครุฑ จึงรับสั่งเรียกพราหมณ์ผู้ทำนายโชคชะตามาตรัสถามทรงสดับคำกราบทูลว่า ขอเดชะข้าแต่มหाराชเจ้า สัตว์มีบุญมหายินดีในทานจะอุปบัติในพระครุฑของพระเทวี สัตว์นั้นจักไม่อึดด้วยทานพระเจ้าข้า ทรงมีพระทัยยินดี ทรงให้ตั้งทานดังได้กล่าวแล้ว ทรงให้สมณพราหมณ์คนแก่ คนเดือดร้อน คนยากจน คนเดินทาง วณิก และยากทั้งหลายน้อมนำสำราญ ตั้งแต่พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิ คือความเจริญของพระราชาหาประมาณมิได้ ด้วยบุญญาภพของพระโพธิสัตว์นั้น พระราชาท้าวชมพูทวีปต่างส่งเครื่องบรรณาการไปถวาย ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

ในกาลเมื่อเราลงสู่พระครุฑของพระนางพสุดี พระมารดาที่รัก ด้วยเดชของเรา พระมารดาเป็นผู้ยืมดีในทานทุกเมื่อ ทรงให้ทานแก่คนยากจน คนป่วยไข้ คนแก่ ยาก คนเดินทาง สมณพราหมณ์คนสิ้นเนื้อประดาตัว คนไม่มีอะไรเลย

บุพพนมิตของผู้จะครอง ๒ แผ่นดิน²

ครั้งนั้น พระเจ้าที่สิทโกศลราช พร้อมกับพระมเหสีได้เสด็จหนีไปทางพระนครพาราณสี เสด็จจบจรโดยลำดับมรรคาถึงพระนครพาราณสีแล้วข่าวว่าท้าวเธอพร้อมกับมเหสี ทรงปลอมแปลงพระองค์มิให้ใครรู้จัก ทรงมุ่งห่มเยี่ยงปริพาชกเสด็จอาศัยอยู่ในบ้านของช่างหม้อ ซึ่งตั้งอยู่ชายแดนแห่งหนึ่งเขตพระนครพาราณสีนั้น ครั้นต่อมาไม่นานเท่าไรนัก พระมเหสีของพระเจ้าที่สิทโกศลทรงตั้งครุฑ พระนางเธอนั้นทรงแพ้พระครุฑเห็นปานนี้คือ เมื่อยามรุ่งอรุณ ทรงปรารถนาจะทอดพระเนตรจตุรงค์เสนา ผู้ผูกสอดสรวมเกราะยืนอยู่ในสนามรบและจะทรงเสวยน้ำล้างพระแสงขรรค์ จึงได้กราบทูลคำนี้แด่พระราชสามีในทันทีว่า ขอเดชะ หม่อมฉันมีครุฑ

¹ ชุ.จริยา.อ. 74/168

² วิ.มหาวิ.อ. 7/460

ได้เกิดแพ้กรรม์เห็นปานนี้คือ เมื่อยามรุ่งอรุณ หม่อมฉันปรารถนาจะดูจตุรงคเสนา ผู้ผูกสอดสรวมเกราะยืนอยู่ในสนามรบ และจะดื่มน้ำล้างพระแสงขรรค์ พระพุทธเจ้าข้า

๗.๒. บุรพนิมิตของผู้มาเกิดไม่ดี

บุรพนิมิตของผู้มาบิดา^๑

ได้ยินว่า เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูนั้นอยู่ในพระกรรม์ของพระมารดานั้น พระมารดาของเธอผู้เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าโกศล เกิดแพ้พระกรรม์อยากดื่มพระโลหิตในพระชาณูข้างขวาของพระเจ้าพิมพิสาร เป็นอาการแรงกล้า พระนางถูกนางสนมผู้รับใช้ทูลถามจึงบอกความนั้นแก่นางสนมเหล่านั้น ฝ่ายพระราชินีได้ทรงสดับแล้วรับสั่งให้เรียกโหรผู้ทำนายนิมิตมาแล้วตรัสถามว่า เขาว่าพระเทวีทรงเกิดการแพ้พระกรรม์เห็นปานนี้ ความสำเร็จของพระนางจะเป็นอย่างไร ? พวกโหรผู้ทำนายนิมิตกราบทูลว่า สัตว์ผู้อุบัติในพระกรรม์ของพระเทวี จักปลงพระชนม์พระองค์แล้วยึดราชสมบัติ

บุรพนิมิตแห่งโจรฆ่าคน^๒

ได้ยินว่า พระองค์คูลิมาลนี้ ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์แห่งนางพราหมณีชื่อ มันทานี แห่งปุโรหิตของพระเจ้าโกศล. นางพราหมณีได้คลอดบุตรออกในเวลากลางคืน ในเวลาที่องค์คูลิมาลนั้นคลอดออกจากครรภ์มารดา อาวุธทั้งหลายในนครทั้งสิ้นช่วงโซ่ติดขึ้น แม่พระแสงที่เป็นมงคลของพระราชินีแม่กระทั้งฝักดาบ ที่อยู่ในห้องพระบรรทมอันเป็นศิริก็รุ่งเรือง พราหมณ์จึงลุกออกมาแหงนดูดาวนักษัตร ก็รู้ว่าบุตรเกิดโดยดาวฤกษ์โจร จึงเข้าเฝ้าพระราชาทูลถามถึงความบรรทมอันเป็นสุข

^๑ ข.ชา.อ. ฤๅษาคถา 58/633

^๒ ม.ม.อ. อังคคูลิมาลสูตร 21/154

บุรพนิมิตแห่งโจรย่องเบา¹

วันนั้นเหมือนกัน บุตรปุโรหิตก็เกิดในพระนครนั้น. เวลาเขาเกิดอาวูททั้งหลายก็ลูกโพลงไปทั่วพระนครตั้งแต่พระราชนิเวศน์เป็นต้นไป ปุโรหิตก็ไปราชสกุลแต่เช้าตรู่ ทูลถามพระราชารัถถึงการบรรพตเป็นสุข พระราชาตรัสว่า เราจะนอนเป็นสุขได้แต่ที่ไหนเล่า อาจารย์ เราเห็นอาวูททั้งหลายในราชนิเวศน์ลูกโพลงตลอดคืนยังรุ่ง ในวันนี้จะต้องประสพภัยกันหรือ ปุโรหิตกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชาเจ้า พระองค์โปรดอย่าทรงพระดำริเพราะข้อนั้นเป็นปัจจัยเลย อาวูททั้งหลายมิใช่ลูกโพลงแต่ในพระราชนิเวศน์ของพระองค์เท่านั้น ทว่าพระนครก็เป็นอย่างนี้ พระเจ้าข้า ตรัสถามว่า เพราะเหตุไรเล่า อาจารย์ กราบทูลว่า ในเรือนข้าพระองค์ เด็กชายเกิดโดยฤกษ์โจร เขาเกิดเป็นคัตุรทั่วพระนคร นั้นเป็นบุรพนิมิตของเขา แต่พระองค์ไม่มือนตรายดอก พระเจ้าข้า แต่ถ้าจะทรงพระประสงค์ ก็โปรดให้ฆ่าเขาเสีย ตรัสว่า เมื่อไม่เบียดเบียนเราก็น่าไม่ต้องฆ่าดอก ปุโรหิตคิดว่า บุตรเราถือเอาชื่อของตนมาด้วย จึงตั้งชื่อเขาว่า สัตตุกะ สัตตุกะก็เติบโตในเรือนปุโรหิต ตั้งแต่เขาสามารถเล่นวิ่งมาวิ่งไปได้ เขานำทุกสิ่งที่เขาพบในที่ที่เข้าไป (ลักเอา) มาไว้เต็มเรือนบิดามารดา บิดาจะพูดกะเขาแม้มั้ง ๑,๐๐๐ เหตุ ก็ห้ามปรามเขาไม่ได้

บุรพนิมิตของคนกาฬกัณิ²

อานนทเศรษฐีเป็นคนตระหนี่ ตายไปแล้วถือปฏิสนธิในครรภ์ของหญิงจันทาลในหมู่บ้านคนจันทาลตระกูลแห่งคนจันทาลตั้งพื้นเมื่อนั้น ทำงานเพื่อค่าจ้าง โดยความเป็นพวกเดียวกันเที่ยว เลี้ยงชีพอยู่ จำเดิมแต่การถือปฏิสนธิของทารกนั้น พวกเขาย่อมไม่ได้ค่าจ้างเลยทั้งไม่ได้แม้ก้อนข้าวกินไปกว่าอาหารพอยังอัตภาพให้เป็นไป พวกเขากล่าวว่า “บัดนี้ พวกเราแม้ทำการงานอยู่ ย่อมไม่ได้อาหารสักว่าก้อนข้าว, หญิงกาฬกัณิพึงมีในระหว่างพวกเรา” ดังนี้แล้ว จึงแยกกันออกเป็น ๒ พวก จนแยกมารดาบิดาของทารกนั้นอยู่แผนกหนึ่งต่างหาก, จึงรู้ต้นเหตุว่าเกิดเพราะเด็กที่อยู่ในท้องหญิงนี้ จึงไล่มารดาของทารกนั้นออก ด้วยคิดว่า “หญิงกาฬกัณิเกิดในตระกูลนี้” ทารกนั้นยังอยู่ในท้องของหญิงนั้นตราบได้ หญิงนั้นได้อาหารแม้สักว่ายังอัตภาพให้เป็นไปโดยฝืดเคืองตรานั้น จนกระทั่งคลอดบุตรแล้ว ในวันใดที่มารดาอุ้มเด็ก

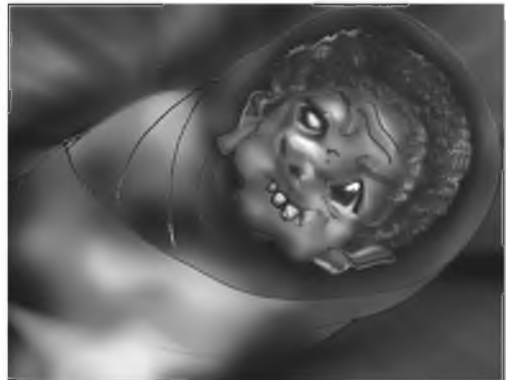
¹ อนุ.เอกก.อ. 33/88

² พ.ร.อ. เรื่องอานนทเศรษฐี 41/183

นี้ออกไปรับจ้างทำงานหรือขอทาน วันนั้นย่อมไม่มีใครจ้างหรือให้อาหารเลย แต่ถ้าวันใดให้เด็ก นี้อยู่บ้านตนออกไปคนเดียว วันนั้นก็ยิ่งพอได้บ้าง ภายหลังเมื่อเด็กนั้นโตพอพุดรู้เรื่อง มารดา จึงให้กระเบื้องสำหรับขอทานวางไว้ในมือ และให้ลูกไปขอทานเองตามยถากรรม

ไปขอทานก็ยังไม่ได้

คลอดบุตรชายอัปลักษณ์ ๕ อย่าง